

I Z V E S T J E

RAZISKOVALNE POSTAJE
ZRC SAZU V NOVI GORICI

6 • 2009

VSEBINA

Članki

- Neva Makuc
Karnijska historiografija v novoveškem obdobju2
- Špela Ledinek Lozej
Oris stanovanjske arhitekture v Vipavski dolini na prelomu 19. v 20. stoletje6
- Branko Marušič
Nepremična dediščina kot znamenje narodne in politične istovetnosti ob slovensko-italijanski meji v 20. stoletju11
- Vesna Mia Ipavec
O marginalizaciji stroke v družbi na primeru popotresnega dogajanja v Breginju19
- Jasna Fakin Bajec
Kraški regijski park – realnost ali utopija? Začetki nastajanja projekta in razmišljanja o njegovi nadaljnji usodi27
- Danila Zuljan Kumar
Skrite jezikovne interference35
- Poročilo**
Poročilo o delu sodelavk in sodelavcev Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici za leto 200938

Fotografija na ovitku: Dijaki 7. razreda državne nemške gimnazije v Gorici s prof. Nussbaumerjem (1902). Sošolci Ivana Preglja – sedi v prvi vrsti drugi od leve – so bili tudi zgodovinar in pravnik Ivan Slokar (1884–1970), ki stoji v zadnji vrsti tretji od leve. Prav tako v zadnji vrsti stojita prvi z desne jezikoslovec Ugo Pellis (1882–1943) in četrti z desne arheolog Giovanni Brusin (1883–1976). V drugi vrsti sta prvi z desne domoznanski pisec Onorio Fasiolo (1885–1948) in drugi z desne pedagog Giovanni Lorenzoni (1884–1950) (Hrani: Fototeka Goriškega muzeja).

© 2009, Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica

Uredila: Jasna Fakin Bajec
Jezikovni pregled: Danila Zuljan Kumar
Oblikovna zasnova: Milojka Žalik Huzjan
Prelom: Andrej Furlan

Naslov uredništva:
Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica, Delpinova 12, 5000 Nova Gorica
Tel.: 05 335 73 24

Naročila:
Založba ZRC, ZRC SAZU, Novi trg 2, p. p. 306, 1001 Ljubljana

Izdajatelj: Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica
Založnik: Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založnika: Oto Luthar
Glavni urednik: Vojislav Likar
Tisk: Collegium Graphicum d. o. o., Ljubljana
Naklada: 200

Personalna sestava Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici:

Vodja Raziskovalne postaje:

prof. dr. Branko Marušič, znanstveni svetnik v pokoju – Zgodovinski inštitut Milka Kosa (tel. 05 335 73 20)

Znanstvena sodelavka:

doc. dr. Danila Zuljan Kumar – Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša (tel. 05 335 73 21)

Mlada raziskovalka – asistentka z magisterijem:

mag. Vesna Mia Ipavec – Inštitut za slovensko narodopisje (tel. 05 335 73 26)

Mlade raziskovalke – asistentke:

Jasna Fakin Bajec – Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje (tel. 05 335 73 25)

Špela Ledinek Lozej – Inštitut za slovensko narodopisje (tel. 05 335 73 22)

Neva Makuc – Zgodovinski inštitut Milka Kosa (tel. 05 335 73 23)

Bibliotekarka:

Petra Kolenc – Zgodovinski inštitut Milka Kosa (tel. 05 335 73 24)

Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica, Delpinova 12, 5000 Nova Gorica, tel./fax: 05 335 73 23.

Slap ob Idrijci v času med obema vojnama.
(Hrani: arhiv Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici)

V letu 2010 se bomo spomnili petdesetletnice smrti pisatelja in svetolucijskega/mostarskega rojaka dr. Ivana Preglja (1883–1960) ter stoletnice rojstva in tridesetletnice smrti pisatelja Cirila Kosmača (1910–1980), rojaka s Slapa ob Idrijci.

*»Zato jaz s strahom in radostjo
prinašam srčnih Vam voščil!
Naj drag vam bo ta šop in mil,
ne sodite ga vi z ostromostjo!«*

(Ivan Pregelj: Voščilo za novo leto)

Članki

KARNIJSKA HISTORIOGRAFIJA V NOVOVEŠKEM OBDOBJU

NEVA MAKUC*

Karnija, ki jo je historiograf Niccolò Grassi v 17. stoletju opisal kot *quel tratto di Provincia Veneta, che dai fiumi Tagliamento, e Fella in sù estendosi verso Settentrione fino alle sommità delle Alpi, che altissime innalzandosi tra le fonti del Dravo, e della Piave dan confine all'Italia*,¹ je v srednjem veku spadala v okvir kneževine oglejskega patriarha. S Furlanijo je ostala povezana tudi v novem veku, v obdobju beneške oblasti, ki je nastopilo leta 1420, čeprav je na račun svoje goratosti živela neke vrste samosvoje življenje, dokaj ločeno od ravninske Furlanije. Gorato območje, ki se razteza severno od kraja Tolmeč (Tolmezzo), se namreč le v širšem pomenu besede prišteva k Furlaniji.² Karnija je imela določeno stopnjo avtonomije, Tolmeč, ki je predstavljal glavno središče Karnije in je že v 13. stoletju postal sedež gastaldije, pa je bil na čelu štirih rajonov (*contrade, canali, quartieri*), ki so pokrivali območje omenjenega mesta in rek But, Degano ter Tagliamento (Tilment).³ Družbena struktura

se je razlikovala od razmer v ravninski Furlaniji, kjer je bil zakoreninjen fevdalni red. V Karniji je namreč živelo in delovalo veliko trgovcev in obrtnikov, zelo malo pa plemičev.⁴ Obdobje beneške oblasti se je zaključilo šele leta 1797, ko je usodo še vedno kulturno živahne in mondene, a od visoke evropske politike odmaknjene republike sv. Marka zapečatila t. i. mirovna pogodba v Campoformidu, podpisana dejansko v vili Manin v Passarianu 17. oktobra 1797.⁵ Habsburška monarhija je pridobila vse beneško ozemlje vzhodno od Adiže. Začelo se je novo poglavje v furlanski in karnijski zgodovini.

Historiografska dela, ki so bila sestavljena na območju Karnije, zasedajo v okviru furlanske historiografije posebno mesto. Kot prvi karnijski historiograf se je odlikoval humanist in notar iz Tolmeča Fabio Quintiliano Ermacora (1540–1610).⁶ Pripadnik stare karnijske rodbine je proti

* Univ. dipl. zgodovinarica in italijanistka, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, neva.makuc@zrc-sazu.si

¹ Niccolò Grassi, *Notizie storiche della Provincia della Carnia*, Udine, 1782, str. 1.

² Francesco Beretta je na primer v 18. stoletju v svojem delu *Il Friuli veneto*, ki je obveljalo za najboljši vodič po Furlaniji, jasno razlikoval *Friuli proprio* in *Distretto della Carnia*, medtem ko je na primer Goriško dojemal kot del Furlanije, ki je bila pod habsburško oblastjo ([Francesco Beretta], *Il Friuli Veneto*, v: *Lo stato presente di tutti i paesi, e popoli del mondo naturale, politico, e morale, con nuove osservazioni, e correzioni degli antichi e moderni viaggiatori. Volume XX. Parte I*, Venezia, 1753, str. 187, 190).

³ Pio Paschini, *Storia del Friuli*, Tavagnacco (Udine), 1990, Tavagnacco (Udine), 2003, str. 382–383.

⁴ Emilia Mirmina, *Esplorazione nel Settecento letterario italiano. Venezia e la «Patria del Friuli»*, Roma, 1984, str. 200–203.

⁵ Gellio Cassi, *Perché fu firmato a Passariano il trattato di Campoformio?*, v: *Memorie storiche forogiuliesi*, 1909, vol. V, str. 90–92.

⁶ O Ermacorci je na voljo zelo malo biografskih podatkov: Giuseppe Liruti, *Notizie delle vite ed opere scritte da letterati del Friuli*, Venezia, 1760, Bologna, 1971, vol. I, str. 400–401 (Liruti je postavil Ermacoro v 15. stoletje; na osnovi tega so omenjeno napako ponovili številni drugi zgodovinpisci, tudi Niccolò Grassi); Pietro Smeda de Marco, *Notariato friulano*, Udine, 1958, str. 57; Niccolò Grassi, n.d., str. 206; Vincenzo Joppi, *Alcune notizie di Fabio Quintiliano Ermacora*, v: Fabio Quintiliano Ermacora, *Sulle antichità della Carnia. Libri quattro, volgarizzati da G.B. Lupieri*, Udine, 1863, str. 5–8; Francesco di Manzano, *Cenni biografici dei letterati ed artisti friulani dal secolo IV al XIX*, Udine, 1884, Bologna, 1966, str. 81; Paolo Tre-

koncu 16. stoletja na osnovi arhivskih virov, ki so danes deloma izgubljeni, sestavljal spis z naslovom *De antiquitatibus Carneae libri quatuor*. Latinski original za razliko od italijanskega prevoda, ki ga je pripravil Giovanni Battista Lupieri in je bil objavljen leta 1863 v Vidmu pod naslovom *Sulle antichità della Carnia*, ni bil nikdar objavljen.⁷ Delo se osredotoča na zgodovino Karnije od antičnega obdobja vse do prehoda območja pod beneško oblast.

S historiografskega stališča je bilo posebno plodovito 18. stoletje, ko je bila že jasno izoblikovana karnijska identiteta. Erudit in nuncij v Benetkah Agostino Spinotti⁸ iz vasi Muina di Ovaro je leta 1740 v Benetkah objavil delo *Glantichi, e recenti privilegij, et esenzione della provenzia della Cargna*, v katerem je po kratkem opisu Karnije obravnaval problem mitnic, privilegijev, statotov itd. Prispevek ni posvetil ugledni beneški ali furlanski osebnosti, temveč glavarjem (*capitani*) štirih karnijskih rajonov. Delo je bilo ponovno natisnjeno v Tolmeču leta 2001. Slabo poznano pa ostaja delo Karnijca Florianca Morocuta (starejša oblika priimka je Muruchut; tudi Morocutti, Moracutto,⁹ 1681–1735),¹⁰ rojenega v vasi Tausia

blizu kraja Treppo Carnico. Postal je bibliotekar in svetovalec passauskega škofa ter kasneje duhovnik v Waldkirchnu na Bavarskem. Zapustil je vrsto rokopisnih del, ki se nanašajo na cerkveno zgodovino.¹¹ Giuseppe Marchetti je v *Sot la nape* (14/1962) na osnovi domnevno lastnoročnega Morocutovega prepisa, shranjenega v münchenški državni knjižnici, objavil kratko epistolarno zasnovano delo o zgodovini Zuglija (antični Iulium Carnicum), ki ga je Morocuto leta 1712 z Dunaja poslal učenjaku Giustu Fontaniniju.

Zelo pomembno delo za območje Karnije je objavil župnik v Cerciventu in kanonik kolegija sv. Petra v Karniji (San Pietro in Carnia) Niccolò Grassi (1728–1789)¹² iz karnijske vasi Formeaso. Poleg dela *L'ufficio di chiesa* (Venezia 1763, Venezia 1768) je namreč objavil *Notizie storiche della provincia della Cargna* (Udine 1782, Bologna 1974, Bologna 1976, Bologna 1998), ki obravnavajo zgodovino Karnije od antičnega obdobja do leta 1420. Dejstvo, da se tako deli Ermacore kot Grassija zaključujeta z omenjenim letom in ne posežeta v beneško obdobje, kljub tradicionalnim retoričnim poklonom beneški republiki (*sempre felice protezione ed ottimo*

moli, Il «De antiqvitatibus Carneae» di Fabio Quintiliano Ermacora, v: *Studi tolmezzini*, Udine, 1981, str. 77–97; Giuseppe Marchetti, *Il Friuli – uomini e tempi*, Udine, 1979, str. 964; *Dizionario biografico friulano*, Gianni Nazzi (ur.), [S.l.], 2007, str. 316; Ermes Dorigo, Ermacora Fabio Quintiliano, v: *Nuovo Liruti. Dizionario biografico dei Friulani. 2. L'età veneta*, Cesare Scalon, Claudio Griggio, Ugo Rozzo (a cura di), Udine, 2009, str. 1026–1030.

⁷ Ohranjeni so številni rokopisni prepisi, ki posredujejo delo, napisano bodisi v originalnem latinskem jeziku bodisi v italijanskem prevodu. Hranijo se v različnih ustanovah, na primer v videmski mestni knjižnici, v čedajskem arheološkem muzeju, v karnijskem muzeju v Tolmeču, v knjižnici bolonskega Archiginnasija in drugod.

⁸ glede Spinottija je znanih zelo malo biografskih podatkov. Nekaj osnovnih podatkov posredujejo: *Dizionario biografico friulano*, n.d., str. 760; Emilia Mirmina, n.d., str. 255–259; Alex Cittadella, Spinotti Agostino, erudito, v: *Nuovo Liruti*, n.d., str. 2377–2378.

⁹ V pričujočem prispevku je rabljena oblika priimka Morocuto, ker se je le-ta tako podpisal na pismo, ki ga je leta 1712 poslal učenjaku Giustu Fontaniniju.

¹⁰ Morocuta in njegovo delo ne omenja niti njegov sodobnik Giovanni Giuseppe Liruti v svoji podrobni zbirki biografij *Notizie delle vite ed opere scritte da letterati*

del Friuli. Nekaj osnovnih podatkov prinašajo: Niccolò Grassi, n.d., str. 10; Basilio Asquini, *Cent'ottanta e più uomini illustri del Friuli*, Venezia, 1735, Bologna, 1990, str. 97; Emilia Mirmina, n.d., str. 270–279 (kot leto rojstva navaja 1681); Giuseppe Marchetti, n.d., str. 991–992; Francesco di Manzano, n.d., str. 135–136; *Dizionario biografico friulano*, n.d., str. 550; Giuseppe Marchetti, La più antica dissertazione sulla storia di Giulio Carnico, v: *Sot la nape*, 14/1962, št. 2, str. 39–40; Elettra Maria Spolverini, Morocutti Florianco, storico, *Nuovo Liruti*, n.d., str. 1757–1760.

¹¹ Njegovi spisi so se hranili najprej v passauski škofijski knjižnici, leta 1803 pa naj bi bili preneseni v državno knjižnico v Münchnu.

¹² O Grassiju je na voljo malo biografskih podatkov. Nekaj osnovnih informacij posredujejo: Emilia Mirmina, n.d., str. 259–270, 301; Francesco di Manzano, n.d., str. 108; Francesco di Manzano, *Annali del Friuli ovvero raccolta delle cose storiche appartenenti a questa regione*, Udine, 1858–1879, Bologna, 1975, vol. VI, str. 465; Giuseppe Marchetti, *Il Friuli*, n.d., str. 974; *Dizionario biografico friulano*, n.d., str. 407; Giorgio Ferigo, Grassi Niccolò, canonico e storico, v: *Nuovo Liruti*, n.d., str. 1351–1353. Zgodovinopisca Grassija ne gre zamenjati z znanim istoimenskim slikarjem.

governo dell'Inclita Veneta Repubblica),¹³ dejansko čustveno votlim, namiguje na določeno hladnost v odnosu do omenjene oblasti.¹⁴ Kot je poudaril Grassi sam, se je veliko posluževal Ermacorinega spisa.¹⁵ Močno pa se je opiral tudi na furlanskega erudita Giovanniya Giuseppeja Lirutija (1689–1780) iz kraja Villafredda blizu Čente (Tarcento), pa tudi na epigrafske napise in nekatere druge materialne preostanke (žare), ki so si v omenjenem stoletju utirali pot znotraj zgodovinskih znanosti. V zvezi s poudarjanjem podjetniške iniciative Giacomina Linussija, ki je v Karniji vpeljal manufakturno izdelovanje platna, in pomena obrtniškega razvoja,¹⁶ pa pridejo do izraza Grassijeve merkantilistične ideje. Grassijevo delo razkriva obstoj več rokopisnih del o karnijskih starožitnostih, ki naj bi jih sestavil duhovnik Giovanni Battista Giacinto de Rivo (um. 1752) iz Cerciventa in katera naj bi nato prevzel neimenovani učenjak.¹⁷

Kot razkriva Ermacorino delo, je avtorja v odnosu do Karnije vezalo globoko domovinsko čustvo. Karnijo je občutil kot sklenjeno in zaključeno območje, katerega označujejo specifične zgodovinske, politične, družbene in kulturne lastnosti. Historiografsko produkcijo njegovega časa so zaznamovale zlasti deželne zgodovine, kot pričajo *Chronica des Loeblichen Ertzhertzogthumbs Khaerndten*, ki jo je pod svojim imenom objavil Hieronim Megiser, a jo je v veliki meri dejansko napisal Mihael Gothard Christalnick, *Carniolia antiqua et nova* Janeza Ludvika Schönlebn in *Die Ehre des Hertzogthums Krain* Janeza Vajkarda Valvasorja, s katerim je sodeloval tudi Erasem Francisci.¹⁸ Ermacorino delo si zasluži

sloves prve karnijske deželne zgodovine. Podobno kot avtorji mnogih drugih deželnih zgodovin se tudi Ermacora, ob priliki, ni mogel upreti skušnjavi po povečevanju karnijske zgodovine. Ponavadi je tovrstno povečevanje zahtevalo starodavne izvore rodbin in krajev, sloves lege znamenitih antičnih naselbin na obravnavanem območju itd. Ena izmed markantnih značilnosti Ermacorinega dela je zagovarjanje prepričanja, da je antični Forum Iulii ležal na območju Zuglija, pri čemer se je lahko oprl na delo *De vetvstate Aqvileiense patrie* (Utinae 1482/83) humanista Marca Antonija Coccia, imenovanega Sabellico (1436–1506) iz Vicovara v bližini Rima, v katerem je bilo izraženo prepričanje, da je antični Forum Iulii ležal na območju Zuglija, ne Čedada.¹⁹ Kasneje so se iste zmote rade volje oklepali tudi nekateri drugi historiografi, na primer Grassi, Angelo Maria Cortinovic (Cortenovic; 1727–1801) iz Bergama in Gerolamo Asquini (1762–1837) iz kraja Fagagna v bližini Vidma. Slednji je bil cenjen med sodobniki, o čemer pričajo tudi njegova številna akademska priznanja, a že Theodor Mommsen je ugotovil, da je Asquini v prid svojim tezam, tudi v prid lokalizaciji omenjene antične naselbine v Zugliju, falsificiral nekatere epigrafske napise.²⁰ V skladu z ome-

voljo številna literatura. Izpostaviti velja: Darja Mihelič, *Etnična podoba Karantanije in njenih prebivalcev v spisih zgodovinarjev od 15. do 18. stoletja*, v: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze. Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche: Anfänge der slowenischen Ethnogenese*, Rajko Bratož (ur.), Ljubljana, 2000, str. 871–898; Ista, *Karantanija v očeh zgodovinarjev od konca 15. do 18. stoletja*, v: *Zgodovinski časopis*, 31/1977, št. 3, str. 297–303; Ista, Jezuit Marko Hanžič v luči svoje zgodovine, v: *Jezuiti na Slovenskem*, Ljubljana, 1992, str. 247–258; Ista, *Vstaja imenovana "carmula"* (Karantanija, druga polovica 8. stoletja), v: *Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, Ljubljana, 2001, str. 203–207; Bogo Grafenauer, *Struktura in tehnika zgodovinske vede. Uvod v študij zgodovine*, Ljubljana, 1960, str. 218–219; Milko Kos, *Pregled slovenske historiografije*, v: *Jugoslovanski istoriski časopis*, I/1935, str. 9–11.

¹⁹ M. Antonius Sabellicus, *De vetvstate Aqvileiense patrie* [!], v: *Isti, De vetustate Aqvileiense patriae et carmina*, [Padova], [1482–1483], knj. I, IV.

²⁰ Paolo Pastres, n.d., str. 18–19; Pier Silverio Leicht,

¹³ Niccolò Grassi, n.d., str. 197.

¹⁴ O prikriti protibeneški polemiki: Neva Makuc, *Historiografsko delo Commentariorum Aquileiensium libri octo Giovanniya Candida* (ok. 1450–1528) in slovenska zgodovina, v: *Zgodovinski časopis*, 62/2008, št. 1–2, str. 11; Neva Makuc, *Lopera storiografica Commentariorum Aquileiensium libri octo di Giovanni Candido* (ca. 1450–1528), v: *Memorie storiche forogiuliesi*, 2006, vol. LXXXVI, str. 48–49.

¹⁵ Niccolò Grassi, n.d., str. 206.

¹⁶ Niccolò Grassi, n.d., str. 206–208.

¹⁷ Niccolò Grassi, n.d., str. 10. O tem tudi: Emilia Mirmina, n.d., str. 212; Giuseppe Manzano, Cenni, n.d., str. 174–175.

¹⁸ O navedenih zgodovinarjih in njihovih delih je na

njeno (zmotno) lokalizacijo sta Ermacora in po njegovih stopinjah Grassi v zvezi s prvim avarskim vdorom v Furlanijo na začetku 7. stoletja zagovarjala prepričanje, da so Avari s pomočjo izdaje zloglasne Romilde, žene forojulskega vojvode Gisulfa, vdrlji v Zuglijo, ne v Čedad.²¹

Poleg Ermacorinega dela tudi deli Agostina Spinottija in Niccola Grassija izpričujeata zavest o obstoju zaključene karnijske skupnosti, ločene od ravninske Furlanije. Domovinsko čustvo niso vezali na Furlanijo ali beneško republiko, temveč na gorato Karnijo.²²

Iz del karnijskih historiografov je razbrati tudi določeno pozornost do Slovanov. V omenjenih delih so prisotni podatki, vezani na zgodnesrednjeveške Slovane in prevzeti iz *Zgodovine Langobardov* čedajskega pisca langobardskega rodu Pavla Diakona iz 8. stoletja. Na podlagi tega neprecenljivega historiografskega besedila je Ermacora na kratko poročal o bojih med Langobardi in Slovani (*Slavi*) v času forojulskih vojvod Ferdulfa in Pema.²³ Grassi kot vzrok preselitve škofa Fidentiusa iz Zuglija v Čedad navaja nevarnost avarskih in slovanskih vpadov.²⁴ Precej prostora je namenil slovansko-langobardskemu spopadu na začetku 8. stoletja.

«Forvm Ivlii», v: *Memorie storiche forogiuliesi*, 1934, vol. XXX, str. 104–105.

²¹ Fabio Quintiliano Ermacora, n.d., str. 20–23; Niccolò Grassi, n.d., str. 81–92.

²² Karnijski historiografi so se čutili dolžni braniti tudi čast njenih prebivalcev. Ermacora je zavračal mnenje neimenovanih avtorjev, da so Karnijci neumni in strahopetni. Nasprotno, bili naj bi zelo podjetni in pametni, neprestano naj bi vežbali telo in duha (Fabio Quintiliano Ermacora, n.d., str. 14). K podobni obrambi se je čutil kasneje poklican tudi Grassi, ki je prav tako zavračal trditev, da so Karnijci neumni, saj naj bi bili podjetni in popotni (Niccolò Grassi, n.d., str. 38–39).

²³ (...) *Fertulfo, il quale aggrediti avendo gli Slavi suoi nomici, pagò il fio di sua temerità; poichè giacque miserabilmente nel campo, con grande numero di Friulesi, ed a lui fu surrogato il Duce Corvolò, (...) (Fabio Quintiliano Ermacora, n.d., str. 28). A questi fu Pemone sostituito nel Ducato, il quale in tre battaglie sanguinosissime talmente debellò gli slavi, che lungo tempo da poi paventarono le armi dei Friulesi (Fabio Quintiliano Ermacora, n.d., str. 28).*

²⁴ Niccolò Grassi, n.d., str. 75–76. Prim. Pavel Diakon

Pri opisovanju slednjega se ni neposredno opiral na *Zgodovino Langobardov* Pavla Diakona, temveč je mestoma skoraj dobesedno sledil delu *Notizie delle cose del Friuli* (Udine 1776–1777, Bologna 1976) Giovannija Giuseppeja Lirutija, v katerem je podrobno predstavljena furlanska zgodovina od antičnega obdobja vse do 18. stoletja. V Grassijevem tekstu so v primerjavi z Lirutijevim opazni določeni dodatki, od katerih so bili nekateri nujno potrebni zavoljo vsebinske kongruence. Tako je na primer zapisal, da so Slovani premagali ne le Forojulijce, temveč tudi Karne oziroma Karnijce (*Carni, e Friulani*), saj je Grassi sedež forojulskega vojvodstva za razliko od Lirutija in po sledeh Ermacore postavil v Zuglijo. Opirajoč se na Lirutija je razložil, da se Slovani pogosto spopadajo s Forojulijci, čeprav v njihovo škodo, saj naj bi Forojulijcem padla v roko *Zeglia* (*Zellia* Pavla Diakona).²⁵ Dodal pa je, da je bila najbolj izpostavljena njihovim napadom prav Karnija, spopadi pa naj bi se glede na dostopnost območja začeli v gorah kanala Incaroio, zlasti na gori Cason di Lanza, severozahodno od Pontebbe. Po opisu vojaškega poraza Karnov in Furlanov skupaj z vojvodom Ferdulfom ter skuldahisom Argaitom sledi odlomek, ki ga podaja Liruti – ne pa Pavel Diakon –, in sicer o slovanskem uničenju Zuglija. Prebivalci naj bi zbežali, Slovani pa naj bi brez strahu mesto oplenili in požgali tako uničujoče, kot naj ga najbrž v preteklih stoletjih niso drugi barbari.²⁶

(Paulus Diaconus), *Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum)*, Maribor, 1988, knj. 6, pogl. 51.

²⁵ Glede identifikacije omenjenega kraja: Grafenauer, [Opombe], v: Pavel Diakon, n.d., str. 192 (Zilja); Milko Kos, K postanku slovenske zapadne meje, v: *Razprave V–VI*, Ljubljana, 1930, str. 342 (Ziljska dolina).

²⁶ Niccolò Grassi, n.d., str. 92–97.

ORIS STANOVANJSKE ARHITEKTURE V VIPAVSKI DOLINI NA PRELOMU 19. V 20. STOLETJE

ŠPELA LEDINEK LOZEJ*

V prispevku je predstavljeno stavbarstvo v naseljih Vipavske doline, ki so bila na prelomu stoletja pretežno kmečkega in deloma obrtniško- in delavsko-kmečkega značaja. Ob strani puščamo urbano arhitekturo v Gorici in Ajdovščini¹ ter v njunih predmestjih in ob prometnih vpadnicah rastoče vile (Krečič 1987: 29) kot tudi grajsko arhitekturo. Ukvarjanje s kmetijstvom je poleg naravnogeografskih in tehnično razvojnih danosti odločujoče določilo stanovanjsko kulturo, saj je bilo v kmečkem okolju umevanje bivališča vezano na celotni kompleks domačije in ne zgolj na stanovanjski del bivališča. Ker delo ni bilo ločeno od družinskega življenja, se je prebivanje prelivalo preko štirih zidov na dvorišče, v spremljajoče gospodarske pritikline in na komunikacijske vozle v naselju, kot so bili skupni vodnjaki, prostori ob potokih za napajanje živine in pranje perila, prostori pred cerkvijo.

Naselja v Vipavski dolini so bila vključno z mestom Sv. Križ (danes Vipavski Križ) in trgoma Vipava in Št. Vid (danes Podnanos) ruralnega značaja, kar pa ne velja za Ajdovščino, ki je bila vaško naselje urbanega videza. Najočitnejša značilnost vipavskih in goriških naselij je bila strnjena, tako starejših velikih vasi kot tudi razvojno mlajših zaselkov, ki so v Vipavski dolini pogosto poimenovani s kolektivnimi imeni (npr.

Merljaki, Mohorini, Lukežiči, Vidmarišče itn.) (Melik 1933: 160). Strnjeno gradnjo so narekovali razlogi strateškega, klimatskega in gospodarskega značaja. V zgornji Vipavski dolini so bile vasi razporejene na obrobju doline (npr. Podraga, Slap), v srednji Vipavski dolini pa so bile mlajše vasice in zaselki tudi na prisojnih obronkih Trnovske planote (npr. Kamnje). V južnem delu Spodnje Vipavske doline so bile velike stare gručaste vasi, sestavljene iz posameznih, pogosto že zaraslih delov (npr. Renče, Bilje), ter mlajši zaselki na obronkih Krasa in Vipavskih Brd (npr. Žigoni, Mohorini). V severnem delu spodnje Vipavske doline pa so bila posamezna razložena naselja (npr. Kromberk, Loke) (Ilešič 1948: 232–235). Večina naselij je ležala ob potokih ali izvirih, ob cerkvah ali gradovih (npr. Slap, Velike Žablje, Lože, Šempas, Renče) ter ob glavnih cestah (npr. Cesta, Dobravlje).

Stavbe v starejših, še srednjeveških strnjenih naseljih so bile zgrajene v nizih, kar je dalo naseljem navidezno urbani značaj (npr. Goče, Sv. Križ, Šmarje). K urbanemu videzu so prispevali tudi mostovži, nadstropne povezave dveh vzporednih nizov, ter ozke vmesne ulice (*gase*). Strnjena naselbinska središča v nizih so obdajale mlajše domačije, stavbe katerih so bile zgrajene okoli zaprtih dvorišč, v nekaterih naseljih pa je tovrstna zazidava celo prevladovala (npr. Podraga). *Gase* in dvorišča, tako odprta (*tnalo* oziroma *knalo*) kot zaprta (*borjač*, *guno*) so bila podaljšani bivalni prostori. Ponekod so se ulice razširile v trge (*place*), navadno pred cerkvijo ali drugo naselbinsko arhitekturno dominantno (grad, znamenje (*pil*), napajališče za živino), ki so bili namenjeni druženju in komunikaciji (TZ; Štupar-Šumi 1987: 217–219).

* Univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja ter prof. umetnostne zgodovine, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, spela.ledinek@zrc-sazu.si

¹ Če sta bili Gorica in Ajdovščina urbanizirani mestni naselji, pa je trg Vipava deloval zelo ruralno, prav tako zgolj po spletu okoliščin poimenovano mesto Vipavski Križ (Golec 2007; Ščukovt 1994).

Gasa v Podgriču,
fotografija Fanči Šarf, 1958
(Hrani: Slovenski etnografski
muzej, 15. terenska ekipa
Etnografskega muzeja v Vipavski
dolini).

Kmečka domačija (*suhota*) je zaobsegala stanovanjski in gospodarski del. Starejše in skromnejše domačije so imele stanovanjski del v nadstropju, nad gospodarskim delom (vrhkletne, redkeje tudi vrhhlevne domačije). Kuhinja in v primeru večceličnih bivališč tudi spalnice v nadstropju so bile dostopne po kamnitem ali lesenem zunanjem stopnišču. Pri bogatejših starejših stavbah je bil vhodni podest nad obokanimi nišami, na zidani ograji pa so bili stebrički, ki so nosili napušč. Gospodarska poslopja so bila lahko samostojna, lahko pa so bila postavljena v adicijskem (vzdolžnem ali pravokotnem) nizu ali pa v nasproti stoječem nizu (SEM; Klemenčič 2006: 23–25; Štupar-Šumi 1987: 219). Posebna vrsta so bile domačije okoli zaprtega dvorišča (*borjača*), kjer so bile stanovanjske in gospodarske stavbe nanizane okoli dvorišča, tako da so skupaj z zunanjimi stenami stavb sosednjih domačij in po potrebi z visokim, kamnitim zidom tvorile zaprto celoto. Stanovanjsko-gospodarski kompleks je bil dostopen preko reprezentativnega kamnitega portala (*kalone*), ki je vodil naravnost na dvorišče, ali pa preko podhoda, polodprtega nadzidanega vhodnega prostora (TZ; Klemenčič 2006: 25; Nice 1940: 31–34).

Med gospodarskimi poslojji so bile obvezne kleti (*hrami*), ki so bile v primeru starejših vrhkletnih bivališč pod stanovanjskim delom, lahko pa tudi prostostoječe ali vezane v stavbni niz.

Kleti so bile banjasto obokane z obočnimi kapami nad odprtini oziroma nad zračniki (*hram velban na avbel*). Nad kletjo stavbe je bil navadno *falador* (tudi *faladur*), prostor za stiskanje grozdja.² Nad *faladorjem* so imeli večji kmetje še skedenj za mlatenje žita. K domačiji je sodil tudi hlev (*štala*),³ ki se je prav tako lahko držal stanovanjske stavbe ali pa je stal samostojno. Nad *štalo* je bil senik. Senik pa je bil lahko tudi nad *klanico*. *Klanica* je bila s tremi obodnimi stenami zaprt in na fasadni strani odprt prostor, ki je bil v primeru manjših kmetij brez skednja namenjen mlatenju žita in drugim kmečkim opravilom (ličkanje koruze, cepljenje drv), predvsem pa shranjevanju kmečkega orodja in vozov. Svinjak (*hlev*) je bil ponekod v hlevu za govejo živino, drugod pa je bil samostojen ali pa nanizan ob stanovanjsko ali ob gospodarsko poslojje. Svinjaku je bila lahko pridružena tudi drvarnica. Kašča za shranjevanje koruze v kitah in žita v velikih lesenih skrinjah (*bankih*) je bila ponekod nad kletjo, z uvajanjem korčne kritine pa na mezaninskem podstrešju (TZ; SEM; Klemenčič 2006: 24).

Nad dvoriščem se je razpenjal latnik. Na nekaterih dvoriščih so bili tudi vodnjaki (*štirne*)

² *Falador* je bil s kletjo povezan preko okrogle odprtine, v katere so po potrebi namestili cevi za pretakanje mošta v sode.

³ Na Vipavskem se izraz *štala* rabi za poimenovanje hleva za govejo živino, z izrazom *hlev* pa poimenujejo svinjak (TZ; SEM).

Preplet zidanega, kamnitega stopnišča in rezljanega lesenega *ganka* razodeva razvoj bivališča na stičišču sredozemskih in celinskih vplivov, fotografija Fanči Šarf, 1958 (Hrani: Slovenski etnografski muzej, 15. terenska ekipa Etnografskega muzeja v Vipavski dolini).

na vreteno ali pa na preprost vzvod, na katerem je viselo na verigi vedro za zajemanje vode (*kalalo*). Ponekod so bili vodnjaki celo v kletnih prostorih (npr. v Podragi) (TZ; SEM; Cumin 1929: 128; Ložar 1944: 81). Na dvorišču je bilo še gnojišče, ob njem ali ob štali pa stranišče *na štrbunk*, iz par desk nad skopano jamo (Bednařik 1932: 233). Nekatera skromnejša bivališča sploh niso imela straniščnih latrin.

Stavbe so bile zidane, v zgornji Vipavski dolini iz kamna, v spodnji Vipavski dolini pa so bile zaradi razvitega opekarstva tudi že iz opeke. Nekatera zgradbe, predvsem gospodarske in pomožne, so bile neometene, stanovanjske stavbe pa so, če se je le dalo, zaradi zaščite pred vetrom ometli (*obrajhali*) z apnenim beležem.⁴ Stavbe so postavljali domači pa tudi furlanski zidarji. Največ zidarjev v zgornji Vipavski dolini je bilo iz Budanj in Dolge Poljane, v spodnji Vipavski dolini pa iz Renč, kjer je od leta 1897 delovala obrtna zidarska šola. Če so bili renški zidarji specializirani in so glavino leta delali kot delovodje, mojstri in izučeni delavci po različnih gradbiščih avstroogrske monarhije (v Bosni, na Tirolskem, na Kranjskem, Kvarnerju) pa tudi v Švici (Zupanc 1978: 36–37), so bili vaški zidar-

ji v zgornji Vipavski dolini manj specializirani, poleg zidarstva so obvladovali tudi kamnarsko, kamnoseško, apnarsko, tesarsko in krovsko obrt. Za kamnito gradnjo so rabili peščenjak, ki so ga lomili v vaških kamnolomih, za boljše stavbne člene pa beli apnenec iz kamnolomov pod Nanosom, v Mančah in v Vrhpolju; najboljši kamen in reprezentativne stavbne člene (npr. reliefno oblikovane arhitrave portalov) pa so dobili s Krasa (iz Koprive).

Strehe so bile dvokapne, nekatere so imele tudi čope ali pa so bile štirikapne. Korčna kritina je do konca 19. stoletja v celoti izpodrinila izpričano slamnato in ohranjeno skrlasto kritino (SEM; Cumin 1929: 128; Galuzzo 1984: 39). Uvajanje korčne kritine s položnejšo streho je vzpostavilo tudi shranjevanju namenjeno mezaninsko nadstropje v podstrežju z značilnimi nižjimi okni. Bogatejše domačije so korce položile na *planete*, podložne opečne plošče, ki so bile v napušču deloma poslikane z apnenim beležem. Zaradi burje so bili korci na robu strehe obteženi s kamni, *golicami* (Ščukovt 1994: 232).

Razen v primeru starejših vrhkletnih bivališč je bil stanovanjski del razdeljen na pritličje s kuhinjo in na nadstropje s spalnimi prostori, katerima se z uvajanjem opečne kritine lahko pridruži še mezaninsko podstrežje. Nadstropje je bilo dostopno preko zunanjih kamnitih ali lesenih stopnic (pogosta je bila tudi kombinacija v spodnjem delu kamnitih in v zgornjem

⁴ Sčasoma je izpod tankega beleža pričela prosevati kamnita struktura zidu, na večjih površinah (npr. na vogalnih kamnih) pa je omet tudi odpadel, kar daje danes vtis, da so bile kamnite stavbe neometene.

lesenih stopnic), ki so vodile na zunanji hodnik (*gank*). Lesen zunanji hodnik se je raztezal preko celotne vzdolžne fasade in je slonel na kamnitih ali lesenih konzolah. Nad *gankom* se je raztezal napušč ali pa nadstrešek pod mezaninskimi okni. Z *ganka* so bili dostopni prostori v nadstropju, poleg komunikacijske vloge pa je bil namenjen tudi sušenju pridelkov, še posebej koruze (Galuzzo 1984: 71; Klemenčič 2006: 23). Na prelomu stoletja so se v vaški stanovanjski arhitekturi že pojavila notranja stopnišča (*stenge*) z leseno ograjo (*parapetom*), ki so zmanjšala vlogo *gankov*. Na vrhu notranjega stopnišča je bil hodnik (*musovž*), iz katerega so bili vhodi v spalnice (*kambre*) ter stopnice ali lina za na kaščo. Prav tako kot na kašči so tudi na *musovžu* shranjevali žito, moko, fižol, orehe, lešnike, suho sadje in podobna suha živila v visokih skrinjah (*bankih*). Spali so v *kambrah*, po potrebi tudi na *musovžu*, fantje pa na seniku, v mrzlih mesecih pa tudi v *štali*. Nenasilne predelne stene (*paradane*) med sobami so bile iz opeke ali lesa. Lesen strop v boljših spalnica (*cimbrih*) je bil *šeftan*, toplotno in zvočno izoliran s slamo in ometan. V sobah so po stenah visele na steklo naslikane podobe svetnikov (*podobe na laštre, pildi na glazouno*) (TZ; SEM).

Osrednji in glavni del bivališča na prelomu stoletja je bila *hiša*, kuhinja z odprtim ognjiščem in urejenim odvajanjem dima preko nape in dimnika.⁵ Poimenovanje kuhinje kot *hiša* v Vipavski dolini (in drugih sredozemsko vplivanih pokrajinah) kaže, da je pri razvoju stanovanjskih prostorov iz izvorno enocelične ognjiščnice kuhinja ohranila osrednje mesto v bivališču, za razliko od alpske osrednjeslovenske *hiše*, iz katere je bila priprava in obdelava živil izrinjena v vežo. Poleg pripravi in uživanju jedi je bila kuhinja kot edini razsvetljeni in ogrevani prostor namenjena, vsaj v dolgih hladnih zimskih večerih, še mnogoterim gospodinjskim in kmečkim opravilom, druženju, varovanju otrok, pripove-

dovanju, skupni molitvi ipd. Razen v primeru starejših vrhkletnih bivališč je bila kuhinja v pritličju; z dvorišča se je vstopilo naravnost v kuhinjo, lahko pa tudi preko vmesne veže. Poleg kuhinje so imele nekatere bogatejše domačije v spodnji Vipavski dolini še *medzad*, neke vrste sprejemnico, boljšo sobo, ki pa ni bila namenjena dnevni rabi, ampak zgolj posebnim življenjskim prelomnicam (npr. ležanju mrliča), postavitvi morebitnih reprezentančnih kosov pohištva (npr. kredence z boljšim namiznim posodjem in steklovino, šivalnega stroja) ter hranjenju vsakovrstne krame (TZ). V zgornji Vipavski dolini so sobi poleg kuhinje pravili *izba*, v njej so bile navadno omare in miza.

Starejša ognjišča, sezidana iz kamna ali opeke in zamejena z lesenimi tramovi ali kamnitimi robovi, so bila nizka in prostrana, zavzemala so več kot polovico prostora. Mlajša ognjišča so bila po površini manjša, višja ter sestavljena iz klesanega, lahko tudi reliefno okrašenega kamna. Nad ognjiščem je bila prostrana napa, ki je služila lovljenju in odvajanju dima v dimnik (*kamin*). Če so bila v sosednjih sredozemskih pokrajinah (v Furlaniji, Brdih, na Krasu in v Istri) pogosta ognjišča v izzidku iz stavbne mase, v tako imenovani spahnjenici, pa imamo v Vipavski dolini le nekaj ohranjenih in dokumentiranih spahnjenic, kar gre pripisati naravnogeografskim in družbenozgodovinskim specifikam vipavskega prostora.⁶

⁵ Poleg splošno razširjenih kaminskih kuhinj z urejenim odvajanjem dima so bile na prelomu 19. stoletja še vedno pogoste kuhinje z odprtimi ognjišči brez urejenega odvajanja dima, kjer je le-ta uhajal iz bivališča skozi odprtine v strehi ali pa skozi lino nad vrati (SEM).

⁶ Spahnjenice so se izven grajskih in meščanskih kulturnih miljejev zelo zgodaj pojavile v Furlaniji, kasnejši odvod so tako imenovani *casoni*, enocelična občasna ribiška bivališča v beneški laguni, zgrajena iz močvirskega trsja z izjemo ognjevarnega zidanega spahnjenega ognjiščnega dela. Beneški, pa tudi furlanski vpliv v zgornji Vipavski dolini ni bil tako neposredne narave kot v Istri, na Krasu in v Brdih. V spodnji Vipavski dolini je razvoj opekarstva omogočil relativno zgodnje uvajanje ognjevarne korčne kritine, vzporedno z vpeljevanjem odvajanja dima in rastjo bivališča v nadstropje. Ostrejša klimatske razmere v Vipavski dolini so zahtevale tudi ekonomičnejši izkoristek toplote, zato sta ognjišče in dimnik težila v notranjost objekta. Vzpostavitev nadstropne gradnje in težnjo po vključevanju ognjišča in dimnika v stavbno maso zaradi koriščenja toplote v nadstropju je za območje tržaškega Krasa ugotovil Lorenzo Galuzzo (1984: 53).

Že v prvih desetletjih 20. stoletja pa se je stavbna podoba Vipavske doline spremenila, še posebej zahodnega dela, kjer je prva svetovna vojna porušila oziroma prizadela velik del stavbnega fonda.⁷ Novogradnje so pričeli graditi tudi izven strnjenih jeder zazidave. Čedalje bolj se je uveljavljala opečna gradnja namesto kamnite, strehe so bile pogosto štirikapne (*na pavjon, na švicarski sistem*). Zunanja stopnišča in *ganki* so bili opuščeni na račun notranjih stopnišč in hodnikov. Poleg komunikacijskih so bili neredko v notranjost pritegnjeni tudi sanitarni prostori (*stranišča na štrbunk*). Namesto tal iz *škrli* ali zbite zemlje so se v kuhinjah postopoma uveljavljala betonska tla. Ponekod sta bili v bivališča speljani tudi elektrika in voda. Še odločilnejša sprememba pa je bilo postopno uvajanje štedilnikov, ki so nadomestili odprta ognjišča. Tako imenovane bele kuhinje oziroma bivalne kuhinje so občutno zboljšale kakovost bivanja v stanovanju, tako da so do sredine stoletja odprta ognjišča postopoma izginila iz stanovanjske kulture Vipavske doline (TZ; PANG). V prvih desetletjih 20. stoletja je stanovanjsko arhitekturo in kulturo Vipavske doline zajel prvi val modernizacije, ki je izboljševal stanovanjske razmere, v določeni meri pa tudi že preoblikoval dotedanjo podobo vaške arhitekture. Celovitejše priličenje bivališč moderniziranemu, deagrariziranemu in (sub)urbaniziranemu načinu življenja pa je sledilo šele čez nekaj desetletij, za časa drugega vala modernizacije v desetletjih po drugi svetovni vojni.

⁷ Občina Renče je imela pred prvo svetovno vojno 450 stanovanjskih hiš, v popisu stavb iz let 1939–1940 pa jih je kar 279 oproščenih davka zaradi poveljne rekonstrukcije (PANG: DTUT, fsc. 103 in 104).

VIRI

- Pokrajinski arhiv Nova Gorica 1, Državni tehnični urad Trst, fsc. 103, 104 (PANG).
Slovenski etnografski muzej; Terenski zapiski, teren 15 – Vipava, Ljudsko stavbarstvo in notranja oprema, Vipava 1958, Fanči Šarf, t. š. 5–6 (SEM).
Terenski zapiski Špela Ledinek Lozej, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU (TZ).

LITERATURA

- BEDNARIK, Rado. 1932. *Goriška in tržaška pokrajina v besedi in podobi*. Gorica: Sigma.
CUMIN, Gustavo. 1929. *Guida della Carsia Giulia*. Trieste: Stabilimento tipografico nazionale.
GOLEC, Boris. 2007. Meščanska naselja Vipavske in njihove posebnosti do konca fevdalne dobe. V: *Kronika* 55/2, 201–230.
ILEŠIČ, Svetozar. 1949. Kmečka naselja na Primorskem. V: *Geografski vestnik* 20–21, 217–251.
KLEMENČIČ, Bojan. 2006. Naselbinska in stavbna dediščina Goč. V: *Primorska srečanja* 30/295–296, 16–28.
KREČIČ, Peter. 1987. Nekatere razvojne posebnosti v arhitekturi 19. stol. na Primorskem. V: *Goriški letnik* 12–14, 23–34.
MELIK, Anton. 1933. Kmetjska naselja na Slovenskem. V: *Geografski vestnik* 9, 129–165.
NICE, Bruno. 1940. *La casa rurale nella Venezia Giulia*. Bologna: Nicola Zanichelli Editore.
ŠČUKOVT, Andrejka. 1994. Poselitev in tipologija ljudskega stavbarstva v mestu Vipava. V: Koloini, Borut in Malnič, Andrej (ur.): *Vipavski izbor*, Vipava: Agroind Vipava, 229–234.
ŠČUKOVT, Andrejka. 1998. Vinogradniška zavetišča in gruntne bajte v Vipavski dolini. V: *Etnolog* 8, 117–129.
ŠČUKOVT, Andrejka. 2007. Kuhinja v Vipavski dolini v luči razvoja ognjišča in spreminjanja hišnih tipov. V: *Kronika* 55/2, 423–431.
ŠTUPAR-ŠUMI, Nataša. 1985. Vipavska dolina. V: *Varstvo spomenikov* 29, 209–228.

NEPREMIČNA DEDIŠČINA KOT ZNAMENJE NARODNE IN POLITIČNE ISTOVETNOSTI OB SLOVENSKO-ITALIJANSKI MEJI V 20. STOLETJU

BRANKO MARUŠIČ*

»Kulturna meja, izražena posebno v spomenikih umetnosti, se strinja s slovensko-italijansko etnično mejo ...«

(France Stele, 1960)

V nepremični kulturni dediščini – ta obsega po uveljavljenih izhodiščih posamezne stavbe ali skupine stavb, naselbine in zlasti stara mestna ter vaška jedra, arheološka najdišča pa tudi oblikovano naravo in kulturno krajino – se zrcalijo družbene razmere. To velja tudi za nepremično kulturno dediščino ob slovensko-italijanski narodnostni/jezikovni in državni meji, zlasti ko ta dediščina v 20. stoletju zaradi posebnosti okolja, v katerega je umeščena, nosi znamenja narodne in politične identitete v spreminjajočih se družbenopolitičnih sistemih.

Dvajseto stoletje je dograjevalo in utrjevalo v predhodnem stoletju začetni proces narodnega preporoda tako pri Italijanih kot pri Slovencih. To je spreminjalo staro deželno istovetnost v duhu narodnega in političnega gibanja pri obeh narodih. Soočanje teh gibanj je od sredine 19. stoletja – ena od temeljnih prvin gibanja pri obeh je bila zamejitev prostora, na katerem bi gibanji živeli lastno in samostojno družbeno življenje –, postalo nova značilnost italijansko-slovenskega obmejnega prostora. Ta mejni prostor predstavljajo dežele Goriško-Gradiška, Trst z bližnjo okolico in Istra; vključitev Istre v obravnavo pa pomeni, da se kot tretji partner v soočanju vključujejo tudi Hrvati. Do leta 1918 so dežele sodile pod avstro-ogrsko upravno enoto Avstrijsko primorje, nato pa je ozemlje te enote prešlo v italijansko državo. Leta 1947 je ozemlje nekdanjega Avstrijskega primorja,

za katerega slovenski del se je oprijelo ime Primorska/Slovensko primorje, presekala državna meja med Italijo in Jugoslavijo, od leta 1991 s Slovenijo. Kultura in umetnost tega ozemlja ima, kot je ugotavljal slovenski umetnostni zgodovinar France Stele, prehodni značaj: *»Kljub temu pa so kulturne meje tako ostro postavljene druga ob drugo kakor jeziki in narodnosti in so si glede tega edini vsi dosedanja raziskovalci umetnostnih spomenikov Primorja, naj si so bili Italijani, Nemci ali Slovenci.«*¹ Ne more biti dvoma, da se te razlike in posebnosti kažejo tudi v nepremični kulturni dediščini, sestavnem delu kulturnih in umetnostnih snovanj.

Pozornost tega prispevka je namenjena Goriško-Gradiški deželi, ki je od leta 1866 mejila na Italijo. Jezikovni/narodnostni meji, ki je potekala znotraj ozemlja te dežele, se je pridružila državna meja, ki je potekala nekoliko zahodneje. Prispevek poudarja v prvi vrsti razmere v slovenskem okolju ter ustvarjalni delež Slovencev.

Pregled stanja kulturne dediščine moremo zaradi zgoraj ugotovljenega obravnavati v okviru periodizacijskih obdobij, ki so značilna za 20. stoletje. Tako lahko čas tega stoletja porazdelimo na: zadnje poldrugo desetletje habsburške monarhije (1900–1915), obdobje prve

* Dr. zgodovinskih znanosti, vodja Raziskovalne postaje ZRC SAZU Nova Gorica, znanstveni svetnik v pokojju, branko.marusic@guest.arnes.si

¹ France Stele, *Umetnost v Primorju*, Ljubljana 1960, str. 9.

svetovne vojne (1914/1915–1918), čas med obema svetovnima vojnama, druga svetovna vojna (1939/1941–1945) in razdobje po drugi svetovni vojni (1945–2000). V prvem razdobju se še v precejšnji meri ohranjajo tradicionalne prvine. V dobi med obema vojnama se uresničujejo poskusi ustvarjanja le ena politične in narodnostne istovetnosti. Čas po drugi svetovni je obnovil upravno razdeljenost, a je bolj kot na začetku stoletja zlasti pri Slovencih utrjeval etnično identiteto, spremenjeno in ustvarjeno v novih državnopravnih razmerah ter posebni ideološki opredeljenosti.

ZADNJE POLDRUGO DESETLETJE HABSBURŠKE MONARHIJE

Ruralni in urbani prostor obravnavanega ozemlja dobiva tudi v začetku 20. stoletja nekatere prvine, ki pa s stavbnimi načrti, komunalno ureditvijo in drugo infrastrukturo ne posegajo globoko v mestna, trška in vaška jedra. Historični prostori (arheološka nahajališča, grajska arhitektura ipd.) ne predstavljajo še večjega interesa, izjema je le Oglej s svojimi antičnimi ostanki in kompleks tamkajšnje bazilike. Zavest o ustvarjanju in zaščiti oblikovane narave in kulturne krajine pa je takrat šele dozorevala.

Slovensko podeželje je ohranjalo svoja zgodovinska jedra. Bila so že ustvarjena in pozidava novih stavb ali naselij se je selila izven teh strnjenih območij. Kot bolj tipičen primer je vredno omeniti Solkan, v severni in bližnji okolici Gorice. Kraj (prvič omenjen l. 1001), ki je imel svoje naselitveno jedro ob cerkvi, se je širil na prostor, kjer so imeli prebivalci kraja svoja kmetijska zemljišča. V kraju pa je bilo prav zaradi bližine Gorice več grajskih poslopij in vil. Njihovi lastniki so bili pripadniki goriških plemiških družin ali pa premožnejši goriški meščani. Arhiv občine Solkan hrani nekaj načrtov, s katerimi so lastniki vaških stavb v Solkanu priglašali nove gradnje ali pa prenove. Arhitektura teh gradenj je bila preprosta, v duhu tradicije (sredozemski kulturni krog) in je kazala na različne zmožnosti (gmotne), željo in hotenja graditelja (statusni simbol). V Solkanu

pa se je spreminjala tudi podoba grajskih stavb. Najbolj znana solkanska graščina, Grimmerjev »Castrum Silicanum« v severnem delu Solkana, je doživela leta 1913, ko jo je prevzel novi lastnik Norbert Smucker, temeljito prenovo. Ne le, da je zgradbi menjal deloma tloris in zunanjščino, povsem je spremenil ostrešje, ki ga je približal renesančnim vzorom (grad Dobrovo, grad Kromberk). Prenova je z napeljavo tekoče vode (kopalnice), elektrike in centralnega ogrevanja posegla tudi v notranjost.²

Podobno kot za Solkan velja tudi za druga naselja v bližnji in bolj oddaljeni soseščini Gorice. V Ajdovščini je, na primer, podobo kraja spremenila nova »veličastna stavba«³ predilnice, ki je nastajala v prvem desetletju 20. stoletja na pogorišču prejšnjega obrata. Čeravno je bila zgradba namenjena proizvodnji, je njena zunanost kazala arhitekturne ambicije.

Naravne nesreče, predvsem požari, so prizadejale vasi. Največji požar je izbruhnil v Bovu avgusta 1903, ko je v kraju zgorelo 70 hiš in med poslopji za javno uporabo (šola, občinska hiša, kaplanova hiša) tudi cerkev sv. Trojice. Po obnovi je Bovec ohranil svojo prvotno podobo alpskega naselja. Edini koreniti poseg v prejšnje stanje v kraju je bila poleg regulacije državne ceste, ki je vodila skozi kraj, prepoved pokrivanja streh na novih stavbah z lesom (škodle).⁴ Kljub spremembi pa se je ohranjel tip t.i. »bovske hiše« kot »povsem samosvoj izraz slovenskega ljudskega stavbarstva, ki je nastal v bovški kotlini, na stičišču kobariške hiše, ki kaže mediteranske vplive, ter alpske arhitekture, ki si je semkaj utirala dostop iz Kanalske in zgornjesavske kotline«,⁵ in je svojo razvojno pot dosegla ob koncu 19. stoletja. Bovška hiša je bila le eden izmed slogov, ki ga je bilo srečati na ozemlju italijansko-slo-

² Jernej Vidmar, Dvorec Palač in njegovi lastniki, v: *Jako stara vas na Goriškem je Solkan*, Solkan 2001, str. 87.

³ Pavel Plesničar, *Ajdovščina. Pogled v njeno preteklost*. Nova Gorica 1997, str. 91.

⁴ Ksenija Krivec, *Na pomoč! Zgodovina Prostovoljnega gasilskega društva Bovec ob stoletnici delovanja in trideseti letnici gasilstva na Bovškem*. Bovec 2003, str. 20–21.

⁵ Miroslav Kajzelj, *Bovška hiša. Ljudsko stavbarstvo od Učje do Trente*, Ljubljana 1997, str. 8.

venskega jezikovnega stičišča; poleg alpskega so imele izrazito podobo hiše na Vipavskem in na Krasu, v Brdih, na cerkljansko-idrijskem območju, na Tolminskem in Kobariškem.

Nepremična kulturna dediščina, povezana z religiozno dejavnostjo, je ustvarjala poseben sklop. Zelo obširen je seznam cerkva, ki so doživele prenove ne toliko zunanjsčin kot notranjosti. Obnovitvena dela pa niso preseгла tradicionalnih okvirov in so ohranjala krajem ustrezne sloge. Prav tako pa tradicionalnih okvirov niso presegle nove cerkve, ki so bile zgrajene na podlagi načrtov gradbenikov slovenskega rodu, pa tudi Italijanov in Nemcev. Tako so cerkev v Štandrežu gradili v letih 1900–1901 po načrtih arhitekta Hansa Pascherja iz Gradca.⁶ Na novo sta bili zgrajeni tudi cerkvi v gornji Vipavski dolini, vendar na ozemlju dežele Kranjske oziroma ljubljanske škofije, in sicer v Budanjah (posvečena leta 1899; načrt je izdelal kamnosek in geometer Anton Trobec)⁷ in na Colu (posvečena leta 1905). Notranja oprema novih ali pa obnovljenih cerkva je bila delo domačih mojstrov (kamnarji, rezbarji) in slikarjev oziroma kiparjev. Ob slovenskih ustvarjalcih (Janez Gosar, Avgusta Šantel st., Avgust Schlegel), so v cerkvah na slovenskem ozemlju slikal tudi Italijani (Clemente Costantino del Neri). Kipar Alojz Repič je v cerkvi na Sveti Gori izdelal nagrobnik goriškega nadškofa in kardinala Jakoba Missie.

Na ozemlju goriške nadškofije je pri obnovi in gradnji kulturnih objektov pomembna vloga pripadala avguštinu Carlu Drexlerju, ki je v Gorico prišel na povabilo nadškofa Frančiška Sedeja Borgie in je o cerkveni umetnosti predaval tudi na goriškem centralnem bogoslovju. Slovenci so ugotavljali, da njihovega deleža k umetnostni podobi dežele oziroma nadškofije ne zna ovrednotiti.⁸ Zdi se, kot da je Drexler

želel nevtralizirati narodnostne poudarke tako slovenske kot romanske opredelitve na ozemlju goriške nadškofije. Pri ohranjanju nepremične kulturne dediščine, sakralne in profane, so poleg Drexlerja sodelovali tudi drugi konservatorji avstrijske državne centralne komisije za spomeniško varstvo. Strokovno izobraženi (dunajska umetnostna šola) in nič več priučeni konservatorji so pričeli temeljit in sistematičen študij (Leo Planiscig, Antonio Morassi). Temeljno delo pri ohranjanju kulturne dediščine je bila oglejska bazilika, v konservatorskem delu pa ni bilo zavoljo tega zanemarjeno niti furlansko in niti ne slovensko podeželje.⁹

Več primerov ustvarjanja kulturne nepremične dediščine Slovencev pa se je kazalo v urbanih središčih. Tu je na prvem mestu potrebno omeniti arhitekta Maksa Fabianija, ki je projektiral slovenska narodna domova v Gorici (1904) in Trstu (1904). Arhitekt Ivan Vurnik je projektiral notranjo opremo škofijske kapele v Trstu. V obeh mestih pa so ustvarjali domači gradbeniki. Tako v Gorici Fran Mozetič, ki je zidal in projektiral šolske zgradbe društva Šolski dom. V Trstu so podobno delovali gradbeniki iz barkovljanske družine Martelanc. Tudi hiše v zasebni lasti želijo poudariti arhitekturne značilnosti časa (na primer hiša dr. Henrika Tume v Gorici, Via Trigemini 8, zgrajena leta 1907, porušena v prvi svetovni vojni).

Ob že obstoječih javnih spomenikih se ustvarjajo v slovenskih krajih tudi novi (skladatelju Hrabroslavu Volariču v Kobaridu, 1908), prav tako tudi umetniški nagrobni spomeniki (grob pesnika Simona Gregorčiča na Libušnjem, delo Antona Bitežnika, 1908). Poseben dosežek je bila tudi bohinjska proga (Transalpina) z vsemi gradbenimi dosežki (postajna postopja, mostovi, galerije itd.), zlasti s kamnitim mostom v Solkanu (1906).

V analizi arhitekturnih dosežkov je France Stele v obravnavanem času ugotavljal pojav razkroja gradbene tradicije, propad vere v vse tisto, kar je bilo dobrega in solidnega v podedovani kulturi: »Nasproti temu za umetnostno kulturo

⁶ Verena Koršič Zorn – Jožko Kragelj, *Župnijska cerkev v Štandrežu/La chiesa parrocchiale di S. Andrea*, Gorica 1998, str. 7.

⁷ Jožko Kragelj, *Cerkev in župnija sv. Nikolaja v Budanjah*, Budanje 1995, str. 11.

⁸ Branko Marušič, *K zgodovini slovenske likovne umetnosti na Goriškem pred prvo svetovno vojno*, v: *Vita artis perennis*, Ljubljana 2000, str. 533.

⁹ Sergio Tavano, *Aquileia e Gorizia*, Gorizia 1997, pass. Isti, *I monumenti fra Aquileia e Gorizia 1856–1918*, Gorizia 1998, pass.

dežele gotovo neugodnemu položaju, ki ima svojo oporo v avstrijskem, bliže slovenskemu kulturnemu provincializmu, pa že pred prvo svetovno vojno začne polagoma prodirati bolj ustaljeni furlanski značaj in pričinja borbo z domačim posebno v mestih in njih okolich.«¹⁰ Ta proces pa je očitno zavrila prva svetovna vojna.

PRVA SVETOVNA VOJNA

Prva svetovna vojna je z bojiščem v Posočju grobo posegla v stanje nepremične kulturne dediščine. Uničena in poškodovana so bila naselja, zaselki, njih zgodovinska jedra, sakralni objekti, gradovi, palače, javni spomeniki, pokopališča. Vojna je posegla v kulturno krajino ne le z uničevanjem in poškodovanjem naravnega okolja, pač pa tudi z gradnjo vojaških objektov (vojašnice, bunkerji, kaverne, gorske ceste in pota, strelski jarki itd.).

Pomembna značilnost vojne je bilo zagotovo delovanje služb za varovanje kulturne dediščine pri obeh v vojno vpletenih taborih. Vojaški cilji napadalca (Italija) in branilca (Avstro-Ogrska) so se zrcalili tudi v odnosu do nepremične in premične kulturne dediščine. Na avstrijski strani je zaščita potekala v sodelovanju vojaških oblasti z državno centralno komisijo za spomeniško varstvo.¹¹ Na italijanski strani je pri Generalnem sekretariatu za civilne zadeve (Segretariato Generale per gli Affari Civili) delovala služba za varovanje kulturne dediščine na zasedenih ozemljih, vodil jo je umetnostni zgodovinar in kritik Ugo Ojetti.¹² Svetovljanski Ojetti je že kmalu potem, ko je prišel na soško

bojišče, ugotavljal, da severno od Čedadada ni nobene prave umetnosti. Nadejal si je, da bo našel več v krajih, kjer žive Italijani in ne »revni in nerazviti slovenski kmetje« (sloveni contadini).¹³ Njegov odnos do umetnosti v zasedenih slovenskih krajih – pa tudi v pretežno italijanskem spodnjem Posočju – je bil podcenjujoč; cerkve v Brdih so bile zgrajene po slovanskem okusu (*gusto slavo*).¹⁴

Škoda, ki jo je vojna povzročila kulturni dediščini, je bila ogromna. Že med vojno pa so se ustvarjali novi spomeniki npr. na pokopališčih padlih, zgradili so se spominski kulturni objekti (v Logu pod Mangartom celo mošeja), spomeniki v čast bojem in v počastitev padlih ali pa posameznikov. Pri tem je več spomenikov postavila avstrijska stran, Italijani so spominska znamenja gradili predvsem po končani vojni. Med pokopališči vojakov italijanske in avstro-ogrske armade, postavljenimi od Julijskih Alp do morja, je izstopalo zlasti tisto v Gorjanskem.¹⁵ Med sakralnimi objekti je omeniti vsaj cerkvico sv. Duha na Javorci (1916) v dolini reke Tolminke. Leseno secesijsko cerkev je projektiral arhitekt Remigius Geyling, posvečena je padlim avstro-ogrskim vojakom. Najznačilnejši spomenik padlim vojakom (XV. korpus avstro-ogrske armade) pa je v bližini železniške postaje Most na Soči. V naštetih in drugih spomenikih bomo zaman iskali znamenja krajevne istovetnosti, saj zrcalijo na eni strani umetnostne tokove časa (secesija), na drugi pa vojaškost kot vsebinsko in ne kot likovno sporočilo.

Vojna ni bila zgolj ekološka katastrofa z dolgoročnimi posledicami, poškodovala je tudi krajino in ustvarila veliko sprememb. Pastirske steze so v povojnem času postale kolovozi, gorski potoki so se združevali v vodovodna zajetja, kaverne so se spreminjale v zavetišča za drobnico, pastirske staje so zamenjale kritino (namesto skodel valovita pločevina, ki je služila za

¹⁰ France Stele, *Umetnost v Primorju*, Ljubljana 1960, str. 62–63.

¹¹ Damjana Fortunat Černilogar, Odnos Avstro-Ogrske do kulturne dediščine med prvo sveto vojno, v: *Annales. Analī Koprškega primorja in bližnjih pokrajin* 8/1998, str. 311–324.

¹² Damjana Fortunat Černilogar, Skrb za dediščino in njeno varovanje med 1. svetovno vojno – Italijanski odnos do kulturne dediščine, v: *Annales. Analī Koprškega primorja in bližnjih pokrajin* 5/1994, str. 135–148; Petra Svolfšak, *Soča, sveta reka. Italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915–1917)*, Ljubljana 2003, str. 68.

¹³ Ugo Ojetti, *Lettere alla moglie 1915–1919*. Firenze 1964, str. 27, 46.

¹⁴ Petra Svolfšak, *Soča, sveta reka ...* str. 73; Marko Vuk, Poročilo o krilnem oltarju v Kojskem, v: *Goriški letnik* 8/1981, str. 223–227.

¹⁵ *Das Vaterland seinen Helden. La patria ai suoi eroi*, Mariano del Friuli 2004, str. 50–51.

pokrivanje vojaških jarkov), lesene plotove je zamenjala bodeča žica.

MED OBEMA SVETOVNIMA VOJNAMA

Obravnavano ozemlje je po koncu vojne (november 1918) in ob istočasnem razpadu Avstro-Ogrske prišlo najprej pod italijansko okupacijsko oblast in nato postalo suvereni del Italije ter tak položaj ohranilo vse do podpisa mirovne pogodbe z Italijo (1947) po drugi svetovni vojni.

V prvih povojnih letih je bila vsa pozornost namenjena obnovi nepremične kulturne dediščine. Obnovitveno delo je zajelo naselja, posamezne zgradbe, zlasti sakralne objekte in grajsko arhitekturo. Za obnovo je veliko vložila italijanska država, »ki je kot nova gospodarica prepoznala v obnovitvenih delih enkratno zgodovinsko priložnost. Hotela je dokazati, da imajo priključena ozemlja italijanski značaj.«¹⁶ Očitno so se v obnovi uresničevala načela Uga Ojettija, da so le rimski, romansko-bizantinski in renesansčni spomeniki edino pravo pričevanje o italijanskem značaju ozemelj, ki so po vojni prišla v Italijo. Zato so posegi spreminjali podobo krajev in arhitekture (na primer obnova goriškega gradu v letih 1919–1937). Poškodovane baročne čebulaste zvonike so pri cerkvah zamenjali oglejski oziroma beneški. Povsem porušene baročne cerkve so nadomestile novogradnje (Šempeter pri Gorici, Ločnik, Vrtojba, Drežnica). Tipičen primer pa je bila tudi cerkev na Sveti gori (posvečena l. 1928), kjer je prvotno troladijsko cerkev z odprtim ostrešjem, »sintezo poznogotskih in novodobnih sestavin mediteranskega značaja«,¹⁷ nadomestila novogradnja arhitekta Silvia Baresija; povzela je temeljne lastnosti oglejske bazilike. S svojo velikostjo je dokazovala moč nove oblasti, posvečena je bila spominu padlih v prvi svetovni vojni. Vendar je umetnostni zgodovinar Nace Šumi sodil, da navajanje okoliščine,

kako so v Italiji med obema vojnama, kamor je Sveta gora sodila, odpisali spomine na bivšo Avstrijo, »premajhen razlog za ustvarjanje sence nad arhitekturo cerkve.«¹⁸

Pri obnovi porušenega Posočja je pomembno vlogo odigral arhitekt Fabiani, ki je leta 1917 zapustil Dunaj in se v Gorici posvetil urbanističnim/regulacijskim načrtom pa tudi ustvarjanju samostojnih arhitektur. Opravil je pravo titansko delo, ko je v petih letih izdelal 115 urbanističnih načrtov. Z načrtovanji pa je posegel tudi v podobo krajine z načrtovanjem novih vodnih poti (Tržič/Monfalcone – Vipava) izven obstoječih rek (Soča, Vipava), kasneje; še po drugi svetovni vojni je načrtoval zajezev Soče zaradi prometnih in vodooskrbnih potreb.¹⁹ Fabiani je pri tem stremel za uporabnostjo svojega načrtovanja, prilagodil ga je razmeram časa, ko je oblikoval spomenik padlim na Sveti gori (1937, zgrajen l. 1938). Očitno pa je na Goriškem med obema vojnama ustvarjal v sproščenem mediteranskem duhu v nasprotju s predvojno usmerjenostjo dunajske umetnostne šole. Zato prav Fabianijev primer kaže, da ustvarjanje nove kulturne dediščine v času med svetovnim vojnama ni bilo vselej navdahnjeno s prizadevanjem državne oblasti in njenimi cilji.

Ob obnovitvenih delih pa so nastajali novi prispevki h kulturni dediščini z očitnimi nameni poudarjanja italijanstva in fašistične kulture, obenem je bilo ustvarjanje tistega časa prepojeno s funkcionalizmom. Še pred tem je Goriška doživela obdobje avantgarde v umetnosti, a ta ni zapustila sledov, ki bi sodili v poglavje o nepremični kulturni dediščini. Ta čas pa je prvič tesneje zblizal italijanske in slovenske ustvarjalce na polju upodabljaljoče umetnosti (skupinska razstava aprila 1924 v Gorici).²⁰ Potem pa so šla skupna pota vsaka v svojo smer.

Uresničevanju namena fašistične oblasti, da ustvari »umetnost našega časa, fašistično umetnost«,²¹ so bila v napoto mnoga znamenja

¹⁸ Prav tam, str. 111.

¹⁹ Marko Pozzetto, Razmišljanja o vodni poti med Jadranskim morjem in srednjo Evropo, v: *Jadranski koledar 1978*, str. 97–112.

²⁰ *Frontiere d'avanguardia. Gli anni del futurismo nella Venezia Giulia*, Gorizia 1985, pass.

²¹ Emilija Kastelic, *Vpliv fašizma na kulturno dediščino*

¹⁶ Monika Osvald, Spomeniško varstvo in obnova Goriške po prvi svetovni vojni, V: *Acta historiae artis Slovenica 7/2002*, str. 123.

¹⁷ Nace Šumi, Nova cerkev na Sveti Gori, v: *Sveta Gora pri Gorici*, Nova Gorica 1993, str. 110.

slovenske navzočnosti. Če je bilo mogoče obnovljenim objektom vdihniti znamenja in značilnosti fašistične ideologije, pa je bilo drugače z javnimi spomeniki, nastalimi v predvojnem času. Kljub zakonskim določilom ali bedenju nad spomeniki, ki ga je izvajala Soprintendenza delle opere d'antichità ed arte (delovala je od l. 1923 v Trstu), sta bila uničena spomenika skladatelju Volariču v Kobaridu (že l. 1922) in huzarju Paulu Rostasu v Logu pri Vipavi (delo kiparja Seppenhoferja, odkrit l. 1845); pred uničenjem je bil pravočasno umaknjen spomenik Andreja Čehovina (delo kiparja Antona Bitežnika iz l. 1898) v Dolancih v dolini Branice. Odstranjene so bile spominske plošče, posvečene uglednim rojakom (na primer Štefanu Kociančiču in Juriju Grabrijanu v Vipavi; zaradi varnosti je bil s kamnito ploščo prekrit slovenski napis na grobu dr. Karla Lavriča na goriškem pokopališču). Zato pa sta bila postavljena spomenika Danteju Aligheriju (1929) v Tolminu in generalu Francescu Scodniku v Kanalu (1936).

Italijanska oblast in različne organizacije pri večinskem narodu pa so postavljala spomenike, posvečene predvsem dogodkom in osebnostim iz dogajanj na soškem bojišču v prvi svetovni vojni. Bili so raznovrstni, razpeti po obliki med spominskimi ploščami in monumentalnim grobišči (Redipulja/Redipuglia, Oslavje, Kobarid), navdahnjeni z različnimi sporočili, zelo različno oblikovani in zato različne estetske vrednosti in dobesedno raztreseni na območju med Julijskimi Alpami in Jadranskim morjem. Spreminjali so tudi podobo krajine, saj je bil spomenik Albertu Piccu postavljen skoraj na samem vrhu Krna (2245 m). Spominska parka Sabotin (609 m) in Vodice (651 m) sta s kavernami, mavzolejem, spomeniki in muzejskim zbirkami ter svetogorsko baziliko in Fabianijevim spomenikom na svetogorskem Vrhju sv. Frančiška temeljito spremenila krajinsko podobo neposredne severne okolice Gorice. To spomeniško gradivo je spreminjalo podobo kulturne dediščine, v slovenskem okolju je bilo tujek tudi zato, ker je slavilo vojno, katere konec je prinesel Slovincem in drugim Slovanom v nekdanjem Avstrijskem primorju razočaranje, ker so verjeli v uresničitev

svojega narodnopolitičnega vprašanja v okviru po vojni spremenjene habsburške monarhije oziroma v ustanovitev samostojne države. Prav zmaga Italije je preprečila namero Slovencev, nastalo še v času vojne, da se po vojni na Sveti gori zgradi velik spomenik padlim Slovincem v obrambi pred napadi Italije.²²

V sklop razprave o arhitekturnih in urbanističnih spremembah je potreba omeniti značilno šolsko stavbno dediščino (Štanjel, Brje), vojaške objekte (Cerkno, Idrija, Vipava, Trenta) v krajih in izven (vojaške in financerske stražnice vzdolž državne meje) in nekatera javna poslopja. Med obema vojnama so se opravili novi posegi v krajino predvsem z utrjevanjem državne meje. Poleg vojašnic in stražnic so se ti posegi kazali v gradnji avtomobilskih cest (Predel – Mangart, Ljubinj – Lom), vojaških stez (*mulattiere*) in bunkerjev.

Strokovna javnost pa ni vselej sledila ideološkemu napotkom. Antonio Morassi je italijansko javnost seznanjal s srednjeveškim slikarstvom v Posočju rekoč, da se severno od Gorice spremeni značaj vasi in prebivalcev, spremeni se govorica in umetnost.²³ Pri tem pa je stroka opozarjala predvsem na mešanje nemških in italijanskih vplivov in zapostavljala izviren prispevek slovenskih ustvarjalcev. Slovence (Slovane) na Krasu in v Posočju je leta 1932 Iginio dal Ri označil kot skupnost, ki nima estetskega čuta in nima potrebe po lepih rečeh.²⁴ V tistem času so na take in podobne izzive odgovarjali Slovenci tudi tako, da so obnovo notranjosti cerkva zaupali slovenskim ustvarjalcem, kot sta bila Tone Kralj in France Gorše, predstavnika slovenskega ekspresionizma; na Primorsko sta prišla iz Ljubljane. Kralj je že od leta 1921 (Prem) opravil celo vrsto poslikav cerkva po Goriškem, Tržaškem in v Istri. Slikal je tudi med drugo svetovno vojno in po njej. France Gorše je za cerkve ustvaril vrsto kiparskih del. Kraljevo ekspresionistično slikarstvo ni našlo odobranja pri goriškem nadškofu Frančišku B.

²² Vasja Klavora, *Škabrijel 1917. Soška fronta*, Celovec, Ljubljana, Dunaj 1997, str. 248.

²³ Antonio Morassi, *Antica pittura popolare in Val d'Isonzo*, v: *Le vie d'Italia* 20/1923, str. 1335–1342.

²⁴ France Stele, *Umetnost v Primorju*, Ljubljana 1960, str. 10.

Sedeju čes, da je preveč moderno in da ni v skladu z merili cerkvenega slikarstva.²⁵ Med drugo svetovno so se v poslikave cerkva vključili tudi Avgust Černigoj, Zoran Mušič in Lojze Spacal.

DRUGA SVETOVNA VOJNA

Tudi ta vojna ni prizanesla nepremični kulturni dediščini. V obdobju pred kapitulacijo Italije (8. 9. 1943) je v boju zoper slovenski partizanski odpor italijanska vojska in policija v raznih predelih Primorske (Vipavska dolina, Brkini, Tolminska) požgala več stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij, požgan je bil velik del naselja Vojsko nad Idrijo in vipavska vas Ustje (cerkev je ostala nepoškodovana).

Kapitulacija Italije je prinesla ljudski obracun z dediščino fašizma predvsem z znamenji režima na vidnih mestih (spominske plošče, »drogovi zmage«, kamniti liktorski znaki ipd.). Takrat so domačini čez kanalski most vrgli v Sočo kip generala Scodnika. V času goriške fronte (september 1943), ki je sledila prihodu nemške vojske, je bil prva žrtev druge svetovne vojne med grajskimi objekti grad Kromberk. Kasneje se bili zažgani, porušeni in demolirani še drugi gradovi (Rihemberk, Štanjel, Dobrovo, Vipolže, Vogrsko). Prav tako so bile zažgane, porušene in le deloma porušene tudi cerkve in kapele (Ponikve na Tolminskem, Sv. Katarina nad Novo Gorico, Grgar, pokopališka cerkev sv. Roka v Solkanu), nekateri italijanski spomeniki, posvečeni prvi svetovni vojni (mavzolej na Vodica, spomenik v Spominskem parku/Parco di Rimembranza v Gorici). Poškodovani so bili arhitektonsko pomembni objekti na progi Gorica–Jesenice (Solkanski most in most v Ajbi). Velika škoda je bila storjena tudi etnološki dediščini, zlasti na območju Tolminske in Cerkljanske. Vojna je potemtakem uničevala dediščino stoletij pa tudi dediščino, ki jo je ustvarilo obdobje po prvi svetovni vojni.

V vojni pa so se ustvarili objekti, ki jih je kot pomembno dediščino ovrednotil čas po vojni. Med temi sta bila na prvem mestu partizanska

bolnišnica »Franja« pri Cerknem in tiskarna »Slovenija« na Vojskem.

PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Vojni je sledila obnova. Na ozemlju okupirane Julijske krajine jo je v coni A opravljala Zavezniška vojaška uprava, v coni B pa Vojna uprava Jugoslovanske armade oziroma Ljudska republika Slovenija. Po drugi svetovni vojni so Slovenci nadaljevali s čiščenjem (odstranjevanje ali pa preoblikovanje) dediščine, ki jo je ustvarilo italijansko obdobje, obenem pa so se začela postavljati znamenja v spomin na padle v drugi svetovni vojni in na posamezne dogodke iz te vojne.

Po uveljavitvi nove državne meje sta bila na ozemlju Jugoslavije/Slovenije odstranjena tudi spomenika na Markovem hribu pri Šempetru pri Gorici in Fabianijev spomenik na Sveti gori (Vrh sv. Frančiška). Takrat se je še z večno vneto postavljalo v Jugoslaviji spomenike partizanski borbi, postavljali pa so jih tudi v slovenskih okrajih v italijanski državi. Ta nova oblika kulture je v kakovosti močno nihala. Obnavljanje v vojni poškodovanih objektov pa tudi neugoden gospodarski položaj Jugoslavije je v začetnih letih onemogočal obnovo in vzdrževanje objektov nepremične dediščine, kot so bile cerkve, gradovi, mestna in vaška jedra, etnološki in arheološki spomeniki. Problem se je pričel reševati tudi strokovno od leta 1962, ko je bil v Novi Gorici ustanovljen Zavod za spomeniško varstvo. Nov izziv slovenskemu urbanizmu in potrjevanju slovenske arhitekture je pomenila izgradnja Nove Gorice; kasneje je vzbudila pozornost tudi pri italijanskih oblikovalcih. V tlorisni zasnovi je prvi projektant novega središča slovenskega dela Goriške Edo Ravnikar sledil Le Corbusierovi doktrini modernega mesta. Prve stanovanjske zgradbe in prva upravna stavba (današnji sedež Mestne občine Nova Gorica; arhitekt Vinko Glanz 1950) so nosile tipična znamenja časa. Kasneje so delež k mestu prispevali tudi drugi slovenski arhitekti, zlasti Vojteh Ravnikar s stavbama Slovenskega narodnega gledališča (1989–1994) in Goriške knjižnice (1998). Slovenski arhitekti so projektirali

²⁵ Luigi Tavano, *Le dimensioni e le attività culturali dell'arcivescovo F. B. Sedej*, v: *Sedejev simpozij v Rimu*, Celje 1988, str. 146.

tudi za druge kraje (Ajdoščina, Bovec, Cerkno, Idrija, Tolmin, Šempeter pri Gorici, Sežana).

Istočasno se je povečala skrb za starejšo nepremično dediščino, kot so bili gradovi (Kromberk, Vogrsko, Zemono, Dobrovo, Štanjel). Obnavljale so se stare cerkve in gradile nove (Nova Gorica, Idrija), med tistimi, ki so bile porušene med vojno in nato obnovljene (1954–1958) izstopa zlasti cerkev na Ponikvah na Tolminskem. Cerkev je prenovil in ji dal pečat svoje značilne ustvarjalnosti arhitekt Jože Plečnik ob sodelovanju Antona Bitenca. Obnova cerkva se nadaljuje tudi v 21. stoletju.

V polstoletnem obdobju so temeljito prenovo doživeli tudi kraji. V ruralnih okoljih je za kraj značilno arhitekturo nadomestila nova, ki je le redkokje ohranjala stare oblikovalske prvine in ustvarila zgradbe, ki se ne razlikujejo od podobnih gradenj v bolj urbanih okoljih. Spremembe je zahteval čas z novimi oblikami gospodarskega ustvarjanja in preživetja v duhu uniformnosti globalizacijskih časov.

Nova državna meja leta 1947 je še ostreje postavila ločnico v odnosu do kulturne dediščine. Jugoslovanski/slovenski del Goriške se je že močneje oklenil razvoja, ki je označeval Slovenijo. Od leta 1954 se je še tesneje vključila v slovenski prostor, tudi za področje kulturne dediščine, slovenska obala. Nastanek slovenske države leta 1991 ni prinesel velikega preobrata. V boljših ekonomskih in v bolj demokratičnih ter političnih oblikah življenja se je delo pri ohranjanju in ustvarjanju kulturne dediščine nadaljevalo po že utrjeni poti. Približevanje evropskim integracijam in aktivno sodelovanje v njih je slovenskemu prostoru predstavilo tudi nove oblike delovanja s sosednjo italijansko stranjo tudi na področju ohranjanja in ustvarjanja nepremične kulturne dediščine. To pa ne pomeni bistveno novost, saj je bilo tako sodelovanje nujna potreba že dolga desetletja pred tem, le da ni imelo tiste prave materialne osnove za uresničevanje zastavljenih ciljev.

Zgleden primer sodelovanja italijanskih in slovenskih konservatorskih in muzejskih strokovnjakov je bila delna obnova cerkvice sv. Valentina na istoimenski vzpetini, tloris cerkvice seka državna meja.

Ob vsem prikazanem pa nikakor ni mogoče prezreti dejavnosti slovenske etnične skupnosti v Italiji, povezovalke med z državno mejo ločenih predelov stoletja delujočih družbenopolitičnih skupnosti, kot sta bila zgodovinska dežela Goriško-Gradiška ter Trst in njegovo ožje območje. Tudi na slovenskem manjšinskem prostoru so se obnovili in se še obnavljajo cerkveni objekti, postavljajo spomeniki v spomin na zgodovinske dogodke, zlasti na narodnoosvobodilni boj, spominske plošče, doprsni kipi (Primož Trubar, Simon Gregorčič, Lojze Bratuž itd.). Zasebna slovenska pobuda je obnova gradu v Rubijah ob reki Vipavi, prav tako tudi posameznih etnografskih spomenikov na tržaškem Krasu. Problemov Beneške Slovenije, Rezije in Kanalske doline se ta pregled ne dotika.

* * *

Dvajseto stoletje je zgleden primer, kako se v določenem okolju in v krajšem časovnem razdobju zrcalijo družbene in politične spremembe. Za pretežni del slovenskega prebivalstva ob slovensko-italijanski jezikovni oziroma državni meji se je državna oblast štirikrat menjala (Avstro-Ogrska, Italija, Jugoslavija, Slovenija) in delovale so tri okupacijske uprave (italijanska in nemška ter Zavezniška vojaška uprava). Vsaka politična sprememba je pokazala – kot v uvodu že povedano – tudi svoj značilen odnos do kulturne dediščine. Na narodnostno in jezikovno mešanem oziroma mejnem ozemlju pa so se še posebej pokazali medsebojni vplivi, ki so učinkovali in še učinkujejo na konsolidacijo ustvarjalnih območij in centrov, izoblikovanih na opredeljeni narodnostni in jezikovni istovetnosti.

O MARGINALIZACIJI STROKE V DRUŽBI NA PRIMERU POPOTRESNEGA DOGAJANJA V BREGINJU

VESNA MIA IPAVEC*

Nekdanje staro naselje v Breginju je bilo kot izjemen primer beneškoslovenske arhitekture kulturni spomenik prve kategorije, torej nacionalnega pomena, za katerega je veljal ustrezen režim varovanja. Poleg Breginja in drugih vasi v Breginjskem kotu, ki so bile v slovenskem merilu izjemne, saj »bi jih lahko ocenili kar kot rezervat starih kulturnih oblik in arhaičnega kmečkega urbanizma«, sta za »kompleksni spomeniški aglomeraciji« v tem delu Posočja veljala tudi Kobarid in deloma Tolmin (Sedej 1974: 42).

Iz tlorisa starega Breginja so razvidni »kroglasto zasnovani sklopi domačij, ki se navezujejo ena na drugo v neprekinjenih nizih in ustvarjajo videz labirinta. V teh sklopih se neenakomerno mešajo stanovanjska in gospodarska poslopja, hlevi, gnojišča, bivališča različnih socialnih slojev in različnih namembnosti« (Miklavčič Brezigar 1983: 40). Način gradnje je zaznamovalo kombiniranje gradbenih materialov, kot sta kamen in les, s katerima so izvedli »fantastične rešitve« (Medvešček, 11. 02. 2009). Hiše so se povezovale med seboj z lesenimi mostovži na način, ki ga po pričevanju nekdanjega konservatorja za ljudsko stavbno dediščino na Zavodu za spomeniško varstvo Gorica¹ Pavla Medveščka ni na sosednjem beneškem območju, na katerega se je Breginj sicer navezoval s svojo arhitekturo. Hiše s kmečkimi dvorišči so bile zaradi načina gradnje zaščitene proti vetru in mrazu. Severne stene so bile skorajda brez oken, strešni korci

so potekali v smeri najpogostejših vetrov itd. S tem so na kmečkem dvorišču ustvarili mikroklimo, ki je omogočala, da »je lahko človek tam tudi pozimi kaj naredil« (prav tam), kar je bilo za tamkajšnje prebivalstvo zelo pomembno.

»Povezava vaše skupnosti z naravo in okoljem je bila še vedno živa in je prihajala do izraza na primer v harmonični vključenosti vasi v okolico, v prilagoditvi arhitekture naravnemu okolju – tako pri lokaciji stare vasi, kjer se je spoštovalo in upoštevalo kultivacijo okolja (vas se na primer ni širila, ni posegala v obdelovalno zemljo), kot pri posamezni arhitekturi, ki je skoraj do podrobnosti izkoriščala konfikatorcijo terena. V življenju vasi pa se je ta povezava še najbolj pokazala v povezavi ljudi in živine. Ta je imela prav tako svoj enakovreden prostor v urbanizaciji in življenju vasi – hlevi so bili poleg stanovanjskih hiš, ljudje so imeli neposreden dostop do živine [...]« (Miklavčič Brezigar 1983: 44).

Do sedemdesetih let 20. stoletja se o tukajšnji etnološki stavbni dediščini ni veliko pisalo. Leta 1972 je Zavod za spomeniško varstvo (ZSV) Gorica skupaj z Zavodom za spomeniško varstvo SR Slovenije pripravil topografijo etnološke stavbne dediščine za Tolminsko in dve leti kasneje je na podlagi tega izšla knjiga Ivana Sedeja *Etnološki spomeniki na območju občine Tolmin*.²

Prav v tem času so začele prihajati pobude iz gospodarskega sektorja za vzpostavitev tovarniškega obrata v Breginju, s katerim bi zajezili odseljevanje mladih in zaustavili demografski upad tukajšnjega prebivalstva. S tem bi spremenili na-

* Mag. etnologije in kulturne antropologije, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, vesna@zrc-sazu.si

¹ Danes Zavod za varstvo kulturne dediščine RS, Območna enota Nova Gorica.

² Sedej, Ivan. 1974. *Etnološki spomeniki na območju občine Tolmin: topografsko gradivo*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije.

čin življenja pretežno kmečkega prebivalstva, kar bi nedvomno prineslo s seboj tudi njegove zahteve po spremenjenih bivalnih pogojih in začetek korenitih posegov v stavbno dediščino. Tega se je dobro zavedal ZSV Gorica, katerega vodja, umetnostni zgodovinar Emil Smole, je tedaj zapisal, da za Zavod ni vprašljivo, ali »*naj se temu območju nudi boljše ekonomske pogoje za življenje*«,« bistveno je, »*da se s povečanjem gospodarske zmogljivosti prebivalstva ne bo spreminjalo okolje in zunanja podoba naselja, ki je edinstveno v severni Primorski*« (ZSV 1973: 10).

Leta 1975 je ZSV Gorica začel z akcijo ohranjanja arhitekturne podobe kulturne dediščine Breginja z namenom njegove revitalizacije po meri prebivalstva. Januarja 1976 se je sestal v Breginju s predstavniki Skupščine občine Tolmin, Kulturne skupnosti Tolmin, Krajevne skupnosti (KS) Breginj in prebivalci z namenom, da se pred začetkom dokumentiranja in valoriziranja naselja dogovorijo glede prihodnjega razvoja vasi (ZSV 1977b: [1]). V želji, da bi tamkajšnjim prebivalcem predstavili vrednote starega naselja in možnosti njihovega ohranjanja skupaj s posodabljanjem bivalnih prostorov, je ZSV Gorica ob tej priložnosti pripravil manjšo razstavo. Domačinom je bila namenjena tudi za to priložnost izdana publikacija,³ ki priča o pomenu Breginja v ožjem in širšem kulturnem prostoru ter razlogih za njegovo uvrstitev med spomenike nacionalnega pomena (prav tam). S tem je Zavod dejansko skušal popularizirati svoje delo oziroma, kakor so temu tedaj rekli, je opravljal ljudskoprosvetno delo z namenom prepričati prebivalce, da »*odprti leseni balkoni ali manjša okna od sodobnih izvedb in druge krajinske posebnosti pomenijo lepoto, ki jo je treba negovati, in ne zrcalo revščine*« (Potočnik 1975: 9). Zavod je za ustrezno strokovno obnovo Breginja potreboval moralno in finančno podporo Breginjcev, saj izključno z lastnimi sredstvi tega ne bi zmožel.

Potres leta 1976 na tem območju je pomenil veliko preizkušnjo spomeniškovarstvenih

vrednot v praksi. Iz dogajanja v Breginju po majskem in zlasti septembarskem potresu je razvidno, da je stroka trčila na interese politične oblasti, zaradi česar je prevladala predstavitev vloge spomeniškega varstva v javnosti v povsem neustreznih dimenzijah, kar je vodilo v njeno še večjo marginalizacijo. Kot rezultat tega se je po potresu korenito spremenil stavbarski izgled kulturne krajine in naselij v Posočju.

Takoj po prvem, majskem potresu se je ZSV Gorica posvetil skrbi za zaščito in obnovo zunanjega izgleda stavbne dediščine v Posočju (Pavšič 1980: 487). Prvi pregled stanja na terenu je pokazal, da je bila najbolj prizadeta stavbna dediščina v Podbeli, Breginju, Žagi, Ladri, Smasti, Kobaridu, Kamnem itd. (ZSV 1977b: [1]). Delavci Zavoda so pregledali 985 kulturnih spomenikov na Tolminskem in jih iz registra takoj črtali 272, na območju goriške občine pa so pregledali 325 spomenikov in jih iz registra črtali 59 (Schrott 1976: 22). Seznam najbolj ogroženih spomenikov je ZSV Gorica posredoval Štabu za odpravo posledic potresa občine Tolmin ter Krajevnim štabom (ZSV 1977b: [1]). Strokovne podlage za naselje Breginj, ki jih je spomeniška služba krajanom in predstavnikom občine predstavila na januarskem srečanju, so zanj ostale nespremenjene tudi po prvem potresu. Z namenom zagovarjanja strokovnih načel v praksi je ZSV Gorica takoj po potresu angažiral vse svoje notranje in zunanje sodelavce – Fakulteto za arhitekturo Univerze v Ljubljani, regionalne ZSV iz Kranja, Celja, Pirana, Maribora in Ljubljane, ZSV SRS in Oddelek za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Sodelovala sta tudi Goriški muzej in Gorenjski muzej iz Kranja. Pri načrtovanju izvedbe sanacijskih del so bili soudeleženi Projektivni atelje iz Ljubljane, Urbanistični inštitut Slovenije, Projekt Nova Gorica, občinske urbanistične službe, Sekretariat za urbanizem SRS in Komite za kulturo SRS (ZSV 1977a: [1]).

Skupine študentov pod vodstvom profesorja Petra Fistra⁴ s Fakultete za arhitekturo so delo

³ Zavod za spomeniško varstvo Gorica. 1975. Breginj. Nova Gorica: Zavod za spomeniško varstvo Gorica; z oglaševanjem nekaterih podjetij v prilogi omenjene publikacije je zavod uspel pridobiti tudi prva finančna sredstva za začetek obnove vasi.

⁴ Po zaslugi Petra Fistra je bila Fakulteta za arhitekturo v sedemdesetih letih na Slovenskem vodilna na področju izdelave revitalizacijskih načrtov starih mestnih jeder in vasi. Fister je v njihovo obnovo vnesel arhitekturni vidik, s čemer je nadgradil klasičnega

vale na območje Breginja že pred potresom in nato takoj po prvem potresu, ko so hiteli z izdelavo načrtov za sanacijo in revitalizacijo objektov v starem naselju, ki bi se zaradi spomeniških vrednot morali ohraniti. ZSV Gorica je sodeloval pri pripravi teh načrtov, pripravljal seznam objektov za rušenje in sodeloval z »urbanistično službo pri pripravi urbanističnih izhodišč za revitalizacijo Breginja« (ZSV 1977b: [2], ZSV 1977: 11). Emil Smole je po majskem potresu ugotavljal, da »četudi je potres Breginj zelo močno prizadejal, je treba poudariti, da spomeniški objekti, ki oblikujejo posamezne dele in celoto v Breginju, niso bili uničeni« (Smole 1976: 11).

Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev za obnovo Breginja, nezainteresiranosti domačinov in drugih razlogov je moral Zavod naknadno ugotoviti, da bo rušenje na območju Breginja zajelo večje število objektov, kot si je prvotno zamišljal. V sodelovanju z republiškim ZSV je izdelal nov seznam spomenikov, nujno potrebnih varovanja, za preostale spomenike pa pripravil arhivsko dokumentacijo (ZSV 1977b: [4]). Na podoben način, le v nekoliko manjši meri je Zavod tovrstna prizadevanja izvajal na območju sosednje vasi Sedlo. Načrte za sanacijo in revitalizacijo je organiziral tudi za nekatere druge objekte na Kobariškem in Tolminskem, prav tako tudi arhivsko dokumentacijo za tiste, ki so bili predvideni za rušenje. Tedaj so s poškodovanih objektov sneli več kmečkih fresk. Kot prioriteta pa je veljalo reševanje sakralnih spomenikov, zato so bili ti sanirani že po majskem potresu (ZSV 1977b: [2]).

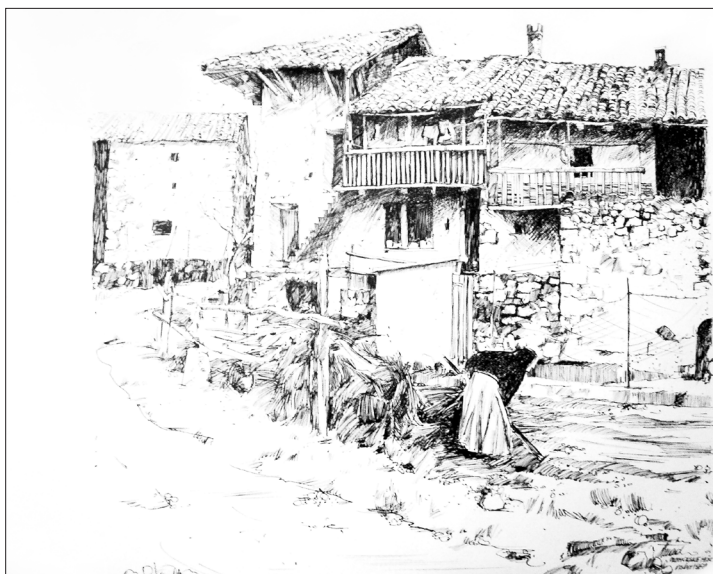
Iz tega je moč razbrati fleksibilno delovanje goriške spomeniškovarstvene službe, ki se je bila pripravljena prilagoditi spremenjenim razmeram na območju ter si za nalogo zadala v prvi vrsti izboljšati kvaliteto življenja tukajšnjega prebivalstva, seveda v okvirih ohranjanja arhitekturne podobe vasi.

umetnostnozgodovinskega. Pogosto je poudarjal pomen sodelovanja etnologije, katere prispevek je videl predvsem iz sociološkega vidika. Tako je leta 1975 pri prenovi istrske vasi Koštabona prvič sodelovala skupina študentov etnologije in istega leta v Breginju tudi študentka etnologije (Hazler 1999: 72, 73).

S problematiko Breginja so se ukvarjale občinske, regionalne in republiške službe ter skupščine. Občina Tolmin si je prizadevala za njihovo usklajeno delovanje, pri tem pa vztrajala, da imajo pri odločanju o prihodnosti Breginja besedo tudi domačini (Božič 1976: 7). V ta namen se je v Tolminu večkrat sestal Odbor za ugotavljanje in odpravo posledic potresa s predstavniki družbenopolitičnih organizacij, javnih zavodov in domačinov. Sestankov so se udeležili tudi vidnejši politični predstavniki in partijski funkcionarji. Na enem od teh je nekdo izmed njih dejal: »Mi moramo poskrbeti za ljudi, spomeniki bodo prišli potem.«

Ta politična parola se je nato uveljavila med zagovorniki rušenja starega Breginja in izgradnje novega. Pomenila pa je samo to, da so ljudje zanje pomembnejši od spomenikov in ne, kot se na prvi pogled zdi, da bodo poskrbeli najprej za ljudi in nato za spomenike. Po njihovem pojmovanju je bilo očitno mogoče rešiti samo ene ali druge, kot da ne bi bilo med njimi nobene povezave. Srednja pot, ki jo je ponujala spomeniškovarstvena služba, za politično oblast ni bila sprejemljiva, zato je bila stroka marginalizirana tudi v javnosti. Strokovne delavce so skušali prikazati »kot da nekaj filozofiramo, da nismo na tleh. So nam govorili, da ne poznamo ljudi, da ne poznamo tamkajšnjega življenja, da živimo v oblakih« (Medvešček, 26. 09. 2008).

Oblikovali sta se dve različni strani, »dve popolnoma nasprotujoči si hotenji. Prvo, blago in manjšinsko, se je zavzemalo za ohranitev naselja kot enovite urbanistične celote. [...] Drugo, večinsko in glasno, je zahtevalo le rušenje vsega, kar z razpokami kaže starost in krhkost, se uveljavlja z barvo in znaki [...]« (Medvešček 1977: 43). Ta, dejansko politični diskurz naj ne bi dosegal kriterijev družbe, ki je že sprejela vso potrebno zakonodajo na področju urejanja spomeniškega varstva na republiškem in zveznem nivoju. Občine na območju ZSV Gorica so že dolgo pred letom 1976 sprejele odloke za varovanje občinskih spomenikov, kar jih je dodatno zavezovalo k njihovem spoštovanju. Izjemo je pri tem predstavljala prav občina Tolmin, zaradi česar so imeli strokovni delavci argument manj za utemeljevanje svojih načel v praksi.

Motiv iz starega Breginja.
Avtor neznan.
(Hrani: ZVKD Nova Gorica)

Predsednik breginjske KS, ki je po zgledu njemu nadrejenih političnih veljakov zagovarjal izgradnjo novega Breginja, je v izjavi za javnost s precejšnjo mero cinizma dejal, da bi bilo *»najbolje, če bi zastavili gradnjo nove vasi tu v bližini, Zavod za spomeniško varstvo pa naj jo [stara vas] poskuša ohraniti kot spomenik«* (Mazora 1976: 10). Poleg tega je na izredno stanje na območju v dnevnem časopisju opozarjal na način, s katerim ga je dejansko soustvarjal: *»Ne smemo čakati, kajti zna se zgoditi, da bomo zato izgubili nekaj mladih družin, ki si bodo drugje poiskale novi dom. Mi hočemo reševati ljudi, ne hiš«* (Mazora 1976: 7). Iz njegovih besed je razbrati tudi grožnjo: *»Vaščani govorijo, da bodo začeli graditi sami, ne glede na to, ali dobe dovoljenje ali ne, samo da pridejo čim prej do strehe«* (prav tam). Tudi njemu je bila dobro znana uveljavljena praksa v tedanji družbeni stvarnosti, da lahko vaščani, ne glede na zakonodajo, jemljejo tovrstne odločitve v svoje roke mimo stroke. Z zavestjo, da so spomeniškovarstvene vrednote na Slovenskem v marginalnem položaju je povedal tudi, da dvomi, *»da je Breginj še možno ohraniti spričo premajhne zainteresiranosti vse slovenske javnosti za spomenike in spričo dosedanje prakse, iz katere izhaja, da je spomeniška pomenila za našo vas prej oviro kot ne«* (prav tam).

Tukajšnje prebivalstvo je še pred zimo potrebovalo ustrezna bivališča, dokončna ali začasna. Breginjci so v razmerah videli enkratno priložnost, da se rešijo bremena dotrajanih domačij ter hitro in poceni pridejo do novih objektov, zato so vsa njihova prizadevanja potekala v tej smeri. V podobi vasi, ki jo je favorizirala stroka, so *»povečini videli le betežnega starca, ki je na poti vsemu, kar prihaja novega«* in so *»hvalnice Breginju jemali le kot izziv, kot prekletstvo«* (Medvešček 1977: 43). Stroka je bila nemočna tako s pozicije politične oblasti kot javnega mnenja. Novinarji so bili povečini uglašeni s politikom in v njim lastnem publicističnem slogu potencirali nemogoče življenjske razmere prebivalstva na potresnem območju.

Stroka pa je tedaj na tiskovni konferenci, ki jo je sklicala z namenom popularizacije svojih načel ugotavljala, da ne more dovoliti, *»da bi Breginj nadomestili z montažnimi hišami, s čimer bi posegli v kulturo krajine, kar se je zgodilo na Kozjanskem«* (Anderle 1976: 4). Vendar je bilo tedaj *»kaj malo glasov, ki bi se poleg neposredno poklicanih strokovnjakov načelno postavili za ohranjevanje ter ponovno vzpostavljanje nekdanjih prostorskih kvalitet«* (Krečič 1978: 102). Konservator Pavel Medvešček pa se spominja sestankov v Tolminu takole: *»Mi nismo*

v Tolminu dobili niti enega zaveznika, niti od novinarjev. Ti so sedeli na strani politikov, spomeniško varstvo je sedelo posebej« (Medvešček, 26. 09. 2008).

Na prvi pogled je izgledalo, da bo zmagala volja ljudstva, dejansko pa je bila kratkoročna rešitev v interesu politike in gradbenih podjetij. Že julija 1976 je bila sprejeta odločitev o gradnji novega Breginja, Zavod pa naj bi »obnovil eno ali več poslopij starega Breginja, da bi tako ohranil arhitekturo beneškoslovenskega tipa, značilno za Breginjski kot« (PRIM D 07. 07. 1976: 3). Z razlogom, da je »zima pred vrati« so načrtovali postavitev montažnih hiš, s čemer so zapečatili usodo tradicionalne breginjske stavbne dediščine.

Osnovni razlog za takšno reševanje problematike Breginja naj bi bilo pomanjkanje finančnih sredstev, kar je bil v tedanji družbeni praksi uveljavljen argument za morebitno neizpolnjevanje obveznosti, zlasti s strani države. Spomeniška služba pa je »tako zaradi kulturno-zgodovinskih vrednosti kot tudi zaradi finančnih razlogov vztrajala na tem, da se obnovi čim več objektov« (ZSV 1977b: [5]). Pravzaprav »se je po marsikaterih izračunih celo izkazalo, da je obnova hiše cenejša kot pa nova postavitev« (Božič 1976: 7). Enako je ugotavljal arhitekt Peter Fister nekaj let kasneje, ko je zapisal, da »danes vemo, da so bili tedanji predlogi o možnosti tehnične sanacije poškodovanih stavb pravilni, celo ekonomsko opravičeni« (Fister 1980: 371).

S to zamisljivo je ZSV Gorica v potresnem letu na kraju samem poskušal prodreti z vzorčnim projektom hiše številka 73 v Breginju, za kar je imel na razpolago finančna sredstva Kulturne skupnosti Slovenije, vendar za poseg ni dobil soglasja lokalne skupnosti. In čeprav je spomeniškovarstvena služba po prvem potresu organizirala pripravo projektov, predračunov in zagotovila izvajalce, od države ni dobila sredstev za sanacijo najpomembnejših kulturnih spomenikov, s katero bi se v veliki meri izognili uničujočim posledicam drugega potresa (ZSV 1977b: [5]). Stroka je zagovarjala stališče, da se prebivalcem Breginja zagotovi primerna začasna bivališča in začne s postopno obnovo Breginja. Na ta način so se v tem času organizirali na

območju Benečije v Italiji in tamkajšnjo stavbno dediščino rešili pred izginotjem.

Nekoliko kasneje je umetnostni zgodovinar Peter Krečič ugotavljal, da je »ob vsem pomanjkanju denarja zanemarjanje aktivnega varstva kulturne dediščine samomorilsko početje« (Krečič 1978: 102). Njegova razlaga tega argumenta se glasi: »Ta dediščina sega sicer le z nekaj izjemnimi izdelki med svetovne vrhove, a takšna, kot je, je v svojem urbanističnem, arhitekturnem, krajinskem, slikarskem in še kakšnem oziru nezamenljiva, ker je v evropski umetnostni geografiji nezamenljiv člen med Severom in Jugom in nam daje ravno s tem pečat nacionalne samoniklosti« (prav tam). Pod vprašaj je postavil pristnost vsesplošne manifestacije pripadnosti slovenski naciji in kulturi, ko je zapisal, da bo obseg obnovljene stavbne dediščine pričal, »koliko nam je v resnici do lastne kulture in nacionalne identitete, na katero se vselej tako radi sklicujemo« (prav tam). Usoda stavbne dediščine Tolminske, Kobariskega in Bovške je šla svojo pot, ne oziraje se na mnenje stroke in zdravo pamet nekaterih posameznikov.

»Po drugem potresu se je stanje kulturnih spomenikov z vidika prizadetosti občutno poslabšalo, zaradi česar se je morala spomeniška služba odpovedati vrsti zamisli in načrtov glede sanacije stavb [v Breginju], kljub temu pa je še vedno vztrajala pri zahtevah za zaščito nekaterih najpomembnejših spomeniških območij [...]« (ZSV 1977b: [5]). Sledilo je Zavodovo sodelovanje pri urbanističnem programu za novi Breginj, pri čemer je ta zastopal mnenje, da se novi Breginj lokacijsko ne oddalji od starega. Prizadevanja Zavoda, da bi se ohranilo vsaj en del vaškega jedra Breginja, niso bila uspešna. Upoštevani niso bili niti minimalni pogoji Zavoda in »vsiljeni predlogi o zaščiti vasi so se zavrnili kot nerealni in neizvedljivi« (ZSV 1977b: [6]). Buldožerji tovarne Salonit Anhovo, ki je zagotovila gradbeni material za novogradnjo, so porušili stari Breginj, prav tako razen ene stavbe celotno naselje v Podbeli. Zavod je le s težavo zaustavil začetek sistematičnega rušenja Volaričeve ulice in nekaterih pomembnih spomeniških objektov v Kobaridu (prav tam). »Spomeniška služba je na vsem področju Tolminske [občine] vodila bitko,

da bi se v teh tragičnih okoliščinah ohranil vsaj najpomembnejši spomeniški patrimonij, kar pa ji ni uspelo v veliki meri, saj so bile splošne tendence usmerjene v to, da se občanom [takoj] zagotovi streha nad glavo« (ZSV 1977b: [5]). Pri tem pa so bili kulturni spomeniki predvsem v napoto.

Do danes ohranjeni ambient treh domačij v Breginju, oblikovanih v značilni elipsi, je po Medveščkovi antropomorfnih primerjavi »kot bi ohranili samo en prst pri človeku« (Medvešček, 11. 02. 2009). Ostala sta tudi cerkev in župnišče, ki sta bila ustrezno sanirana že po prvem potresu in ju tamkajšnji duhovnik ni dovolil porušiti. Arhitektura Breginja pa je predstavljala vrednoto predvsem kot celota, »hiše, druga ob drugi« in ne toliko zaradi posamičnih objektov ljudske arhitekture z njihovimi detaili, saj, kot je zapisal Ivan Sedej, je bilo »kamnoseško in slikarsko okrasje na njih skopo, grobo in redko« (Sedej 1976: 5). Če bi se tamkajšnji prebivalci zavzeli in zaščitili svoje naselje pred rušenjem, bi bilo mogoče ohraniti celoten Breginj.

Tedaj pa je prebivalstvo podeželja na sploh gojilo veliko nezaupanje in celo odpor do spomeniškega varstva, slabšalo ga je poimenovalo »spominsko varstvo«, kar je dodatno onemogočalo izvajanje njegovih načel v praksi. Razlog za to je bilo splošno razširjeno nepoznavanje njegovega poslanstva. Tako na primer Breginjci »niso dojel, da mi to ne delamo zaradi naše kaprice, ampak da je to vrednota, ki je slovenska vrednota in ne samo njihova« (Medvešček, 11. 02. 2009). Razlogi za takšno vedenje so bili globoko usidrani v kulturi podeželskega prebivalstva, kar izkazuje Medveščkova izkušnja z nekim domačinom, ki ga je želel spodbuditi za obnovo hiše po Zavodovih načrtih, ki bi bili zanj brezplačni. Ta pa je bil nezaupljiv in mu je na njegovo ponudbo odgovoril z vprašanjem: »Povejte mi, kdo razen hudič da kaj zastonj?« (prav tam).

Vendar so domačini iskali hudiča na napačnem koncu. Vtis, da želi spomeniškovarstvena služba na račun ljudi ohraniti spomenike, je prevladal, bil pa je v prvi vrsti plod politične manipulacije. Sledilo je, da so »spomenik porušili in ljudi zavedli v upanju, da bodo boljše živeli,« je tedanje dogajanje komentiral Medvešček.

»Šele potem, ko so dobili tiste barake, so prišli k pameti, da so ga polomili in bi bilo bolje, če bi poslušali Zavod« (prav tam). To spoznanje pa je bilo za večino, zlasti prevladujočo starejšo generacijo zelo boleče.

Tudi izkupiček spomeniškovarstvene službe je bil v potresnem letu 1976 boren. Iz svojih evidenc je izbrisala zaščitena naselja Breginj, Podbelo in Žago ter deloma Srpenico, Trnovo, Borjano, Sužid, Idrsko, Homec, Stanovišče, Sedlo, Potoke, Kred, Ladro, Smast, Kamno, Volarje, Volče, Kobarid in druga (ZSV 1980: 401). Zaključno poročilo za to leto se glasi:

»V tej izjemni situaciji, ko je prevladovalo mnenje, da je treba vsem prizadetim občanom kar najhitreje zagotoviti potresno varne domove, so se nemalokrat izničila dolgoletna prizadevanja vseh dejavnikov na področju urbanizma in gradbeništva. Posledice te situacije so hujši posegi v urbana jedra (rušenja, neustrezna gradnja, novi materiali in tuji oblikovni elementi). Vse to bo nedvomno vplivalo na drugačen odnos do teh naselij in na njihovo vrednotenje« (ZSV 1977c: [5-6]).

Strokovni delavci so bili ob potresu potrsnjeni »v položaj iskalcev izgubljenih vrednot« (Krečič 1978: 102). Smole se je izpostavljaj v javnosti vse do rušenja Breginja, medtem ko je Medvešček Zavodove strokovne ugotovitve na ravnateljstvo izrecno željo zabeležil zgolj v osebnoizpovednem slogu. V prispevku, ki ga je torej treba razumeti z vidika stroke, je zapisal:

»Zagotovo je poleg mene še mnogo takih, ki v ta kot ne bodo prihajali več. Pa ne zaradi ljudi, potresa ali česa drugega. Preprosto zato, ker se ta kraj sedaj enači z drugimi in nima na sebi več nobene svojstvene značilnosti. Čemu tolikšen patos? Zato, ker po vsem tem še zmotna parola, ki se širi in nam ponuja za nadomestek naselja v Beneški Sloveniji. Toda Breginj je v resnici neponovljiv« (Medvešček 1977: 44).

Načrtovalci so v Breginj plasirali vizijo prihodnosti kraja, ki ni imela povezave z življenjem prebivalstva. Novi Breginj je bil zgrajen »po konceptu predmestnega delavskega naselja z zasebnimi hišicami, ohišnicami in garažo za avtomobil« kot simbola moderne dobe (Miklavčič Brezigar 1983: 45). Postavili so ga na najbolj kakovostni zemlji, dotlej namenjeni izključno

kmetijski rabi. Kaj je vodilo načrtovalce v tovrstno zasnovo naselja? Medveščkova razlaga se glasi, da so hoteli »pokazati, da dajmo ljudem, kot so Breginjci, ki so živeli v tistih starih hišah, ki so bile uboge, kopalnice in balkone, da bodo živeli kot ljudje v mestu, kar je skregano z vsako logiko« (Medvešček, 26. 09. 2008).

Posledice spremenjene ureditve bivalnih in gospodarskih prostorov so se kmalu pokazale v njihovi rabi, neustrezni kmečkemu načinu življenja. »Sem bil v Breginju, ko je mož privlekel v hodnik svoje montažne hiše veje. Ker so bile v hodniku papirnate tapete, so bile vse podrsane. In je cepil drva v hodniku« svoje hiše, ker za to ni imel ustreznega prostora (prav tam). S popotresnim rušenjem naselja so domačini izgubili tudi svoje hleve, ki niso bili vključeni v nova, sodobno zasnovana bivališča. V zameno zanje so zgradili velik skupni vaški hlev, ki pa ni nikoli zaživel. »Če bi oni poznali Breginjce, kakšni individualisti so ... [ker] Breginjec ne bo nikoli pristal na to, da bo svojo kravo enkrat fotral sam, enkrat nekdo drug« (prav tam).

Spoznanje, ki so ga bili domačini deležni že kmalu po rušenju Breginja, se je počasi razširilo tudi na nekatere člane tedanjega Odbora za ugotavljanje in odpravo posledic potresa. »Po tolikih letih so pa eni priznali, da je bila narejena velika napaka«, sicer pa država, ki je imela odločujočo besedo pri rušenju starega Breginja, tega nikoli ni javno priznala (prav tam). Staro naselje je bilo vendarle dosežek preteklih dob in kot takšno v boju za svetlo prihodnost, ki se je obetala z izgradnjo novega Breginja, nepotrebno. Vendar se je takšna prihodnost samo obetala.

Iz prispevka je razvidno, da se je konservatorska stroka zaradi zagovarjanja lastnih strokovnih izhodišč pri obnovi porušenega Breginja, nacionalnega spomenika prve kvalitete, znašla v konfliktu s tedanjim družbenopolitičnim vodstvom. Volja tedanje družbenopolitične oblasti jo je vodila v proces neizbežne marginalizacije, zaradi česar je bila po določenem času prisiljena zapustiti prizorišče javne diskusije. Tovrstni procesi niso ekskluzivna značilnost preteklega družbenopolitičnega sistema, temveč jih lahko v različnih pojavnih oblikah in časih opazujemo vse do danes. Kot je značilno za konfliktne situacije nasploh, pa se v njih iz-

razijo bistvene značilnosti njihovih akterjev in sočasne družbe.

Ob vsem zapisanem me spremlja občutek, da sem s tem prispevkom odprla razpravo na točki, kjer se je leta 1976 končala, in se je vse zabeleženo v potrebnih strokovnih in zdravorazumskih dimenzijah udejanilo že tedaj, ne glede na končni poraz! Posamezni prispevki so razpravo o Breginju nadaljevali v naslednja leta, dejansko pa niso prinesli skorajda ničesar, kar ne bi stroka dognala že v potresnem letu. Pravzaprav so lahko le vse bolj potrjevali ustreznost njenih tedanjih izhodišč. Prispevki, objavljeni po letu 1991,⁵ zvenijo morda zaradi spremenjene družbenopolitične situacije na Slovenskem celo drugače, bolj prepričljivo, v svoji osnovi pa kljub temu samo predstavljajo, spominjajo in opominjajo na dogajanje v družbi, ko je bila stroka potisnjena v marginaliziran položaj in je stihija prevladala nad načrtnostjo ter neumnost nad razsodnostjo.

VIRI IN LITERATURA

- ANDERLE, Manja. 08. 06. 1976. Breginj obnove: s tiskovne konference spomeniško-varstvenih strokovnjakov. V: *Dnevnik* 25/154, 4.
- BOŽIČ, Peter. 25. 08. 1976. Breginj pod rdečo črto. V: *Delo* 18/198, 7.
- HAZLER, Vito. 1999. *Podreti ali obnoviti?: zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem*. Ljubljana: Rokus.
- KREČIČ, Peter. 1978. Razstava o potresu. V: *Sinteza: revija za likovno kulturo* 41/42. Ljubljana: Zveza društev arhitektov Slovenije: Zveza društev slovenskih likovnih umetnikov: Društvo oblikovalcev Slovenije, 102.

⁵ Pri tem mislim na krajše prispevke Petra Fistra, Silvestra Gabrščka, Ivana Bogovčiča, Inge Miklavčič Brezigar in Naceta Šumija, objavljene v brošuri: Gabršček, Silvester, ur. 1996. *Breginj 1976–1996: ob 20-letnici potresa*. Ljubljana: Restavratorski center RS.

- MAZORA, Zdravko. 05. 06. 1976. Intervjuva Vaso Gasar: Življenje v novih okvirih. V: *Dnevnik* 25/151, 10.
- MAZORA, Zdravko. 17. 06. 1976. Intervjuva Darinka Kladnik: Reševati ljudi, ne stavbe. V: *Dnevnik* 25/163, 7.
- MEDVEŠČEK, Pavel. 1977. Breginj – moja bolečina. V: *Primorska srečanja* 1/3. Nova Gorica, Koper, Idrija: Društvo sociologov in politologov severnoprimorskih občin, 43–44.
- MEDVEŠČEK, Pavel. 26. 09. 2008 in 11. 02. 2009. Intervjuva Vesna Mia Ipavec. Neobjavljena intervjujuja. Nova Gorica.
- MIKLAVČIČ BREZIGAR, Inga. 1983. Življenje v Breginju pred potresom leta 1976 in po njem. V: *Goriški letnik* 10. Nova Gorica: Goriški muzej, 39–59.
- PAVŠIČ, Tomaž. 1980. Kako so prestale potres muzejske zbirke na Tolminskem. V: Janez Dolenc (ur.), *Potresni zbornik*. Tolmin: Temeljna kulturna skupnost: Odbor za ugotavljanje in odpravo posledic potresa, 486–487.
- POTOČNIK, Peter. 19. 11. 1975. Skrbi ob propadanju beneško-primorske arhitekture – rešitev je v kulturni vzgoji prebivalcev in v strokovnosti. V: *Delo* 23/270, 9.
- PRIM D (*Primorski dnevnik*). 07. 07. 1976. Namesto starega bodo zgradili nov Breginj. V: *Primorski dnevnik* 32/159, 3.
- SCHROTT, Sašo. 26. 06. 1976. Reševati ljudi, reševati hiše: varovanje kulturne dediščine ni le stvar »sitnih« posameznikov, temveč mora biti skrb vse družbe. V: *Delo* 18/148, 22.
- SEDEJ, Ivan. 1974. *Etnološki spomeniki na območju občine Tolmin*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije.
- SEDEJ, Ivan. 1975. *Breginj*. Nova Gorica: ZSV Gorica.
- SEDEJ, Ivan. 12. 05. 1976. Človeška stiska prehaja na spomenike. V: *Dnevnik* 25/127, 5.
- SMOLE, Emil. 18. 06. 1976. Bo mogoče ohraniti Breginj – kulturni spomenik? V: *Primorske novice* 30/25, 11.
- ZSV (Zavod za spomeniško varstvo Gorica). 1973. *Poročilo o delu*. Dokumentacija, Zavod za varstvo kulturne dediščine Nova Gorica.
- ZSV (Zavod za spomeniško varstvo Gorica). 1977. *Poročilo o delu*. Dokumentacija, Zavod za varstvo kulturne dediščine Nova Gorica.
- ZSV (Zavod za spomeniško varstvo Gorica). 1977a. *Akcije po potresu*. Dokumentacija, Zavod za varstvo kulturne dediščine Nova Gorica.
- ZSV (Zavod za spomeniško varstvo Gorica). 1977b. *Popotresna problematika*. Dokumentacija, Zavod za varstvo kulturne dediščine Nova Gorica.
- ZSV (Zavod za spomeniško varstvo Gorica). 1977c. *Etnografska problematika na območju občin Ajdovščina, Idrija, Nova Gorica, Postojna, Sežana*. Dokumentacija, Zavod za varstvo kulturne dediščine Nova Gorica.
- ZSV (Zavod za spomeniško varstvo Gorica). 1980. Pregled dogajanj v zvezi s kulturnimi spomeniki na Tolminskem pred potresom 1976 in po njem: drobci iz dokumentacije ZSV Gorica [uredila Inga Miklavčič Brezigar]. V: Janez Dolenc (ur.), *Potresni zbornik*. Tolmin: Temeljna kulturna skupnost: Odbor za ugotavljanje in odpravo posledic potresa, 377–404.

KRAŠKI REGIJSKI PARK – REALNOST ALI UTOPIJA? ZAČETKI NASTAJANJA PROJEKTA IN RAZMIŠLJANJA O NJEGOVI NADALJNI USODI

JASNA FAKIN BAJEC*

Kras je v dolgoročnem planu RS opredeljen kot posebno ranljivo območje z bogatimi naravnimi in kulturnimi posebnostmi. Zaznamuje ga specifična kulturna krajina z značilno kraško arhitekturo, načinom rabe tal, gozdovi črnega bora, kulinarične posebnosti, kot sta pršut in teran, ter naravni pojavi, kot je kraško podzemlje z vso svojo edinstvenostjo in podzemno favno ter biološko pestrostjo na travnikih, kjer se mešajo mediteranska, submediteranska in srednjeevropska vegetacija (Počkar 1996: 17). Do začetka devetdesetih let 20. stoletja se tako domače prebivalstvo kot nekateri strokovnjaki niso zavedali in ne znali vrednotiti naravnih in kulturnih kraških značilnosti, ki kraško pokrajino uvrščajo med svetovne posebnosti, kar gre pripisati drugačnim vrednotam in načinu življenja.¹ V naslednjih letih pa so na pobudo tuje strokovne javnosti in redkih slovenskih

strokovnjakov vendarle stekla pogajanja o zaščiti in ohranjanju najprej kraškega podzemlja in podzemnih voda, kasneje pa tudi kraške kulture. Namen sledečega prispevka je predstaviti začetne korake in projekte za ustanovitev varovanega območja na Krasu, ki se žal kljub mnogim prizadevanjem še ni uresničil. Vzroke neuspešnih pogajanj lahko iščemo na različnih ravneh pristopa politične javnosti in strokovnjakov, ki domačinom, ki živijo in sooblikujejo kraški razvoj, ne znajo prisluhniti oziroma jim pravilno predstaviti zelene cilje.

Z osamosvojitvijo Slovenije in pripravami na njen vstop v Evropsko unijo so se na Krasu pojavile priložnosti pridobivanja sredstev za razvoj skupnosti s pomočjo evropskega denarja.² Zaradi obmejnega območja in tendenc po povezovanju slovenskega dela z italijansko stranjo je bil Kras deležen finančnih spodbud iz Evrope že leta 1992, s pridružitvijo Slovenije programu PHARE (programu za čim hitrejšo vključevanje v evropske povezovalne procese), ki je spodbujal razvoj obmejnih območij s sosednjimi, v EU že vključenimi državami.³ Poleg nacionalnega

* Univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja ter prof. zgodovine, Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje ZRC SAZU, jasna.fakin@zrc-sazu.si

¹ Zofija Klemen Krek, v devetdesetih letih direktorica in generalna sekretarka Slovenske nacionalne komisije za UNESCO, je na dveh okroglih mizah o kraški dediščini na Krasu poudarila, da domači strokovnjaki pri pripravljanju predlogov, katere predele slovenske krajine predlagati za vpis v svetovni seznam naravne in kulturne dediščine, niso predvideli kraške naravne in kulturne krajine in da je moral priti strokovnjak svetovnega slovesa, ki je pripomnil: »Oprostite gospa, kje pa je klasični kras? Ali ne veste, da je to pokrajina, ki absolutno sodi v seznam svetovne naravne in kulturne dediščine po svojih značilnostih kraških pojavov v podzemlju in na površju ter skupaj s kulturno dediščino tvori tipično kraško kulturno krajino!« (Klemen Krek 1999: 32, gl. še 1995: 56). Nato so strokovnjaki na novo oblikovali predloge in vanje vključili tudi

Kras s kulturno krajino, z vsemi arhitekturnimi in drugimi spomeniki itn.

² Evropska unija namreč spodbuja razvoj posameznih držav znotraj unije z regionalnim povezovanjem sorodnih nacionalnih regij, ki naj bi svoje povezovanje iskale in gradile na medsebojnih primerljivih potencialih.

³ Začetki programa PHARE (ang. *Poland and Hungary Action for Reconstruction of Economy*), ki ga je Evropska unija namenjala kot pomoč enajstim državam Srednje in Vzhodne Evrope, segajo v leto 1989. Prvotno sta bili članici le Poljska in Madžarska, pozneje so se jima pridružile še druge srednje- in vzhodnoevropske države. Programi PHARE so se delili na čezmejne

programa PHARE, namenjenega izključno tehnični pomoči (opravljala so ga različna ministrstva), je bil za Kras ključni program čezmejnega sodelovanja (ang. *Cross Border Cooperation* – CBC), ki je omogočal tudi investicijski denar, s katerim je bilo možno uresničevati povsem določene naložbe.

Leta 1994 je Ministrstvo za okolje in prostor v okviru nacionalnega in čezmejnega programa PHARE začelo uresničevati projekt *Timav: Kraški regijski park*, katerega osnovni namen je bil prijava varovanja kakovosti podtalne vode in ohranitev edinstvenih naravnih vrednot na območju Krasa, ki so izrednega pomena za vso Evropo (Pur 1996: 32). Zaradi onesaženja reke Reke, ki v Škocjanskih jamah ponikne v podzemlje, kot podtalnica teče skozi celoten Kras in vnovič pride na površje kot reka Timav v Štivanu v Italiji, je komisija UNESC-a, ki je leta 1986 Škocjanske jame vključila v seznam svetovnih naravnih in kulturnih znamenitosti, zagrozila vladi RS, da bodo Škocjanske jame, v kolikor ne bo poskrbljeno za njihovo varstvo in zaščito njihove okolice, izbrisane iz seznama. Vlada je po besedah Zofije Klemen Krek potrebovala celih deset let, da je leta 1996 pripravila zakon o Škocjanskih jamah, ki bi moral biti pripravljen že ob njihovem vpisu v seznam, ob njem pa tudi načrt upravljanja (Klemen Krek 1999: 32). Zato se je projekt *Timav: Kraški regijski park* najprej nanašal na revitalizacijo in oživitvev reke Reke, zlasti na izboljšanje kanalizacije v Ilirski Bistrici, ki je s svojimi odplakami Reko najbolj onesnaževala. Ob ustanovitvi Regijskega parka Škocjanske jame (Zakon o Regijskem parku Škocjanske jame je začel veljati 3. novembra 1996)⁴ pa so začele tudi priprave za načrt o usta-

novitvi in upravljanju *Kraškega regijskega parka* (v nadaljevanju KRP), katerega prvovrstni namen je bil uskladiti naravovarstvene in razvojne želje življenja na Krasu.⁵ Kasneje se je njegova vsebina razširila in vključila še varstvo kulturne dediščine ter razvoj okolju prijaznih dejavnosti, ki bi lahko predstavljale nove razvojne možnosti in zagotavljale lokalnim skupnostim na obeh straneh slovensko-italijanske meje dodaten vir sredstev za preživetje.

V projektu, sestavljenem iz niza malih podprojektov, ki se je uradno zaključil leta 1998, je *Osnutek načrta upravljanja Kraškega regijskega parka* pripravilo podjetje OIKOS, d. o. o., Svetovanje za okolje iz Domžal, ki je takrat delovalo že v Notranjskem parku in Posočju. Kot beremo v predstavitvi načrta upravljanja KRP v reviji *Kras*, so bili splošni cilji parka naslednji: razvoj območja, vzpostavitev partnerstva, izboljšanje kakovost bivanja in vzpostavitev prepoznavnosti območja (več v: Harmel, Kobal 1997: 14–15). Med poglobitvene dejavnosti pa so si zadali, da bi v proces aktivnosti pritegniti lokalno prebivalstvo, strokovno in politično javnost, nevladne organizacije in druge. K upravljanju parka naj bi pristopili z novim, sodobnejšim pristopom, ko se o varovanju naravne in kulturne dediščine ne govori več kot o rezervatnem zapiranju območij, temveč v skladu s sonaravnim razvojem regije,⁶ prilagojenim zmožnostim okolja

okolju. Glavni vzrok za ustanovitev parka pa je bilo zavarovanje reke Reke pred onesnaževanjem. Vlada je v istem letu ustanovila tudi Javni zavod, ki skrbi za varstvo in razvoj parka (*Primorske novice*, 25. oktober 1996, št. 84: 11).

⁵ Po *Programu ustanavljanja in upravljanja naravnih parkov v Sloveniji*, ki ga je državni zbor sprejel leta 1995, naj bi bilo v Sloveniji z različnimi stopnjami varstva zavarovanega do trideset odstotkov državnega ozemlja (*Primorske novice*, 4. januar 2000, št. 1: 3).

⁶ Vizija trajnostnega (vzdržnega ali sonaravnega) razvoja, ki je postala ključna tendenca globalnega gospodarstva in okoljske politike, predvideva ohranitev ekoloških sistemov, ki so za človekovo preživetje temeljnega pomena. Zaradi gospodarske rasti v obdobju moderne dobe (klasičnega kapitalizma), ki je nedvoumno prispevala k izboljšanju kakovosti življenja ljudi, se je izrazito ogrozilo naravne vire (vodo, zrak, krajino), ki pomenijo temelj človekovega obstoja (Barbič 2005: 15). Trajnostni razvoj pa predpostavlja ob gospodarskem, kulturnem in socialnem razvoju

(ang. *Cross Border*), nacionalne (ang. *Country Operation Programm*) in večdržavne (ang. *Multy-country*).

⁴ Večina ozemlja v okolici Škocjanskih jam je bila pred sprejetjem Zakona o Regijskem parku Škocjanske jame zavarovana z odlokom nekdanje Občine Sežana. Takratno 338 hektarjev veliko območje se je z ustanovitvijo regijskega parka povečalo na 413 ha. Z zakonom so v vplivnem območju prepovedani vsi posegi, ki bi lahko posredno ali neposredno poslabšali stanje okolja v parku, ne gre pa za dodatno omejevanje prebivalstva na tem območju, temveč večinoma le za spoštovanje že obstoječih zakonov in predpisov o

in potrebam tamkajšnjih ljudi. Zato naj bi v okviru razvoja določili takšne parametre, ki bi dolgoročno nosili uravnoteženje med človekovim delovanjem in naravo. Po mnenju Bojana Počkarja, raziskovalca in vodje projektov v podjetju OIKOS, d. o. o., so izkušnje iz sveta pokazale, da parki omogočajo učinkovito varovanje narave in da z njihovim dobrim upravljanjem, ki temelji na naravnih danostih okolja, park ne predstavlja velikih omejitev za prebivalce, ki živijo na njegovem območju, in za zainteresirane skupine, temveč pomembne prednosti in boljše zmožnosti (Počkar 1996: 16–17).

Po smernicah naj bi bil KRP zavarovano območje nižjega ranga ali položaja, kot ga imajo narodni parki, cilj pa bi bil zavarovanje prvobitne narave in krajine na območju občin Divača, Hrpelje-Kozina, Sežana, Komen in del občin Miren-Kostanjevica in Koper. Pristojna za njegovo ustanovitev in upravljanje pa naj bi bila država. Kot je še v zaključku predstavitve »začetkov velikega in pomembnega projekta« zapisal Počkar, naj bi KRP ne pomenil novih omejitev za ljudi, ki bivajo na njegovem območju, ampak naj bi pomenil razvoj nekaterih obetavnih dejavnosti in novo kakovost (prav tam: 17).

Kot je že bilo omenjeno, se je v okviru projekta izvajalo več malih akcij: poleg dejavnosti, ki so jih izvajale neprofitne fizične in pravne osebe,⁷

hrkatno ohranjanje naravnih vrednot in varovanje okolja oziroma povezovanje preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. Bistvo je v celovitem pristopu k razvoju okolja, ki zagotavlja vzdrževanje ravnotežja med ohranjanjem narave in gospodarskim razvojem, ravnotežja, ki nikoli ni (do)končno, temveč se nenehno spreminja. Vse spremembe pa morajo temeljiti na načelu trajnosti oziroma vzdržnosti, kar človeku zagotavlja dolgoročni razvoj (prav tam: 16).

⁷ V okviru PHARE programa CBC *Timav: Kraški regijski park* se je izvajalo 18 tako imenovanih malih projektov: *Kačja jama* v izvedbi Jamarskega društva Logatec; *Prezentacija naravnega spomenika Cirje*, v izvedbi Občine Komen oz. Vaške skupnosti Komen; *Ureditev poti ob Reki* v izvedbi Turističnega društva Vremska dolina; *Odvajanje in čiščenje odpadnih voda naselja Štanjel kot osnova za nadaljnji razvoj turizma* v izvedbi Turističnega društva Štanjel; *Elektrifikacija jame Vilenica* in *Sanacija onesnaženih jam* v izvedbi Jamarskega društva Sežana; *Projekt za pripravo sanacijskega programa in pridobitev dokumentacije za sanacijo vodnega vira Barka-Vareje* v izvedbi Občine

katerih cilj je bil »v materialnem in duhovnem smislu obogatiti Kras, njegove prebivalce in tiste, ki se za Kras kakorkoli zanimajo« (Agencija Kras 1999: 12),⁸ velja izpostaviti nekoliko večji in finančno zahtevnejši projekt, ki je veliko postoril za turistično prepoznavnost Krasa. To je bila akcija ureditve kolesarskih poti po Krasu (*Kolesarska mreža na Krasu*), katere dejavnosti so izvajali sodelavci podjetja za aplikativno ekologijo Limnos iz Ljubljane, izbranega na javnem razpisu Ministrstva za okolje in prostor. V okviru projekta so uredili 370 kilometrov kolesarskih poti, ki so jih speljali in označili po malo prometnih lokalnih in gozdnih cestah, kolovozih in poljskih poteh po celotnem ozemlju slovenskega Krasa. Obenem so tudi popisali in ponekod označili zgodovinske in naravne znamenitosti (kot npr. Debelo grizo v Volčjem Gradu), kjer so tudi uredili manjša počivališča (*Primorske novice*, 23. oktober 1998, št. 83: 7). Zastavljeno kolesarsko mrežo so pred oblikovanjem končne različice predstavili v vseh občinah, kjer so pričakovali stališča in pripombe domačinov (*Primorske novice*, 3. marec 1998, št. 17: 11). Izdali so tudi turistično karto v štirih jezikih z naslovom *S kolesom po Kraškem parku*, glavni namen projekta pa je bil z urejenimi

Diviška; *Sveto skozi vse leto – krajske značilnosti spodnjega Krasa* v izvedbi Vaške skupnosti Sveto; *Trajnostni razvoj krajevne skupnosti Lokev* v izvedbi Krajevne skupnosti Lokev; *Preureditev mrliške vežice v lapidarij* v izvedbi Krajevne skupnosti Štorje; *Osmica* v izvedbi Društva Fraska; *Ohranjanje kraške kulturne krajine* v izvedbi Društva rejcev drobnice s Krasa; *Gozdna učna pot Tabor* v izvedbi Zavoda za gozdarstvo Slovenije-PE Sežana; *Interaktivna multimedijška predstavitev turizma Kraškega regijskega parka* v izvedbi Občine Sežana; *Sanacija skupnega vaškega vodnega zbirnika* v izvedbi Krajevne skupnosti Podgorje; *Izdelaiva vzorčnih primerkov narodnih noš Krasa* v izvedbi Društva kmetič sežanske regije; *Označitev povezovalnih poti do planinske kočice na Kokoški* v izvedbi Planinskega društva Sežana; *Etnološka razstava* v izvedbi Turističnega društva Škocjan (Agencija Kras 1998: 22–32, Agencija Kras 1999b: 12–19).

⁸ Osnovni namen razpisa je bil spodbujati trajnostni razvoj, upravljanje in sodelovanje na območju prihodnjega Kraškega parka. Ciljna področja so bila: 1. razvojne študije in njihovo uresničevanje; 2. sanacijski programi; 3. izobraževalni programi, kadri, predstavitve Krasa, spodbujanje okoljske zavesti (Agencija Kras 1998: 22–32).

kolesarskimi potmi kolesarje rekreativce preusmeriti na ceste, kjer bi poleg rekreiranja spoznali naravne in kulturne posebnosti Krasa. Dobro zasnovani projekt, ki je marsikaterega turista iz drugih delov Slovenije in morda tujine privabil na Kras in obenem tudi veliko storil za turistično promocijo Krasa, je žal čez nekaj let propadel, saj se ob njegovi zasnovi niso dogovorili za nadaljnje vzdrževanje stranskih, poljski in gozdnih poti, ki so se zarasle. Ravno tako so se uničili smerokazi. Kot je na okrogli mizi o izginenju t. i. avtentične kraške arhitekturne dediščine leta 1998⁹ poudaril takratni župan Občine Sežana, Miroslav Kljun, ki je kasneje tudi nasprotoval projektom o razvoju Krasa brez vključevanja domačinov, so se v primeru kolesarskih poti »stvari dogajale mimo nas in so /.../ sedaj pritožbe lovcev in nekaterih drugih, ker sploh niso bili vprašani oziroma ozaveščeni o teh zadevah« (Agencija Kras 1999a: 12). Kljub temu da so organizatorji izvedli predstavitev projekta po občinah in skušali zasnovati poti uskladiti z domačini, iz izjave nekdanjega župana in samega zaraščanja poti lahko sklepamo, da projekt ni bil dovolj usklajen z željami lokalnega prebivalstva, saj bi v nasprotnem primeru vanj vključili poti, ki jih vaščani uporabljajo pri vsakodnevem življenju. Cilji akcije so se tako razblinili, vzroke zanemarjanja poti pa lahko iščemo v skromnem sodelovanju raziskovalcev oziroma strokovnjakov z domačim prebivalstvom, saj slednji niso bili aktivno udeleženi pri pripravi kolesarskih poti. Podobna usoda je doletela tudi večina drugih akcij v okviru malih projektov: če izpostavim le projekte, ki so se izvajali na območju Občine Komen, lahko potrdim, da njihovi rezultati nikakor niso obrodili zelenih sadov. Vaška skupnost Komen je v sodelovanju s strokovnjaki Zavoda RS za gozdove in takratnega regionalnega Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Nove Gorice izvedlo akcijo *Prezentacija naravnega spomenika Cirje*. Njen cilj je bil ureditev in obnovitev gozda Cirje – ki se nahaja na severnem delu vasi Komen in

je bil leta 1985 razglašen za naravno dediščino –, ter priprava sprehajalne poti po gozdu in mimo vodnega ekosistema (kala), ki bi obiskovalcem nudila možnosti za rekreacijo in vzgojo o značilnosti kraških gozdov in načini gospodarjenja s kraškimi območji (Agencija Kras 1999b: 13). Vaška skupnost Sveto je izvedla akcijo *Sveto skozi vse leto – krajinske značilnosti spodnjega Krasa*, v kateri so obnovili krožno sprehajalno pot po vasi in njeni okolici in tako predstavili naravne in kulturne znamenitosti. Pot so povezali z drugimi sprehajalnimi potmi v soseščini (prav tam: 17). Turistično društvo iz Štanjela pa je izvedlo akcijo *Odvajanje in čiščenje odpadnih voda naselja Štanjel kot osnova za nadaljnji razvoj turizma*, katere cilj je bil pripraviti dokumentacijo za ureditev kanalizacijskega sistema in postavitev čistilne naprave. V projektu urejeni sprehajalni poti v Komnu in Svetem sta danes zanemarjeni in nevdrževani, poleg tega pa tudi kanalizacija in vodna oskrba starega dela Štanjela do danes še ni urejena. Za razliko od projekta *Kolesarske mreže na Krasu*, pri katerem so večinoma sodelovali strokovnjaki, ki niso bili doma s Krasa, so bile pri akcijah malih projektov, sicer ob sodelovanju s tujimi strokovnjaki, udeležene prav vaše skupnosti, ki bi v nadaljevanju morale poskrbeti za urejenost poti. Pri podajanju odgovorov na vprašanje, zakaj vaščani niso sodelovali pri oblikovanju poti in sedaj niso zainteresirani za upravljanje s takrat oblikovano kulturno dediščino, pa lahko samo domnevamo, da je še vedno med domačim prebivalstvom stopnja zavedanja sodobnega pomena naravnih vrednot in kraške kulturne dediščine nizka. Poleg tega pa se zastavljajo tudi vprašanja, na kakšen način so bili prebivalci določene skupnosti povabljeni v projekt, kakšen odnos so strokovnjaki vzpostavili do domačinov in kako se je izvajal nadzor nad izvajalci/uporabniki evropskega denarja. Komisija PHARE je projekte nadzorovala skozi poseg in ob zaključku, ni pa bilo poskrbljeno za nadaljnjo kontrolo, kar postavlja vprašanje o pomenu izvajanja in financiranja evropskih projektov. Predvidevamo lahko, da bi se prijavitelji odločali bolj premišljeno in odgovorno, če bi bilo za nadzor poskrbljeno tudi v naslednjih letih in v primeru nevdrževanja podane visoke kazni.

⁹ Okroglo mizo *Zakaj izgineva kraška avtentična kultura?* sta organizirala podjetje Mediacarso, ki izdaja revijo *Kras*, in Fakulteta za arhitekturo Univerze v Ljubljani. Posvet je bil v Lipici realiziral leta 1998 (Agencija Kras, 1999: 10–33).

Leta 1999 so se kraške občine vključile v še en pomemben vladni mednarodni program, t. i. *Pilotni projekt Kras* (v nadaljevanju PPK), ki naj bi na območju celega Krasa povezal vse uporabne vzvode, s katerimi bi obvarovali in ohranili tip kraške kulturne krajine, vse naravne danosti Krasa in vse njegove naravne in kulturne posebnosti (Rebolj 1998: 20–21). V začetku pogajanj o delovanju PPK, leta 1996, so izvajalci projekta še zatrjevali, da projekt predstavlja začetek poti h *Kraškemu regijskemu parku*, s tega stališča je k projektu pristopila tudi takratna vlada (*Primorske novice*, 24. december 1996, št. 100: 9). Pri zaključevanju posameznih obdobij projekta,¹⁰ ki je trajal od leta 1999 do 2003, pa je vodja projekta Tatjana Rener zatrjevala, da je cilj PPK izdelati strokovne podlage za regionalni razvojni program Krasa, ki bo lahko tudi podlaga za morebitni kraški park, ni pa park cilj projekta. Ker je bila posebnost programa v metodologiji, saj so se zavzemali za pristop »od spodaj navzgor«, kar pomeni, da naj bi bile glavne razvojne smernice posredovane od domačinov in ne strokovnjakov oziroma politikov, je vodja projekta še pojasnjevala, da je vključevanje predlogov domačinov jamstvo, da morebitni *Kraški regijski park* ne bo zamrežen rezervat (*Primorske novice*, 16. maj 2000, št. 39: 10). Po zaključnem obdobju je bil izdelan skupni razvojni program Kraške regije (2002), ki je nastal kot rezultat medobčinskega interesnega povezovanja,¹¹ in

predstavlja zemljevid, ki kaže pot, ki naj bi jo v letih 2001–2010 prehodila Kraška regija, kakršno si želijo njeni prebivalci.

Zaradi nestrinjanja županov in svetnikov kraških občin z zastavljenim osnutkom projekta Kraški regijski park do razglasitve parka s strani države do danes še ni prišlo. Kot je pojasnil nekdanji poslanec Državnega zbora Davorin Terčon, sedanji župan Občine Sežana, so se pogajanja zaustavila zaradi prepričanja domačinov »da ne smejo dovoliti, da bi režim v parku omejeval življenje prebivalcev v njem. /.../ Ustanovili naj bi tak park, ki bo razvojno naravnan in bo imel različne režime varovanja, tako da do praktičnih ovir pri nadaljnji urbanizaciji posameznih naselij ne bi smelo priti« (*Primorske novice*, 19. marec 1999, št. 22: 11). Pogovori županov z Ministrom za okolje in prostor so se nadaljevali še v naslednjem letu, 11. julija 2000 je bil tudi podpisan sporazum o sodelovanju pri ustanovitvi Kraškega regijskega parka, ki so ga poleg Ministrstva za okolje in prostor in predsednika Medresorskega odbora za Kras¹² podpisali tudi župani vseh šestih občin (*Skupni razvojni program PPK 2002*: 5, gl. še *Primorske novice*, 16. maj 2000, št. 39: 10). Sporazum je po navedbah Ministrstva za okolje in prostor pravno obvezujoč do sprejetja Zakona o kraškem regijskem parku (<http://www.civilnainiciativakras.com/node/574>, 26. 10. 2009). Nekdanji župan Občine Sežana Miroslav Kljun je na že omenjeni okrogli mizi leta 1998 še poudaril »da so ideje o Kraškem regijskem parku dobre in pozitivne, vendar so bile v Poročevalcu Državnega zbora RS nekatere stvari opisane, pojasnjene in narisane brez kakršne koli vednosti kogar koli s Krasa. /.../ In ne bi želel, da Kraševci postanemo

¹⁰ V prvi fazi so podali *Problemsko analizo funkcionalne zaokrožene Kraške regije* (2000), ki je nastala na podlagi podrobnega poznavanja celotnega prostora, opredelitve problemov in razlik ter ovrednotenju bogastev in prednosti Kraške regije. V drugem delu so v *Skupnem razvojnem programu* (2002) oblikovali dolgoročno razvojno vizijo območja ter načrtali desetletno strategijo za njene uresničitve. Svoja pričakovanja so strnili v razvojno vizijo, ki jo najbolj ponazarja vodilna misel: »Kraški človek med čisto visoko tehnologijo in oživljeno kraško krajino brez meja«. V tretjem, zaključnem delu pa so izvedli *Izvedbeni program skupnega razvojnega programa Kraške regije* (2003), kjer so predstavili prednostne ukrepe in projekte za časovno obdobje 2003–2006.

¹¹ Pilotni projekt Kras je predstavljal partnerski projekt sedmih ministrstev in Sveta Evrope, k njemu pa je pristopilo tudi šest kraških občin, ki so obsegale obravnavano območje.

¹² Ker so se v devetdesetih letih 20. stoletja z razvojem Krasa ukvarjali sekretarji več ministrstev, hkrati pa med njihovimi resorji ni prihajalo do medsebojnega sodelovanja in partnerskih odnosov, je vlada RS leta 1997 ustanovila Medresorski odbor, ki je bil zadolžen za koordinacijo med vsemi nosilci razvojnih projektov na Krasu. Medresorsko skupino so sestavljali državni sekretarji iz Ministrstva za okolje in prostor, Ministrstva za kulturo, Ministrstva za gospodarske dejavnosti, Ministrstva za ekonomske odnose in razvoj, Ministrstva za promet in zveze in Ministrstva za kmetijstvo, gospodarstvo in prehrano.

rezervat nekih indijancev zato, da se bo ne vem kaj okrog tega dogajalo. /.../ Kraševci želimo v 20. stoletju živeti kot Kraševci v 20. stoletju. Za kozarček vina bomo vedno imeli, karkoli se bo zgodilo. /.../ Toda to je v 20. stoletju za nas, Kraševce, premalo« (Agencija Kras 1999a: 12).

Za razliko od začetnih nasprotovanj lokalnega prebivalstva o ustanovitvi Kraškega regijskega parka (npr. v letih 1998, 1999, 2000), ker naj bi življenje v njem odsevalo življenje v zaprtem rezervatu, pa je potrebno opozoriti, da se v zadnjih dveh letih (2007, 2008) v diskusijah o ohranitvi kraške krajine in nevarnostih njenega uničenja z gradnjo t. i. satelitskih zaselkov v bližini kraških vasi¹³ prav domačini prizadevajo, da bi Ministrstvo za okolje, Ministrstvo za kulturo in Ministrstvo za gospodarstvo, nadaljevali aktivnosti vzpostavitve Kraškega regijskega parka pod okriljem UNESC-a. To naj bi po njihovem mnenju, kot beremo v poslanstvu Civilne iniciative Kras (v nadaljevanju CIK), ne le izboljšalo življenjskih razmer, temveč tudi odprlo mnogo gospodarskih priložnosti za lokalno prebivalstvo, hkrati pa bi omogočilo ohranitev Krasa kot naravne in kulturne vrednote (<http://www.civilnainiciativakras.com/node/3>, 10. 1. 2009). Na pobudo arhitekta Ljuba Laha naj bi se CIK zavzemala za t. i. pogodbeni model regionalnih naravnih parkov po modelu iz Francije, temelječ na ustanovnem aktu – pogodbi, ki predstavlja vzajemni interes in partnersko sodelovanje med državo, regionalnimi oblastmi in lokalnim prebivalstvom. Država pri tej obliki varstva strokovno in finančno pomaga pri zaščiti narave in kulturne dediščine.

Glede na diskusije zadnjih dveh let o pomenu ohranjanja kraške krajine pa velja še izpostaviti načine, kako se oblikuje javni diskurz in kakšno vlogo imajo pri tem strokovnjaki in širša javnost. Dogaja se, da mnogo udeležencev posvetovanj organiziranih od CIK, na katerih svoja mišljenja in videnja podajajo arhitekti, geodeti, naravovarstveniki in drugi, tem slepo sledi. Brez lastnega razmišljanja verjame v načela zlasti okoljevarstvenikov, ki Kras sicer

pravilno obravnavajo kot posebno naravno in ranljivo okolje, kjer je potrebno upoštevati tako posebne naravne pojave, vodo, čistost zraka itn., vendar se morajo Kraševci po drugi strani tudi zavedati, da je potrebno kraški prostor razvijati in da na razvoj vpliva prav človek, saj bi Kras v nasprotnem primeru še vedno predstavljal golo, kamnito in turobno pokrajino, kot so jo opisovali popotniki v 17. stoletju (Kranjc 1999: 2). Če se ozremo v preteklost, v obdobje gradnje južne železnice, ki je preko kraške planote v Trst prišla leta 1857, se moramo zavedati, da so za tisti čas tujek v prostoru pomenili tudi proga, viadukti in manjši mostovi, ki so predstavljali neizbežno železniško infrastrukturo. Morda je tudi gradnja železnice med takratnimi prebivalci povzročila negotovanja, in je v Trst prišla zaradi vpliva t. i. kapitala, vendar je po drugi strani za Kras pomenila okno v svet. Mnogim domačinom je vir zaslužka prinašala že gradnja proge in drugih železniških objektov, kasneje pa je železnica kraški prostor povezala s Trstom, Ljubljano, Dunajem, Gorico in drugimi gospodarsko pomembnimi kraji. Danes si Krasa brez železniške proge ni mogoče predstavljati; če je ne bi imel, bi ta del slovenskega prostora zaostal za ostalimi deželi. Podobno lahko trdimo za gradnjo avtocest. Danes pomeni avtocesta za Kras povezovalno središče Slovenije in ostalimi centri, za mnoge Kraševce pa pot do mesečnega zaslužka. Ob njeni gradnji so se pri nekaterih prebivalcih sicer pojavila nasprotovanja glede njene postavitve, saj je z njeno gradnjo »Kras ranjen«, kot je v reviji *Kras* zapisal Jožko Žiberna (Žiberna 1996: 16),¹⁴ vendar je po drugi strani prav avtocesta na Kras pripeljala veliko ekonomskega in kulturnega kapitala, ki je med drugim tudi pomembno vplival na prepoznavanje drugačnih vrednot in pomenov, ki jih danes pripisujejo kraškim kulturnim prvinam, kot je npr. kraška arhitektura. Strinjam se s CIK in mnogimi strokovnjaki, da je potrebno slediti smernicam trajnostnega razvoja,

¹⁴ V članku lahko preberemo razmišljanje avtorja glede smeri nove avtoceste, saj so načrtovalci in graditelji grobo posegli v naravo in po mnenju avtorja niso zbrali najboljših rešitev. S tem, da niso zgradili viadukta, so uničili rodovitno divjaško dolino. Viadukt bi manj prizadel naravno okolje in bi se s tem vsaj delno ohranilo podobo celotne pokrajine.

¹³ Diskurz o ohranjanju kraške kulturne in naravne krajine se odvija znotraj Civilne iniciative Kras, katere člani so poleg nekaterih strokovnjakov večina Kraševci.

ki na eni strani temeljijo na zadovoljevanju potreb sedanjih generacij, ne da bi pri tem ogrožali prihajajočih, in ob uravnoteženem razvoju dosegati gospodarsko učinkovitost, okoljsko varnost in socialno pravičnost, vendar je pri tem potrebno dopustiti, da se na Krasu razvijajo tudi dejavnosti, ki na prvi pogled morda ogrožajo značilnosti kraške krajine, po drugi pa bi morda domačinom v prihodnosti predstavljale gospodarski razvoj. Naj izpostavim le dva primera, ki sta prav v letu 2008 sprožila veliko prahu s strani CIK. Strinjam se s prebivalci vasi Grahovo Brdo, ki nasprotuje gradnji turističnega naselja, t. i. satelitskega naselja, ki bo lahko z vidika domačina uničil okolico vasi. Vendar mislim, da bodo z upoštevanjem arhitekturnih, gradbenih in drugih značilnosti kraških vasi (npr. gručasta poselitev, smer gradnje, kompozicija domačij, arhitekturni kraški detajli) domačinom prav prebivalci teh naselij lahko pomagali k izboljšanju gospodarskega položaja s tem, da bodo potencialni kupci njihovih npr. kmetijskih pridelkov. Glede Lipice in nasprotovanja golf igrišču pa se je potrebno vprašati, ali smo Slovenci in naša država dovolj bogati, da bomo le z obiskom in jahanjem konjev omogočili Lipici, njeni naravni in kulturni dediščini ter kobilarni preživetje. Ali pa morda Lipica potrebuje dodatne turistične vsebine, med katere lahko uvrstimo tudi golf. To pa ne pomeni, da je potrebno zanemariti primarno dejavnost kobilarne, to je reja lipicanskih konj. Mnenja sem, da je nespametno nasprotovati in se upirati novim razvojnim pobudam investitorjev, ki imajo kapital, ne da bi pri tem pretehtali tako pozitivne kot negativne posledice. Potreben je interdisciplinarni pristop, v katerem bo vsaka stroka argumentirala svoje prednosti in slabosti. Potem pa se bo na podlagi skupnih načel in dejanskih potreb prebivalstva potrebno odločiti, kako osnovati kraški gospodarski in kulturni razvoj. In ne le zaradi nevoščljivosti, ker nekdo ima kapital, drugi pa ne, onemogočati razvoja Krasa.

Na Ministrstvo za okolje in prostor sta leta 2009 svojo pobudo za ustanovitev Kraškega parka naslovila tudi primorska poslanca Breda Pečan in Samo Bevk iz poslanske skupine Socialni demokrati (<http://www.civilnainiciativa-kras.com/node/573>, 26. 10. 2009). V odgovoru

Ministrstva za okolje in prostor vidimo, da se ministrstvo sicer zaveda in pozna problematiko ranljivosti kraške pokrajine, vendar zaradi omejene kadrovske in finančne zmogljivosti ter vpetosti ministrstva v projekte ustanavljanja novih parkov drugod po državi, do uresničitve parka zagotovo ne bo prišlo pred letom 2011 (<http://www.civilnainiciativakras.com/node/574>, 26. 10. 2009). Ta čas pa lahko strokovnjaki humanističnih in naravoslovnih ved veliko postorijo na področju izobraževanja, ozaveščanja in vzpodbujanja lokalnega prebivalstva, da bo v parku poleg omejitve spoznalo nove priložnosti za trajnostni razvoj svojega življenjskega prostora. Pomemben ključ uspešnosti poganjanj in ozaveščanja pa bo storjen v primeru, da bo domače prebivalstvo aktivni akter pri oblikovanju razvojnih smernic parka. Zavedati se je namreč potrebno, na kar tudi kažejo vsi dosedanja neuspešni razvojni projekti, da brez vključevanja domačega prebivalstva park ne bo nikoli zaživel in bo še vedno utopija, aktualni projekt za nabiranje političnih točk posameznih strank. Vendar se sodelovanje ne kaže le v metodologiji organiziranja strokovnih delavnic in raznih posvetovanj, temveč tudi v aktivnem vključevanju domačinov v razvojne projekte, v okviru katerih bi se z individualnimi pogovori, anketami in drugimi oblikami sodelovanja spoznalo, kaj si prebivalstvo Krasa želi v prihodnosti. Le tako bo Kraški regijski park predstavljal projekt, oblikovan po meri kraškega človeka, ki bo povezal Kras med preteklostjo in prihodnostjo, in bo zato morebiti uresničen v prihajajočih letih.

LITERATURA

- AGENCIJA KRAS. 1998. Komisija je izbrala ..., 18 odobrenih projektov Phare programa: Timav-Kraški park. V: *Kras*, št. 25, 22–32.
- AGENCIJA KRAS. 1999a. Zakaj izgineva kraška avtentična arhitektura? Z izgubo kraške arhitekture bi izgubili tudi Kras. V: *Kras*, št. 32–33, 10–33.
- AGENCIJA KRAS. 1999b. Kaj so dali Krasu pharovi mali projekti. V: *Kras*, št. 34, 12–19.

- BARBIČ, Ana. 2005. *Izzivi in priložnosti podeželja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- HARMEL Matjaž, KOBAL, Jurij. 1997. Kraški regijski park: Nastaja načrt upravljanja. V: *Kras*, št. 20., 14–15.
- Izvedbeni program skupnega razvojnega programa Kraške regije 2004–2006. Končno poročilo. Pilotni projekt Kras*. Štanjel: Regionalna pisarna Štanjel, Agencija RS za regionalni razvoj.
- KLEMEN KREK, Zofija. 1995. Spodbuditi organizirano gibanje: okrogla miza »Ženska in njena vloga pri varovanju naravne in kulturne dediščine Krasa«. V: *Kras*, št. 9, 56–57.
- KLEMEN KREK, Zofija. 1999. Države tekmujejo za vpis v Unescovo dediščino. V: *Kras*, št. 32–33, 31–33.
- KRANJC, Andrej. 1999. Uvod. V: *Kras: pokrajina, življenje, ljudje*. Andrej Kranjc (idr.). Ljubljana: Založba ZRC, 9–17.
- POČKAR, Bojan. 1996. Začetek velikega in pomembnega projekta ... Kras kot del zavarovanih območij v Sloveniji. V: *Kras*, št. 16, 16–17.
- Problemska analiza funkcionalno zaokrožene Kraške regije (analitičen del skupnega razvojnega programa)*. Pilotni projekt Kras. 2000. Štanjel: Regionalna pisarna Štanjel. Agencija RS za regionalni razvoj.
- PUR, Dimitrij. 1996. Pomoč Evropske unije – Phare projekti na Krasu: Projekte bolj uskladiti in informirati javnost. V: *Kras*, št. 17–18, 31–32.
- REBOLJ, Dušan. 1998. Državni podsekretar Ivo Piry o medresorski koordinaciji in projektne svetu za Kras: lokalne skupnosti se morajo medsebojno povezati. V: *Kras*, št. 25, 20–21.
- Skupni razvojni program občin Divača, Hrpelje-Kozina, Komen, Sežana ter kraškega dela občin Koper in Miren-Kostanjevica. Strateški del 2001-2010*. Pilotni projekt Kras. Štanjel: Regionalna pisarna Štanjel, Agencija RS za regionalni razvoj.
- ŽIBERNA, Jožko. 1996. Kras in avtocesta: Kras je ranjen. V: *Kras*, št. 15., 16.
- ČASOPISNI IN INTERNETNI VIRI:
- CIVILNA INICIATIVA KRAS. *Poslanstvo*. V: <http://www.civilnainiciativakras.com/node/3>. (uporabljeno dne 10. 1. 1009).
- Odgovor MOP na poslansko pobudo Brede Pečan in Sama Bevka o ustanovitvi Kraškega regijskega parka. V: <http://www.civilnainiciativakras.com/node/574>. Uporabljeno dne 26. 10. 2009.
- Poslanska pobuda poslanke in poslanca SD, Brede Pečan in Sama Bevka, glede sprejema zakona o Kraškem regijskem parku. V: <http://www.civilnainiciativakras.com/node/573>. Uporabljeno dne 26. 10. 2009.
- URŠIČ, Marica. 25. oktober 1996. Zakon o regijskem parku Škocjanske jame: omejitve in možnosti: Park – zgled sonaravnega razvoja?. V: *Primorske novice*, L/84, 11.
- Primorske novice*. 24. december 1996. Od prenovne Štanjela k ustanovitvi regijskega parka Kras: nastaja načrt upravljanja, L/100, 9.
- Primorske novice*. 3. marec 1998. Predstavitve v kraških občinah: kolesarska mreža tudi na Krasu. LII/ 17, 11.
- PROSEN, Dragica. 23. oktober 1998. Nov način za predstavljanje lepote Krasa domačinom in tujcem: s kolesom po kraškem parku. V: *Primorske novice*, LII/ 83, 7.
- Primorske novice*. 19. marec 1999. Poslanec državnega zbora Davorin Terčon o aktualnih vprašanih Krasa: Kraševci nočejo »parka omejitev«, LIII/22, 11.
- ŠAJN Tomo, URŠIČ ZUPAN, Marica. 4. januar 2000. Bo pol Primorske zavarovane? Krajski in regijski parki prinašajo omejitve, a tudi priložnosti za drugačen, morda še boljši razvoj – Primerna ureditev odpira pot do evropskega denarja. V: *Primorske novice*, LIV/1, 3.
- URŠIČ ZUPAN, Marica. 16. maj 2000. Nič o Krasu brez Kraševcev. To zagotavlja v četrtak usklajen sporazum o kraškem parku – Brez tega je bil tudi Pilotni projekt Kras vprašljiv. V: *Primorske novice*, LIV/39, 10.

SKRITE JEZIKOVNE INTERFERENCE

DANILO ZULJAN KUMAR*

POJEM JEZIKOVNE INTERFERENCE

Jezikovno interferenco definiramo kot sprejem jezikovne prvine iz jezikovnega sistema A v jezikovni sistem B, pri čemer ne gre le za preprosto dodajanje tujih jezikovnih vzorcev, ampak za preureditev razločevalnih lastnosti jezikovnega sistema B, saj vsako dodajanje ali odvzem jezikovnih prvin v sistemu pogojuje ponovno določitev njegovih razločevalnih lastnosti (Vogt, v Weinreich 1979: 1).

Ločimo več vrst interferenc: 1. leksikalno – prevzemanje leksemov; 2. semantično – prenos pomena zaradi medjezikovne identifikacije s tujim modelom; 3. morfološko – prenos vezanih morfemov; 4. fonološko – prevzemajo se fonemi ali glasovi iz drugega jezika; 5. prozodično – prenos naglase ali intonacije; 6. skladenjsko – prenos skladenjskih pravil ter 7. ortografsko – prenos grafemov (Sočanac 2004: 32–33).

Ohlapnejša je delitev na vidne in skrite interference. Skrite interference ne vključujejo nobenega vidnega prenosa v smislu leksikalnih ali morfoloških interferenc (na primer prevzem furlanskega večalnega besedotvornega obraza *-on* v primorskih govorih: *mačkon*, *praščon*, *packon*), ampak gre za posnemanje pomena ali strukture iz jezika A z jezikovnimi sredstvi jezika B. Tovrstne interference, ki jih imenujemo tudi kalki,¹ postopek, pri katerem z jezikovnimi sredstvi lastnega jezika posnemamo pomen

neke besede ali strukture oz. njeno zgradbo v tujem jeziku, pa kalkiranje, spadajo med t. i. pomenske in skladenjske premike. Pomenski in skladenjski premiki niso že sami po sebi jezikovne interference. Jezikovna interferenca vključuje jezikovni prevzem, nov pomen in/ali nova struktura (različna od pomena ali strukture v nekem nadsistemu; npr. v razmerju krajevni govor : narečje oz. narečje : knjižni jezik) pa lahko vznikneta že v jeziku (sistemu) samem. V vasi Vedrijan v Brdih je znana vezava glagola s predmetom v tožilniku, medtem ko v knjižnem jeziku glagol zahteva dajalniško vezavo: *oni so nas 'nam' kuhali*. Gre za skladenjski premik, ki pa ni skladenjska interferenca, saj v italijanskem jeziku in stičnem furlanskem narečju take strukture ne poznamo.

Naj opozorimo tudi na razlikovanje med jezikovnim prevzemom, ki spada v skupino pomenskih in skladenjskih premikov, in jezikovnim vplivanjem: pri prevzemu struktura ali pomen v jeziku B ne obstaja, pri vplivanju pa struktura ali pomen besede v jeziku B sicer obstaja, vendar v rabi nima iste funkcije, če pa jo ima, ta nosi označevalnik starinsko, redko ali kako drugače zaznamovano.

POMENSKI IN SKLADENJSKI KALKI

Med pomenske in skladenjske kalke spadajo strukturne in pomenske interference, ki jih lahko natančneje poimenujemo pomenski in skladenjski premiki, nastali zaradi stičnosti z

* Dr. jezikoslovnih znanosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, DZuljan@zrc-sazu.si

¹ Na zelo poveden način je take vrste interference označil znani italijanski jezikoslovec G. I. Ascoli že leta 1883, ko je kalke iz nemščine v alpskih romanskih go-

vorih označil kot »materia romana, spirito tedesco« (Skubic 1990: 4).

drugim jezikom.² Pri tem gre za prevzem strukture ali pomena iz jezika A v jezik B.

Skladenjski kalki

O skladenjskih kalkih govorimo takrat, ko skladenjska struktura v jeziku B (ali bolje: enem od sistemov ali podsistemov jezika B) odstopa od norme (jezika B oz. je v jeziku B sploh ni), jo pa najdemo v jeziku v stiku (jeziku A oz. enem od sistemov ali podsistemov jezika A). Taki primeri so: posnemanje glagolske vezave (primorsko (prim.) *mu boli trebuh* < it. *gli fa male la pancia*, furl. *gi fâs mâl la pansè*), kalkiranje italijanskih in/ali furlanskih besednih zvez (prim. *mam toplo* < it. *ho caldo*, furl. *i ai cialt*; prim. *danes se slišim slabo* < it. *oggi mi sento male*, furl. *uè mi šinti mal*; goriš. in tržaš. slov. *klicati note* < it. *chiamare le note*).

O skladenjskih in pomenskih kalkih smo se pogovarjali z zakoncema, Slovencem in Italijanko, rojenima v Italiji, ki sta se odločila za življenje in delo v Sloveniji. V slovensko šolo sta vpisala tudi svoja otroka. V nadaljevanju navajamo dva zgleda, v prvem govorca navajata skrite italijanske interference v pokrajinski različici slovenščine, ki se govori ob italijanski meji, v drugem zgledu pa navajata skrite slovenske interference v italijanskem jeziku svojih otrok.

V zgledu [1] govorca opozorita na kalkirane strukture *brez drugega*, *za + nedoločnik*, *od + samostalniška besedna zveza*, ki so v splošni rabi na Primorskem. Tina, ki se je učila knjižne slovenščine na jezikovnem tečaju,³ se kalkirane strukture zaveda, vendar jo zaradi identifikacije s skupnostjo oz. prilagajanja okolju, v katerem biva, uporablja tudi sama. V zgledu [2] pa govorca poročata o slovenskih jezikovnih interferencah v italijanskem jeziku svojih otrok, ki pretežni del časa prebijeta v slovenskem jezikovnem okolju.

² Podrobneje o strukturnih in pomenskih interferencah glej v Zuljan Kumar 2002, 2003 in 2004.

³ Tudi sicer ima razvito vedenje o razlikah v tvorjenju jezikovnih struktur v italijanščini in slovenščini.

[1]

E: Ma so vsi taki izrazi, ki so tudi v Sloveniji, ne, mislim, tu na Primorskem taki izrazi, ki ... recimo brez družga, ne to, to ...

T: Senz'altro.

E: To je prav direktni prevod iz senz'altro.

T: In in za + infinitivo. Jaz vem, da ni redu, ma če rečejo vsi, govorim tudi jaz zdaj tako, vem, da je narobe, oppure to, je brat od Andreja. To ni v redu, ne, ma če vsi rečejo ... (smeh)

D: Ja, ti si se učila knjižno in zdaj slišiš tu drugače.

T: Ja, alora govorim tudi jaz, ne. (smeh)

[2]

T: Na primer rečeš ... ker po slovensko je se blešči, ne, vedno, sem popravljala tolikokrat ... o, come si brilla, ne, questo, po italijansko come brilla, ne, ali ...

D: To pomeni otroci razmišljajo po slovensko in prevajajo v italijanščino?

T: E, ja, be ...

D: Ker so več časa v tem okolju, ne.

E: Ci prepariamo ci, je rekel enkrat Marco, se reče prepariamo ci ali ci prepariamo.

T: Oppure, aspetta, aspetta, un'altra, ma se ne spomnim, se ne spomnim ... Aiuta a la mamma. V italijanščini je aiuta la mamma, pomagaj mamo.

D: Si na en način pomaga otrok, ne. On ima vzorec v slovenščini in pole poskusi v italijanščini.

T: Ali obratno kot za vidit, italijansko je andiamo a vedere, po slovensko gremo za videt, to ni v redu, ne?

Pomenski kalki

Med pomenske kalke prištevamo širitev pomenskega polja slovenske besede zaradi njene enačenja z ustrezno enakovredno tujo besedo (na primer glagol *odpreti* ima v primorskih narečjih poleg osnovnega pomena še pomen 'prižgati': *odpreti luč* < it. *aprire la luce*, furl. *vi-arsi la lûs*). V našem primeru raba pomenskega kalka zlomiti si rit 'zlomiti si trtico' pri sogovornih izzove krohot.

[3]

A: Tisto povej, ko si je Ana zlomila ret, ne, si je zlomila trtico, in on (pokaže na B) je reku, da si je zlomila ret.

B: [se ga spacà il cul]⁴ ... (smeh), si je zlomila ret, ne. (smeh)

A: Se sliši ful smešno, ne, v slovenščini.

JEZIKOVNO VPLIVANJE

S pojmom jezikovno vplivanje (v našem primeru skladijsko vplivanje) razumemo širitev skladijske vloge neke strukture zaradi tujejezične interference. V primorskih narečjih sodi sem raba povednega naklona v pogojnem odvisniku za pretekli čas (*Če sem bila mogla, sem jo bila pojedla* < it. *Se potevo, l'avrei mangiata*, furl. *Se podevi, la varès manzade*), raba nedoločniškega polstavka namesto razvezanega (eksplicitnega) odvisnika (*ni bilo redko srečat takega človeka tu po naših dolinah* < knj. it. *non era inusuale incontrare una persona di questo tipo nelle nostre valli*).

Rabo povednega naklona v pogojnem odvisniku ter rabo nedoločnika (nedoločniškega polstavka) v vlogi predmetnega odvisnika poznamo tudi v slovenskem knjižnem jeziku, vendar je ta struktura rabljena mnogo manj kot v zahodnih slovenskih narečjih. Glede na to dejstvo bi težko rekli, da gre za jezikovni prevzem. Primernejši bi bil termin jezikovno vplivanje. To pomeni, da ne gre za sprejemanje nove, v jeziku B neavtohtone strukture, ampak za strukturo, ki v jeziku že obstaja, vendar so se njene funkcije razširile. To je oblika skrite interference, ki jo Weinreich (1979: 7) imenuje medjezikovna identifikacija (interlingual identification). Do medjezikovne identifikacije pride, ko neka struktura v jeziku B zaradi posnemanja vzorca iz jezika A ob svoji običajni dobi dodatno funkcijo. Primer jezikovnega vplivanja je, denimo, raba nedoločniškega polstavka namesto namernega [4] in predmetnega odvisnika [5]:

[4]

/.../ Za tisto, ker ker imam tudi mobi in in certo

senso naj bi tudi pəršparal na tistem, ker namesto klicat z mobitem, kličem tudi s taljanskim. /.../

[5]

/.../ ker zakaj ... če gledaš enkrat kupit en dober telefon, je pametno, da se malo pozanimaš, ne, ker lahko da boš naletel na Murphyja /.../

LITERATURA

- CAMERON, Deborah. 2004. *Working with Spoken Discourse*. London: Thousand Oak, New Delhi: Sage Publications.
- CRYSTAL, David. 2006. *How Language Works*. London: Penguin Group.
- GUMPERZ, John J. 1992. *Discourse strategies* (Studies in interactional sociolinguistics). Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- SKUBIC, Mitja. 1990. Skladijski kalki romanskega izvora v zahodnih slovenskih govori. *Dissertationes. Classis 2, Philologia et litterae*, 153–161.
- SOČANEC, Lelija. 2004. *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri* (S rječnikom talijanizama u standardnome hrvatskom jeziku i dubrovačkoj dramskoj književnosti). Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- WEINREICH, Uriel. 1979. *Languages in Contact. Findings and Problems*. The Hague, Paris, New York: Mouton Publishers.
- ZULJAN KUMAR, Danila. 2002. Pomensko-skladijski premiki v briškem in nadiškem narečju. V: *Jezik in slovstvo* 47/5–6, 193–200.
- ZULJAN KUMAR, Danila. 2003. Nekaj besednorednih posebnosti v nadiškem in briškem narečju. V: *Jezikoslovni zapiski* 9/2, 59–80.
- ZULJAN KUMAR, Danila. 2004. Vpliv italijanščine in furlanščine na gradnjo zložene povedi v nadiškem in briškem narečju. V: *Riječ* 10/2, 105–119.

⁴ Goriš. it.; knj. it. Lei si è spaccata il culo.

Poročilo

POROČILO O DELU RAZISKOVALNE POSTAJE ZRC SAZU V NOVI GORICI OD 1. 12. 2008 DO 30. 11. 2009

PERSONALNI SESTAV

V letu 2009 so raziskovalno delo na Raziskovalni postaji ZRC SAZU v Novi Gorici opravljali: **dr. Danila Zuljan Kumar** za Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, mlada raziskovalka **Neva Makuc** za Zgodovinski inštitut Milka Kosa, mladi raziskovalki **Špela Ledinek Lozej** (7. 6. 2009 se je vrnila s porodniškega dopusta) in **mag. Vesna Mia Ipavec** za Inštitut za slovensko narodopisje ter mlada raziskovalka **Jasna Fakin Bajec** za Sekcijo za interdisciplinarno raziskovanje. V knjižnici je delovala univ. dipl. bibliotekarka **Petra Kolenc** (od 5. 2. 2009 na porodniškem dopustu). Postajo je vodil **dr. Branko Marušič**, znanstveni svetnik ZRC SAZU v pokoju.

Dr. Danila Zuljan Kumar je svoje delovne obveznosti delila s Fakulteto za humanistiko Univerze v Novi Gorici (študijski program Slovenistika). S predavanji na isti fakulteti je oktobra 2009 pričela tudi Jasna Fakin Bajec (študijski program Kulturna zgodovina).

DOKTORSKI ŠTUDIJI

Doktorski študij, ki je temeljna delovna obveza mladih raziskovalk, so v letu 2009 opravljale:

- Jasna Fakin Bajec z nalogo *Kulturna dediščina med tradicijo in inovacijo na Krasu* (Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, mentor prof. dr. Janez Bogataj). Nalogo je končala in jo 23. marca 2009 oddala na Referat za podiplomski študij Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in čaka na zagovor;
- mag. Vesna Mia Ipavec z nalogo *Etnologija in kultura etnološke vede na Goriškem* (Univerza v Novi Gorici, Podiplomski študijski program Primerjalni študij idej in kultur, modul Slovenske študije, mentor dr. Naško Križnar);
- Špela Ledinek Lozej z nalogo *Stanovanjska kultura v Vipavski dolini: etnološki vidik razvoja in pomena kuhinje v 20. stoletju* (Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, mentor prof. dr. Vito Hazler);
- Neva Makuc z nalogo *Furlanska historiografija in slovenska zgodovina* (Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, mentor prof. dr. Peter Štih).

PREDAVANJA, REFERATI IN DRUGI JAVNI NASTOPI

Slovenija

- Vipava, 4. 2. 2009: predavanje Danile Zuljan Kumar *Vzpostavljanje koherence v konverzaciji za dijake 4. letnika škofijske gimnazije*.
- Nova Gorica, 5. 2. 2009: predavanje Branka Marušiča *Zgodovinski pregled univerzitetnega študija na Goriškem* v Goriški knjižnici Franceta Bevka v okviru programa Fakultete za humanistiko Univerze v Novi Gorici.
- Sežana, 17. 2. 2009: predavanje Jasne Fakin Bajec *Zgodovina in etnologija Krasa* na tečaju za lokalne turistične vodiče Krasa (organizatorji: Zavod za šport, turizem in prosti čas Sežana, Občine Krasa ter Višje in visokošolsko središče iz Sežane).
- Komen, 27. 2. 2009: predavanje Jasne Fakin Bajec

Po sledih narodopisca in jezikoslovca dr. Karla Štreklja: raziskovanje kulturne dediščine na Krasu v Kosovelovi knjižnici Sežana, podružnici Komen. Predavanje je bilo vključeno v sklop prireditev ob 150. letnici rojstva dr. Karla Štreklja, rojenega v Gorjanskem na Krasu.

- Dobrovo, 8. 5. 2009: predavanje Branka Marušiča *Premikanje narodnostne meje v Brdih* v okviru strokovnega srečanja Narodna zavest in kulturna dediščina v Brdih od konca 19. stoletja.
- Koper, 28.–30. 5. 2009: predavanje Danile Zuljan Kumar *Tuj, tujec, na tujem v slovenskih dialektih*, v okviru mednarodnega znanstvenega sestanka Slovenski dialekti v stiku 4 z naslovom *Od Trubarja do danes*.
- Maribor, 14.–18. 2009: predavanje Danile Zuljan Kumar *Besedilna kohezija v govorjenih narečnih pogovorih* v okviru 6. mednarodnega kongresa Mednarodnega združenja za dialektologijo in geolingvistiko, ki ga je organizirala Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost.
- Grad Kromberk, Goriški muzej, 20. 10. 2009: predavanje Špele Ledinek *Lozej Kuhinja – središče doma: Stanovanjska kultura v Vipavski dolini*.
- Portorož, 27.–28. 11. 2009: predavanje Jasne Fakin Bajec *Turizem na Krasu v času socializma* na strokovnem posvetu Dediščina socializma v turizmu, ki ga je pripravila Univerza na Primorskem, Fakulteta za turistične študije Portorož – Turistica.
- Renče, 27. 11. 2009: predavanje Špele Ledinek *Lozej Razvoj kuhinjskega prostora v Vipavski dolini v 20. stoletju za starejše občane v Hiši pravih srečanj*.

Tujina

- Monošter, 1.–3. 10. 2009: predavanje Danile Zuljan Kumar *Jezikovno preklapljanje v jeziku v stiku* v sklopu Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi na Slovenskem slavističnem kongresu.
- Buenos Aires, 11. 11. 2009: predavanje Danile Zuljan Kumar *Slovenska narečja danes* za študente slovenskega jezika, Universidad de Buenos Aires, Facultad de filosofía y letras.

PREDSTAVITVE, GOVORI IN DRUGI JAVNI NASTOPI

- Vesna Mia Ipavec je 10. 2. 2009 v Goriškem muzeju na gradu Kromberk predstavila svojo knjigo *Murve in kavalirji – svilogojstvo na Goriškem*. Dne 20. 6. 2009 je v Centru za šolske in obšolske dejavnosti na Vojskem sodelovala pri predstavitvi knjige avtorice Marice Kolenc *Onkraj Govcev*.
- Jasna Fakin Bajec je 21. 5. 2009 v Mladinskem hotelu v Pliskovici vodila predstavitev knjige *Kras: trajnostni razvoj kraške pokrajine* (založba ZRC SAZU) in razpravo *Kako bomo živeli na Krasu v prihodnosti*, na kateri so sodelovali dr. Oto Luthar, dr. Mitja Prelovšek in Žiga Kokalj. Dne 2. 10. 2009 je na gradu v Štanjelu (Galerija Lojzeta Spacala) vodila pogovor z akademikom dr. Milkom Matičetom. Prireditev, ki jo je organizirala Kosovelova knjižnica Sežana, podružnica Komen, je bila pripravljena v počastitev Matičetove devetdesetletnice.
- Petra Kolenc je 13. 1. 2009 v Goriškem muzeju na gradu Kromberk sodelovala pri predstavitvi *Goriškega letnika 32/2008* in *Izvestij 5/2008* ter 10. 2. 2009 knjige Vesne Mie Ipavec *Murve in kavalirji – svilogojstvo na Goriškem*.
- Branko Marušič je 14. 1. 2009 v Gorici in 17. 2. 2009 v Goriškem muzeju na gradu Kromberk predstavil knjigo avtoric Milice Kacin Wohinz in Marte Verginella *Primorski upor fašizmu 1920-1941* ter 8. 9. 2009 na gradu Kromberk in 1. 10 v Gorici knjigo Cvetka Vidmarja *Zadnja tuja okupacija slovenskega ozemlja*. Kot govornik je sodeloval na proslavi slovenskega kulturnega praznika (Solkan, 6. 2. 2009), na počastitvi Franca Preglja Bora (Renče, 14. 2. 2009), na komemoraciji za Ervinom Dolencem (Ljubljana, 2. 3. 2009), na počastitvi Jožeta Srebrniča (Anhovo, 27. 6. 2009). Sodeloval je tudi na okroglih mizah ob predstavitvi *Goriškega letnika 32/2008* in *Izvestij 5/2008* (Nova Gorica in grad Kromberk, 13. 1. 2009), Dorinovega filma *In veter se požvižga* (Nova Gorica, 19. 3. 2009) in zbornika *60- letnica priključitve Primorske k matični domovini* (Sežana, 24. 9. 2009).

Danila Zuljan Kumar je 17. 4. 2009 v Šmartnem (Hiša kulture) skupaj z Marijo Stanonik, Alenko Veber in Petrom Stresom predstavila knjigo *Zlata koza pod razvalinami*.

RADIJSKI IN TV NASTOPI

Jasna Fakin Bajec je 30. 7. 2009 na Radiu Slovenija (prvi program) sodelovala pri oddaji *Prvi odcep desno*; predstavila je zgodovino in etnologijo kraške vasi Volčji Grad.

Danila Zuljan Kumar je sodelovala na TV Vitel v oddaji Intervju (Šempeter pri Gorici, 24. 9. 2009) ter 11. 11. 2009 v oddaji Okence v Slovenijo (Slovenski radijski program v Argentini, Buenos Aires). Skupaj z Matejem Šekljem in Jožico Škofic se je v Pobegih 21. 8. 2009 udeležila narečnega večera Zvirke ud Ribnice du Rižane.

BIBLIOGRAFIJA

Samostojne izdaje Raziskovalne postaje ZRC SAZU, Nova Gorica:

Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU, 6/2009, Nova Gorica, 42 strani.

Knjižne objave Raziskovalne postaje ZRC SAZU izdane v soizdajateljstvu:

Petra Kolenc (ur.):

Dr. Joža Vilfan (1908–1979 [1987]) partizan, politik in diplomat. Gradivo z zgodovinskega posveta ob stoletnici rojstva. Kromberk: Goriški muzej, 2009, 47 strani.

Lastne knjižne objave:

Branko Marušič:

2009. *Mejačevi iz Komende. Slovenska družina v dogajanjih miru in vojne*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 220 strani.

Razprave in članki:

Jasna Fakin Bajec:

Oblikovanje moderne tradicije (*soavtorstvo z Oto Luthar, Miloš Ebner*). V: Luthar, Oto (ur.), Dobrovoljc, Helena (ur.), Pavšek, Miha

(ur.), Mulec, Janez (ur.), Fridl, Jerneja (ur.), Hrvatini, Mauro, *Kras: trajnostni razvoj kraške pokrajine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, str. 257–263.

Kraški regijski park: realnost ali utopija? Začetki nastajanja parka in razmišljanja o njegovi nadaljnji usodi. V: *Izvestje 6/2009*, str. 27–34

Vesna Mia Ipavec:

O marginalizaciji stroke v družbi na primeru popotresnega dogajanja v Breginju. V: *Izvestje 6/2009*, str. 19–26

Petra Kolenc:

Od Vladimirja Pavšiča do Mateja Bora: pesniku v spomin Grgarcev in njegove sestre Anice. V: *Grgarski zbornik*, Grgar: Turistično društvo, 2009, 269–276.

Objava poročila o knjigi *Murve in kavalirji – svilogojstvo na Goriškem* Vesne Mie Ipavec v *Kroniki* 2009, št. 1, 153–155.

Špela Ledinek Lozej:

Oris stanovanjske arhitekture v Vipavski dolini na prelomu 19. v 20. stoletje. V: *Izvestje 6/2009*, str. 6

Neva Makuc:

Furlanska historiografija in nekatere etnične, jezikovne, verske in socialne skupine. V: *Acta Histriae*, 17/2009, št. 1–2, str. 43–58.

Karnijska historiografija v novoveškem obdobju. V: *Izvestje 6/2009*, str. 2–5

Branko Marušič (izbor):

Stavka dijakov goriške gimnazije oktobra 1904. V: *Koledar 2009*, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2008, str. 92–94.

Miting v Benečiji. V: *Trinkov koledar 2009*, str. 80–83.

Franc Pregelj Boro – devetdesetletnik. V: *Svoboda misel* 13/2009, št. 5, str. 22–23.

Goriška v Staničevem času. V: *Valentin Stanič. Cerovškov gospod. Ob dvestoletnici prihoda v Ročinj*. Nova Gorica: Educa, 2009, str. 81–91.

Dnevnik z ekskurzije študentov zgodovine po zahodni Bosni in Dalmaciji (20.–30. junij 1962). V: *Kronika* (izredna številka) 57/2009, str. 45–48.

- Pesnik Biagio Marin iz Gradeža in Slovenci. V: *Kronika* (izredna številka) 57/2009, str. 543–554.
- Slovenia–Venezia Giulia 1945–2008: Dal confine conteso a quello scomparso. V: *Nuova Iniziativa Isontina*, 2009, št. 51, str. 23–25.
- Gradivo za zgodovino Grgarja v narodnoosvobodilnem boju. V: *Grgarski zbornik*, Grgar: Turistično društvo, 2009, str. 171–183.
- Grgarski rojak državni poslanec Josip Doljak. V: *Grgarski zbornik*, Grgar: Turistično društvo, 2009, str. 232–235.
- Publicist Eugenio Vaina dà Pava, padel na Bato gnici v pogorju Krna leta 1915. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 59/2009, št. 1, str. 119–128.
- »Bil sem prvič na Kernu. Zadnjič se mi je vendar ta želja izpolnila. ...« Kaj so o gorah pisali naši predniki? V: *V gorah je modrost. Zbornik ob 60-letnici Planinskega društva Nova Gorica*, Nova Gorica: Planinsko društvo, 2009, str. 13–22.
- Je bila priključitev Primorske k matični domovini eno zadnjih dejanj v pestri zgodovini določanja slovenskih nacionalnih/državnih meja na zahodu? V: *60-letnica priključitve Primorske k matični domovini*, Koper: Libris, 2009, str. 13–19.
- O priključevanju Primorske. V: *Svobodna misel* 13/2009, št. 19, str. 18–19.
- Cumar (De Chumber, Kumberg) Mihele. V: *Nuovo Liruti. Dizionario biografico dei Friulani. 2. Letà veneta, A–C*, Udine: Forum, 2009, str. 862–863.
- Cusani (Cassani, Cossani, Cosan Košan) Giuseppe. Prav tam, str. 863–864.
- Sbogar (Šbogar) Giovanni Maria. Prav tam, str. 2288–2289.
- Suppanzig (Suppanzich) Francesco. Prav tam, str. 2431–2432.
- Iz korespondence dr. Jože Vilfana. V: *Dr. Joža Vilfan (1908–1979 [1987]) partizan, politik in diplomat*. Kromberk: Goriški muzej, 2009, str. 12–17.
- Nepremična dediščina kot znamenje narodne in politične istovetnosti ob slovensko-italijanski meji v 20. stoletju. V: *Izvestje*, 6/2009, str. 11–18.
- Danila Zuljan Kumar:
Členitev po aktualnosti v narečnem besedilu. V: Smole, Vera (ur.), *Obdobja* 26, str. 149–163.
- Jezikovno preklapljanje v jeziku v stiku. V: Novak-Popov, Irena (ur.), *Slovenski mikrokozmosi - medetnični in medkulturni odnosi*, (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 20). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2009, str. [62]–78.
- The Influence of Code Switching on the Establishment of Discourse Coherence. V: Đurčo, Peter, Kozmová, Ružena, Drinková, Daniela: *Deutsche Sprache in der Slowakei*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda. Filozofická fakulta, str. 203–220.
- Vlado Klemše, krajevna imena in priimki na doberdobskem Krasu. *Primorska srečanja*, 31/2009, št. 318–319, str. 29–36.
- Skrite jezikovne interference. V: *Izvestje* 6/2009, str. 35–37.

ŠTUDIJSKO IZPOPOLNJEVANJE

Neva Makuc je na *Istituto di storia sociale e religiosa* v Gorici med 3. marcem in 3. aprilom 2009 obiskovala tečaj z naslovom *Introduzione alla ricerca in archivio*.

PEDAGOŠKO DELO

V sklopu predavateljskih obveznosti na Univerzi v Novi Gorici (UNG), Fakulteti za humanistiko je pri študijskem programu Slovenistika dr. Danila Zuljan Kumar pripravljala predavanja za predmet Slovenska dialektologija (predavanja iz narečne morfologije in skladnje). V okviru tega dela je pripravila še tri vprašalnice: vprašalnica za narečno besedotvorje, vprašalnica za narečno morfologijo in vprašalnica za narečno skladnjo, ki so študentkam v pomoč pri pripravi seminarske naloge. Poleg tega je zbirala, popravljala ter urejala narečna besedila, ki so jih posnele študentke, za narečni besedilni korpus. Opravljala je tudi druge pedagoške naloge (pregled seminarskih nalog, mentorstvo pri diplomski nalogi in magistrskemu delu). Sodelovala je tudi v študijski komisiji Fakultete za humanistiko UNG ter

vodila organizacijo za uvajanje predmeta Furlanska zgodovina, literatura in kultura.

Z oktobrom 2009 je Jasna Fakin Bajec začela s predavateljskimi obveznostmi na Univerzi v Novi Gorici, Fakulteti za humanistiko, študijskemu programu prve stopnje Kulturna zgodovina, kjer izvaja predavanja in seminarske vaje pri predmetu Kulturna dediščina v historični perspektivi, katerega nosilka je doc. dr. Petra Svolfšak. Pri njenem seminarju je 4. 11. 2009 sodelovala tudi Špela Ledinek Lozej, kjer je na primeru vipavskega ognjišča predstavila spremembe odnosa do ostaline stanovanjske kulture. 18. 11. je Neva Makuc pri omenjenem predmetu predavala o arhivih v Gorici in študente vodila po palači Coronini Cronberg v Gorici.

REDNA IN IZREDNA DEJAVNOST

Jasna Fakin Bajec je po zaključku in oddaji doktorske disertacije kot predstavnica ZRC SAZU sodelovala pri projektu *Prenove in oživitve gradu Rihemberk*, ki ga v sodelovanju s Krajevno skupnostjo Branik, domačimi društvi in drugimi partnerji (Ustvarjalno središče Abram, Obrtni center restavradorstva Okra, d. o. o. in Računalniško podjetje Arctur, d. o. o.) izvaja Razvojni zavod Branik. V okviru projekta je sodelovala pri pripravi *Idejnega programa za prenovo in oživitve gradu* (marec 2009) in pisanju dokumentacije za projekt *Razvojne priložnosti Braniške doline* (julij 2009), ki ga je v okviru zbiranja predlogov za letni izvedbeni načrt Lokalne akcijske skupine jugozahodnega dela Severne Primorske za leto 2010 razpisala Razvojna regijska agencija Severne Primorske. V okviru Sekcije za interdisciplinarno raziskovanje je sodelovala pri pisanju dokumentacije za mednarodni razvojni projekt *Center odličnosti – F.A.B.R.I.C.A 2009–2013* (junij 2009). V okviru Raziskovalne postaje ZRC SAZU je v sodelovanju z dr. Brankom Marušičem pripravila dokumentacijo za nacionalni raziskovalni projekt *Zahodna narodnostna meja v luči sprememb časa* (oktober 2009).

Mag. Vesna Mia Ipavec je poleg rednega dela (pisanje doktorske naloge) sodelovala z Goriškim muzejem in podjetjem Euroinvest pri

pripravi *Strokovnih podlag za program razvoja turistične infrastrukture v javni rabi v turistični destinaciji Lokve – Mestna občina Nova Gorica*.

Elaborat Špela Ledinek Lozej o prehrani na Škofjeloškem v prvi polovici 18. stoletja je bil uporabljen pri oblikovanju kulinarčne ponudbe ob gledališki rekonstrukciji Škofjeloškega pasijona – *Processio Locopolitana* (28. 3.–19. 4. 2009) v Škofji Loki.

Dr. Danila Zuljan Kumar je v okviru Dialektološke sekcije za Slovenski lingvistični atlas (SLA) opravila več nalog oz. raziskav: predstavila komentarje k leksemom: V066 *trepalnice* (popr.), V739 *sirota* (popr.), V805 *kri*, V796 *solza*, V028 *pest*, V004 *pleša*, V027 *prst*; dopolnila komentarje leksemom V061 *gleženj*, V796 *solza*, V805 *kri*; pripravila komentarje za V023 *rame* (prvič); izdelala legendo za V870 a,b,c *tuj, tujec in na tuje*; ter urejala legendo za V066 *trepalnice*. Vnovično je iz listkov in zvezkov vnesla lekseme za V780 c *na tuje*. Izpolnjevala je vprašalnice za SLA v krajih Breg – Pers (celotna vprašalnica) in T 063 Dolnja Černjeja – Cerneu inf. (delno – za 1. knjigo SLA) v Terskih dolinah v Italiji. Dopolnjevala je vprašalnico človeško telo s šestimi leksemi za T082 Mirnik in T087 Števerjan. V okviru Raziskovalne postaje ZRC SAZU je opravila jezikovne preglede prispevkov in dopisov sodelavk in sodelavca ter prevajala različna besedila v angleški jezik (uradni dopisi, povzetki člankov, besedila raziskovalnih projektov). Uredila je slovarček v monografiji Darinke Sirk *Ivanov venec* (2009) in sodelovala pri organizaciji strokovnega srečanja o *Narodni zavesti in kulturni dediščini v Brdih* (grad Dobrovo, 8. 5. 2009) in pri *Gradnikovih večerih* (20.–28. 11. 2009).

Posebej velja poudariti sodelovanje Raziskovalne postaje z Goriškim muzejem tako pri predavateljski dejavnosti muzeja kot pri pripravljanih izdaj *Goriškega letnika* in drugih zbornikov. Pri tem je kot organizatorica in urednica sodelovala Petra Kolenc, ki je bila zaradi poročniškega dopusta v letu 2009 zaposlena le dober mesec dni. Uredila je zbornik gradiva s simpozija o dr. Joži Vilfanu. V okviru Društva Planota je sodelovala pri pripravi zbornika LJUDEM – ljudska dediščina za muzeje na Banjški in Trnovski planoti (v tisku).

SLIKOVNA PRILOGA K POROČILU

Dr. Danila Zuljan Kumar z lektorico prof. Mojco Jesenovec med predavanjem študentom slovenskega jezika na Filozofski fakulteti Univerze v Buenos Airesu 11. novembra 2009.

Jasna Fakin Bajec in akademik dr. Milko Matičetov na prireditvi v počastitev Matičetov devetdesetletnice rojstva v galeriji Lojzeta Spacala v Štanjelu 2. oktobra 2009.

Dr. Joža Vilfan (1908–1979), partizan, politik in diplomat

Gradivo z zgodovinskega posveta ob stoletnici rojstva
Dvorec Vogrsko, 27. september 2008

goriški muzej

grajska cesta 1
kromberk

5000 nova gorica

Uredila: Petra Kolenc, Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica
Jezikovni pregled: Danila Zuljan Kumar, Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica

Izdal in založil: Goriški muzej

Oblikovanje: Franc Čuden, Medit d.o.o.

Tisk: Grafika-M s.p.

Naklada: 500 izvodov

vabimo vas na predavanje

kuhinja – središče doma stanovanjska kultura v vipavski dolini

etnologinja špela ledinek lozej
inštitut za slovensko narodopisje - raziskovalna postaja zrc sazu nova gorica

grad kromberk
torek 20. oktober 2009, ob 20. uri

naslednje predavanje
torek 10. november 2009

goriški muzej

grajska cesta 1
kromberk

5000 nova gorica

vabimo vas na predstavitev knjige

murve in »kavalirji« svilogojstvo na goriškem

knjigo bosta predstavili:

avtorica mag. vesna mia ipavec in bibliotekarka petra kolenc

ACTA HISTORIAE • 17 • 2009 • 1–2

prejeto: 2008-02-25
izvirni znanstveni članek

UDK 930(450.36)"14/17"

FURLANSKA HISTORIOGRAFIJA IN NEKATERE ETNIČNE, JEZIKOVNE, VERSKE IN SOCIALNE SKUPINE

Neva MAKUC

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Raziskovalna postaja v Novi Gorici,

SI-5000 Nova Gorica, Delpinova 12

e-mail: neva.makuc@zrc-sazu.si

IZVESTJE 6 – 2009

ISSN C504-2240

VSEBINA • Članki: Neva Makuc, *Karnijska historiografija v novoveškem obdobju*
• Špela Ledinek Lozej, *Oris stanovanjske arhitekture v Vipavski dolini na prelomu 19. v 20. stoletje*
• Branko Marušič, *Nepremična dediščina kot znamenje narodne in politične istovetnosti ob slovensko-italijanski meji v 20. stoletju*
• Vesna Mia Ipavec, *O marginalizaciji stroke v družbi na primeru popotresnega dogajanja v Breginju*
• Jasna Fakin Bajec, *Kraški regijski park – realnost ali utopija? Začetki nastajanja projekta in razmišljanja o njegovi nadaljnji usodi*
• Danila Zuljan Kumar, *Skrite jezikovne interference*
• **Poročilo:** Poročilo o delu sodelavk in sodelavcev Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici za leto 2009

<http://zalozba.zrc-sazu.si>

VSEBINA

Članki

- Neva Makuc
Karnijska historiografija v novoveškem obdobju2
- Špela Ledinek Lozej
Oris stanovanjske arhitekture v Vipavski dolini na prelomu 19. v 20. stoletje6
- Branko Marušič
Nepremična dediščina kot znamenje narodne in politične istovetnosti ob slovensko-italijanski meji v 20. stoletju11
- Vesna Mia Ipavec
O marginalizaciji stroke v družbi na primeru popotresnega dogajanja v Breginju19
- Jasna Fakin Bajec
Kraški regijski park – realnost ali utopija? Začetki nastajanja projekta in razmišljanja o njegovi nadaljnji usodi27
- Danila Zuljan Kumar
Skrite jezikovne interference35
- Poročilo**
Poročilo o delu sodelavk in sodelavcev Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici za leto 200938

Fotografija na ovitku: Dijaki 7. razreda državne nemške gimnazije v Gorici s prof. Nussbaumerjem (1902). Sošolci Ivana Preglja – sedi v prvi vrsti drugi od leve – so bili tudi zgodovinar in pravnik Ivan Slokar (1884–1970), ki stoji v zadnji vrsti tretji od leve. Prav tako v zadnji vrsti stojita prvi z desne jezikoslovec Ugo Pellis (1882–1943) in četrti z desne arheolog Giovanni Brusin (1883–1976). V drugi vrsti sta prvi z desne domoznanski pisec Onorio Fasiolo (1885–1948) in drugi z desne pedagog Giovanni Lorenzoni (1884–1950) (Hrani: Fototeka Goriškega muzeja).

© 2009, Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica

Uredila: Jasna Fakin Bajec
Jezikovni pregled: Danila Zuljan Kumar
Oblikovna zasnova: Milojka Žalik Huzjan
Prelom: Andrej Furlan

Naslov uredništva:
Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica, Delpinova 12, 5000 Nova Gorica
Tel.: 05 335 73 24

Naročila:
Založba ZRC, ZRC SAZU, Novi trg 2, p. p. 306, 1001 Ljubljana

Izdajatelj: Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica
Založnik: Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založnika: Oto Luthar
Glavni urednik: Vojislav Likar
Tisk: Collegium Graphicum d. o. o., Ljubljana
Naklada: 200

Personalna sestava Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici:

Vodja Raziskovalne postaje:

prof. dr. Branko Marušič, znanstveni svetnik v pokoju – Zgodovinski inštitut Milka Kosa (tel. 05 335 73 20)

Znanstvena sodelavka:

doc. dr. Danila Zuljan Kumar – Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša (tel. 05 335 73 21)

Mlada raziskovalka – asistentka z magisterijem:

mag. Vesna Mia Ipavec – Inštitut za slovensko narodopisje (tel. 05 335 73 26)

Mlade raziskovalke – asistentke:

Jasna Fakin Bajec – Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje (tel. 05 335 73 25)

Špela Ledinek Lozej – Inštitut za slovensko narodopisje (tel. 05 335 73 22)

Neva Makuc – Zgodovinski inštitut Milka Kosa (tel. 05 335 73 23)

Bibliotekarka:

Petra Kolenc – Zgodovinski inštitut Milka Kosa (tel. 05 335 73 24)

Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica, Delpinova 12, 5000 Nova Gorica, tel./fax: 05 335 73 23.